

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ეკონომიკისა და საგარეო ინსტიტუტი

თამაზ ჩიკვაძე

**ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ —
მონოპოლისტური რეგულირება განვითარებულ
კაპიტალისტურ ქვეყნებში**

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1977

ნაშრომში გამოკვლეულია ეკონომიკის კერძომონოპოლისტური და სახელმწიფოებრივი რეგულირების აქტუალური საკითხები განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში. გაანალიზებულია საქონლური წარმოების შერყევა იმპერიალიზმის ეპოქაში, დარგის ოლიგოპოლისტური ორგანიზაცია და მონოპოლისტური კონკურენციის თავისებურებანი, დახასიათებულია სახელმწიფოებრივი მეწარმეობის, ადმინისტრაციულ-სამართლებრივი რეგლამენტარების როლი, სახელმწიფოს ფისკალური და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა, ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების ეფექტურობა, ზედმეტი ღირებულების კანონის მოქმედების მოდიფიკაცია თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებში, ნაჩვენებია სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირების შინაგანი წინააღმდეგობრიობა და 70-იანი წლების კაპიტალიზმის წინააღმდეგობათა მკვეთრი გამწვავება.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXV ყრილობამ ხაზგასმით აღნიშნა, რომ თანამედროვე ეპოქა ხასიათდება კაპიტალიზმსა და სოციალიზმს შორის ეკონომიკური, პოლიტიკური და იდეოლოგიური ბრძოლის უაღრესი გამწვავებით.

კომუნიზმის მშენებლობის პრობლემების გამოკვლევასთან ერთად საბჭოთა ეკონომისტების ყურადღების ცენტრშია ორი დაპირისპირებული საზოგადოებრივი სისტემის ეკონომიკური შეჯიბრების საკითხები. განსაკუთრებით დიდმნიშვნელოვანია, კერძოდ, კაპიტალისტურ ქვეყნებში ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირების ობიექტური წანამძღვრების, კონკრეტული ინსტრუმენტარიუმის და საზღვრების შესწავლა. ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტურმა რეგულირებამ არსებითი ცვლილებები შეიტანა მის ფუნქციონირებაში აღრიხნდელ კაპიტალიზმთან შედარებით. მაგრამ მას არ ძალუძს მოხსნას კაპიტალიზმის იმანენტური წინააღმდეგობანი, პირიქით, წარმოშობს რა ახალ წინააღმდეგობებს, ის კიდევ უფრო აჩქარებს წარმოების განსაზოგადობას და სოციალიზმის მატერიალური წანამძღვრების მომზადებას.

ცნობილია, რომ თანამედროვე კაპიტალისტური ეკონომიკის ფუნქციონირების მექანიზმი მოიცავს სტიქიურ საბაზრო, კერძომონოპოლისტურ და სახელმწიფოებრივ რეგულირებას. რეგულირების ეს ფორმები მკილროდ არიან ერთმანეთთან გადახლართული, ხოლო კაპიტალისტური ეკონომიკის ფუნქციონირების ერთიანი მექანიზმი მათი ურთიერთმოქმედების შედეგია. მიუხედავად ამისა, ხშირად ლიტერატურაში სახელმწიფოებრივი რეგულირება გაიგივებულია სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტურ რეგულირებასთან იმ მოტივით, რომ გამოხატონ მისი კლასობრივი არსი. მაგრამ ეს ბევრ უხერხულობას იწვევს. გაუგებარი რჩება, მაგალითად, რა ვუწოდოთ კერძო მონოპოლიებისა და სახელმწიფოს მეურნეობრივი ურთიერთმოქმედების ერთიან მექანიზმს. სავსებით ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში უმჯობესია ვიხმაროთ „სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური

რეგულირება“, როგორც სახელმწიფოებრივი და კერძომონოპოლისტური რეგულირების მომცველი ცნება. რაც შეეხება სახელმწიფოებრივი რეგულირების კლასობრივ არსს, ვფიქრობთ, ეს ისედაც ნათელია, რადგანაც აქ ლაპარაკია ბურჟუაზიულ სახელმწიფოზე.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია განაზოგადოს განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირებისადმი მიძღვნილი ლიტერატურა, უჩვენოს მისი მრავალფეროვანი ინსტრუმენტარიუმის ერთიანი სისტემა და ეფექტურობის საზღვრები, კაპიტალიზმის წინააღმდეგობათა გაღრმავება, სოციალიზმის მსოფლიო გამარჯვების სუბიექტური და ობიექტური წანამძღვრების ზრდა.

ამასთანავე, რიგი საკითხები ნაშრომში სქემატურად არის წარმოდგენილი მისი მოცულობის შეზღუდულობის გამო. მაინც, მათი უბრალო ჩამოთვლაც კი აუცილებელია რეგულირების მთლიანი მექანიზმის წარმოჩინებისათვის. ყურადღება ძირითადად უმნიშვნელოვანესი და სადისკუსიო საკითხების მიმართაა გამახვილებული.

ნაშრომის პირველ თავში მოცემულია საქონლური წარმოების შერყევის დახასიათება იმპერიალიზმის ეპოქაში. მეორე და მესამე თავი ეძღვნება ეკონომიკის კერძომონოპოლისტური და სახელმწიფოებრივი რეგულირების ინსტრუმენტარიუმისა და ეფექტურობის ჩვენებას, ხოლო მეოთხე თავში დახასიათებულია სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირების განვითარების შედეგად კაპიტალიზმის საბაზრო მექანიზმის ფუნქციონირებაში მომხდარი თავისებურებანი, რაც კონცენტრირებული სახით კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის მოქმედების მოდიფიკაციით გამოიხატება.

თ ა ვ ი პ ი რ ე ლ ი

საქონლური წარმოების შეერყევა იმპერიალიზმის ეპოქაში

1. საქონლური წარმოების არსი

იმპერიალიზმის ეპოქაში ეკონომიკის ფუნქციონირების მთავარი თავისებურება არის ის, რომ საქონლური წარმოება უკვე შერყეულია, რომ იგი ბაზართან ერთად აღარ არის ყოვლისმომცემელი, თუმცა კვლავ რჩება კაპიტალისტური წარმოების აუცილებელ ფორმად, მის საფუძვლად.

ეყრდნობოდა რა კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის საქონლური წარმოებისა და ღირებულების კანონის თეორიებს, ვ. ი. ლენინმა მოგვცა საქონლური წარმოების ლოგიკურად ჩამოყალიბებული კონცეფცია, რომელიც მოიცავს: ნატურალური მეურნეობის საქონლურ წარმოებად გადაქცევის კანონზომიერებებს; საქონლური წარმოების განვითარების კანონებს საერთოდ და მის კონკრეტულ ფორმებს; საქონლური წარმოების კაპიტალისტურ წარმოებაში გადასვლის კანონზომიერებებს; საქონლური წარმოების შეერყევას იმპერიალიზმის დროს; საქონლურ-ფულადი ურთიერთობების გამოყენებას კაპიტალიზმიდან სოციალიზმში გარდამავალი პერიოდისას; საქონლური წარმოების ისტორიულ ბედს სოციალიზმის პირობებში.

კ. მარქსის განმარტებით, საქონლური წარმოება არის საცვლელი ღირებულების წარმოება, წარმოება გაცვლისათვის¹. ფ. ენგელსის განსაზღვრებით, საქონლური წარმოება აღმოცენდა „უშუალოდ გაცვლისათვის“ წარმოების ორ დარგად — მიწათმოქმედებასა და ხელოსნობად დაყოფასთან დაკავშირებით². ნაშრომში „ეგრეთწოდებული ბაზრების საკითხისათვის“ ვ. ი. ლენინი იძლევა შემდეგ განსაზღვრებას: „სასაქონლო წარმოებად იგულისხმება საზოგადო-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 46, ч. II, 444—445.

² ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა თბ., 1953, 224.

ებრივი წარმოების ისეთი ორგანიზაცია, როდესაც პროდუქტებს აწარმოებენ ცალკეული, განკერძოებული მწარმოებლები, ...ისე რომ საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად საჭიროა ყიდვა-გაყიდვა პროდუქტებისა (რომლებიც ამის გამო საქონლად იქცევიან) ბაზარზე³. თუ კარგად ჩაუუყვირდებით ამ განმარტებებს, ცხადი გახდება, რომ არსებითად ისინი ერთი და იმავე აზრს გამოხატავენ. მართლაც, უშუალოდ ბაზრისათვის წარმოება შეუძლიათ მხოლოდ განცალკევებულ მეურნე სუბიექტებს შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების საფუძველზე. ცნება „განკერძოებული მწარმოებელი“ შეესაბამება ცნებას „განკერძოებული მესაკუთრე“. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები ხშირად მიუთითებდნენ, რომ კაპიტალიზმის პირობებში საქონლური წარმოება ხასიათდება უცნობ ბაზარზე მუშაობით, საქონელმწარმოებელი აწარმოებს თავისი რისკით, ალაღ-ბედზე, რის გამოც განკერძოებული წარმოების პოლიტიკონომიკური არსი მდგომარეობს იმაში, რომ კერძო მწარმოებლები თავისი შეხედულებისამებრ განსაზღვრავენ თუ რა, როგორ და რამდენი აწარმოონ. ვ. ი. ლენინი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ თავისუფალი კონკურენცია არის კაპიტალიზმის და საერთოდ საქონლური წარმოების ძირითადი თვისება⁴. განკერძოებული მწარმოებლების წყობისას, კაპიტალისტური საქონლური წარმოების პირობებში ვითარდება ისეთი მოვლენები, როგორიცაა სტიქიურობა, წარმოების ანარქია, დისპროპორციულობა, კონკურენცია, საქონლური ფეტიშიზმი.

თუ შევაჯამებთ მარქსის, ენგელსის, ლენინის შეხედულებებს კაპიტალისტური საქონლური წარმოების შესახებ, შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ მისი შემდეგი არსებითი ნიშნები:

1. საზოგადოებრივი წარმოების განსაკუთრებული სისტემა, ორგანიზაცია;
2. მწარმოებელთა განკერძოებულობა შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების ბაზაზე;
3. შრომის პროდუქტების გადაქცევა საქონლად და საზოგადოებრივი წარმოების რეგულირება ღირებულების კანონის მიხედვით;
4. საქონლის გაცემა ყიდვა-გაყიდვის მეშვეობით ბაზარზე;
5. უცნობი ბაზარი და მისი ბატონობა მწარმოებლებზე;

³ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ, თხ., ტ. 1, 94—97.

⁴ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ, თხ., ტ. 22, 314.

6. თავისუფალი კონკურენცია, როგორც საქონლური წარმოების ძირითადი თვისება საერთოდ;

7. განვითარების სტიქიურობა, ანარქიულობა, დისპროპორციულობა.

ამ ნიშნებიდან ყველაზე უფრო არსებითია საქონელმწარმოებელთა განკერძოებულობა შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების ბაზაზე, საიდანაც გამომდინარეობს საქონლური წარმოების ყველა დანარჩენი ნიშანი.

2. კაპიტალისტური საქონლური წარმოების არსებითი

ნიშნების მოდიფიკაცია

საქონლური წარმოების შერყევა იმპერიალიზმის პირობებში გამოიხატება ზემოჩამოთვლილი ნიშნების მნიშვნელოვანი მოდიფიკაციით, მათი განვითარების წინააღმდეგობათა გამწვავებით.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ საქონლური წარმოების შერყევა თავისთავად სრულიადაც არ გულისხმობს მის ლიკვიდაციას და არ ეწინააღმდეგება კ. მარქსის დებულებას, რომ საქონლური წარმოება არის კაპიტალისტური წარმოების საყოველთაო, აბსოლუტურად აუცილებელი ფორმა. შერყევა ნიშნავს რაიმე საგნის, მოვლენის არამყარ მდგომარეობაში გადასვლას, მისი საფუძვლის შერყევას, როდესაც საგანი აღარ არის თვისებრივად ისეთი, როგორიც ადრე იყო, მაგრამ ამავე დროს ის მაინც ინარჩუნებს თავის განსაზღვრულობას როგორც ერთი მთლიანი. მაშასადამე, საქონლური წარმოების პირველი ნიშანი, რომ ის საზოგადოებრივი წარმოების განსაკუთრებული სისტემაა, კვლავ ძალაშია მიუხედავად მისი მოდიფიკაციისა.

მწარმოებელთა განკერძოებულობის შერყევა კაპიტალიზმის მონოპოლისტურ სტადიაზე განპირობებულია შემდეგი ფაქტორებით. ჯერ-ერთი, მონოპოლისტურ გაერთიანებებში ერთიანდებიან ასეულობით საწარმოები, რომლებიც კარგავენ კომერციულ და წარმოებრივ დამოუკიდებლობას. მათი მოღვაწეობა ემორჩილება შიგაფირმულ გეგმას. ცხადია, რომ მონოპოლიზაციის გაღრმავებასთან ერთად „კერძო წარმოების“ შეფარდებითი რაოდენობა, მწარმოებელთა განკერძოებულობა წმინდა რაოდენობრივ ასპექტში ხასიათდება შემცირების ტენდენციით. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით ძლიერდება მრავალდარგოვანი კონცერნებისა და კონგლომერატების წარმოშობასთან დაკავშირებით. მაგრამ დასახელებული ტენდენცია ფუნქციონალურ ასპექტშიაც ღრმავდება იმ გაგებით, რომ ცალ-

კეული მწარმოებლური კონცერნები მოიცავენ აგრეთვე ვაჭრობის, ტრანსპორტის, დაზღვევის, მეცნიერულ-ტექნიკური სამუშაოების სფეროს, ხოლო კონგლომერატებში, რომლებიც ხასიათდებიან მაღალი დივერსიფიკაციით, როცა შეუძლებელია რომელიმე მაპროფილებელი დარგობრივი ბირთვის გამოყოფა, ცალკეული სფეროების მართვის დეცენტრალიზაციის მიუხედავად, ხორციელდება მკაცრი ცენტრალიზებული ფინანსური კონტროლი და მართვა.

მეორე, მწარმოებელთა განკერძოებულობის შემცირების ტენდენცია ძლიერდება სმკ (სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური კაპიტალიზმი) განვითარებით, კერძოდ, გასახელმწიფოებრივობის პროცესით, კაპიტალისტური სახელმწიფოს საკუთრების ზრდით, მეურნეობის სახელმწიფოებრივი რეგულირებით.

ნათქვამიდან არ გამომდინარეობს, რომ აღნიშნული ტენდენცია თავისთავად გამოიწვევს მწარმოებელთა განკერძოებულობის ლიკვიდაციას. ის არის მხოლოდ ტენდენცია, რომელიც გზას იკაფავს გარკვეულ პირობებში და გარკვეულ საზღვრამდე. იგივე უნდა ითქვას სმკ შესახებ, რომელიც თავისთავად როდი გადაიზრდება სოციალიზმში, არამედ მხოლოდ სოციალისტური რევოლუციის შედეგად.

მონოპოლიები და არამონოპოლისტური სექტორის ფირმები, რა თქმა უნდა, კერძოკაპიტალისტურ, განკერძოებულ მწარმოებლებს წარმოადგენენ. განკერძოებული მწარმოებელი მთლიანად სახელმწიფოც, როგორც ასოცირებული კაპიტალისტი, ბურჟუაზიული კლასის ინტერესების დამცველი.

მაშასადამე, მონოპოლისტური და სმკ პირობებში მწარმოებელთა განკერძოებულობა შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების ბაზაზე გაბატონებულია მთელი სახალხო მეურნეობის მასშტაბით, თუმცა არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ მონოპოლიზაციისა და გასახელმწიფოებრივობის პროცესების შედეგად მიმდინარეობს საკუთრების, ნაციონალური სიმდიდრის, მათი მართვის კონცენტრაცია სულ უფრო მცირე მეურნე სუბიექტების ხელში, რაც განაპირობებს მწარმოებელთა განკერძოებულობის შემცირების ტენდენციას.

საქონლური წარმოების მესამე ნიშნის მოდიფიკაცია გამოიხატება იმაში, რომ თუ თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმის პირობებში ღირებულების კანონის მარეგულირებელი მოქმედება გამოიხატებოდა წარმოების ფასის მეშვეობით, მონოპოლისტური კაპიტალიზმის დროს ამ ფუნქციას ასრულებს მონოპოლიური ფასი. გარდა ამისა, ფრიად მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს ზემოქმედება ფასწარმოქმნის მექანიზმზე.

საქონლური წარმოების მეოთხე ნიშნის მოდიფიკაცია ნათლად ვლინდება იმ ფაქტში, რომ გიგანტური კონცერნებისა და კონგლომერატების ბატონობის პირობებში ქვეყნის მრეწველური პროდუქციის მნიშვნელოვანი ნაწილი მოდის შიგაფირმულ ბრუნვაზე და ფაქტიურად გამორიცხულია ბაზრული ბრუნვიდან. მართალია, მონოპოლისტურ გაერთიანებებში შემავალ საწარმოებს შორის ურთიერთობაში გამოიყენება საქონლურ-ფულადი მიმოქცევის ინსტრუმენტები, მაგრამ ეს არის შინაგანი, პირობითად გათვლითი, ანუ ტრანსფერული ფასები, რომელთა დაწესება ხდება ცენტრალიზებულად და არა სტიქიურად.

ბუნებრივია, რომ ეკონომიკის მონოპოლიზაციის ზრდის კვალობაზე იზრდება გამოშვებული პროდუქციის ის მოცულობაც, რომლის რეალიზაცია ხორციელდება ბაზრის გვერდის ავლით.

მნიშვნელოვანი მოდიფიკაცია განიცადა საქონლური წარმოების მეხუთე ნიშანმა. თუ მონოპოლიზმამდელი კაპიტალიზმისას ბაზარი თითქმის აბსოლუტურად უცნობი იყო საქონელმწარმოებელთათვის და ის მთლიანად ბატონობდა მათზე, დღევანდელ პირობებში ასეთი კატეგორიული მსჯელობა სწორი არ იქნებოდა. ჭერ-ერთი, მსხვილ ფირმებს შესაძლებლობა აქვთ მეტ-ნაკლები სიზუსტით განსაზღვრონ მოთხოვნა თავის პროდუქციაზე, განსაკუთრებით კი ხანმოკლე, მაგალითად, ციკლის აღმავლობის პერიოდის განმავლობაში. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა აქვს ელექტრონულ-გამომთვლელი მანქანების დანერგვას მონოპოლიების მართვაში.

მეორე, მონოპოლიზმამდელი კაპიტალიზმისას ბაზარი მთლიანად ბატონობდა საქონელმწარმოებლებზე, დღევანდელ პირობებში კი კონცერნებს თვითონ აქვთ ბაზარზე აქტიური ზემოქმედების შესაძლებლობა, უპირველეს ყოვლისა, მოთხოვნის ფორმირებაზე ზეგავლენისა და მონოპოლიური ფასების დაწესების გზით. მაგალითად, კომერციული რეკლამის მეშვეობით მონოპოლიები ცდილობენ შექმნან შესაფერისი საზოგადოებრივი ატმოსფერო, მუდმივი ზეგავლენა მოახდინონ მომხმარებელზე, აღზარდონ მათში სასურველი ჩვევები და მისწრაფებები, აიძულონ ისინი განახორციელონ ახალი დანახარჯები; მონოპოლიური პოზიციებისა და მოგების შენარჩუნების მიზნით ყოველი მსხვილი ფირმა ატარებს საკუთარი პროდუქციის „დაგეგმილ გაუფასურებას“, ანუ მორალურად გაცვეთას, ახორციელებს გრძელვადიან სტრატეგიას ახალი პროდუქტების შექმნის, მათი ფუნქციონალური სრულყოფისა და მოდერნიზაციის სფეროში; მონოპოლიური ფასების ხანგრძლივად ფიქსირება ხელს უწყობს შე-

საბამისი ბაზრის სტაბილიზაციას გარკვეულ პერიოდში; იგივე შედეგს იძლევა არაფასობრივი კონკურენციის — სახმარი ღირებულების ხარისხის მიხედვით კონკურენციის მნიშვნელობის უდიდესი ზრდა თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებში.

რა თქმა უნდა, ბაზრული მდგომარეობის აბსოლუტურად ზუსტი წინასწარმეტყველება, ბაზრული ძალების მოქმედების ნამდვილი დაგეგმვა თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებშიც შეუძლებელია: იქ კვლავ ბატონობს მწარმოებელთა განცერძოებულობა, მოთხოვნა საქონელზე საბოლოო ანგარიშით მაინც სტიქიურად ფორმირდება, ხოლო მონოპოლიას არ ძალუძს ერთდროულად კონტროლი გაუწიოს ფასს და წარმოების მოცულობას. მაგრამ ფრიად მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ მონოპოლიებს შესაძლებლობა აქვთ იმუშაონ არა სრულიად უცნობი ბაზრისათვის, როგორც ეს იყო მე-19 საუკუნეში, არამედ ბაზრისათვის, რომლის სიდიდე მათ დაახლოებით მაინც იცინან. ეს კი, ვ. ი. ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, სულ სხვა რამეა. ადრე საქონელმწარმოებლებმა არაფერი არ იცოდნენ ერთმანეთის შესახებ, დღეს კი მათ დაახლოებითი წარმოდგენა მაინც აქვთ მეტოქეთა შესახებ, მოთხოვნის ტენდენციების შესახებ, მონოპოლიებს შესაძლებლობა აქვთ ნაწილობრივად მაინც კონტროლი გაუწიონ ბაზარს, დააწესონ წარმოებისა და გასაღების მოცულობა, ან განსაზღვრონ საქონლის ფასი.

ფრიად პრინციპული მნიშვნელობა აქვს საქონლური წარმოების მეექვსე ნიშნის ცვლილებას, თავისუფალი კონკურენციის შეცვლას მონოპოლიით. ცნობილია, რომ იმპერიალიზმის ეკონომიკური არსი გამოიხატება მონოპოლიების გაბატონებაში. საქონლური წარმოების აქამდე განხილული ნიშნების სახეცვლილება უშუალოდ არის დაკავშირებული სწორედ მონოპოლიის წარმოშობასთან და მის გაბატონებასთან კაპიტალისტური ქვეყნების ეკონომიკაში. ამასთანავე მონოპოლია უნდა გვესმოდეს არა მარტო როგორც მეურნე სუბიექტი, არამედ როგორც პროცესი—მონოპოლია არის თავისუფალი კონკურენციის საპირისპირო მოვლენა. მაგრამ აღმოცენდება რა თავისუფალი კონკურენციის საფუძველზე, მონოპოლია არ სპობს მას, არამედ არსებობს მის გვერდით. გაბატონებულ მდგომარეობას იკავებს მონოპოლისტური კონკურენცია, ხოლო ე. წ. „თავისუფალი კონკურენცია“ იფარგლება მხოლოდ არამონოპოლისტური სექტორით. მონოპოლია არ შეიძლება არსებობდეს კონკურენციის გარეშე, ბაზრის გარეშე.

აქედან გამომდინარე ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ თავისუფ-

ფალი კონკურენციის შეცვლა მონოპოლიით, მისი შერყევა, ნიშნავს საქონლური წარმოების შერყევას, რადგანაც თავისუფალი კონკურენციის გარეშე შეუძლებელია ამ უკანასკნელის რომელიმე კანონის მოქმედება ძველი ფორმებით.

იმპერიალიზმის ეპოქაში რამდენადმე მოდიფიცირებული აღმოჩნდა საქონლური წარმოების მეშვიდე ნიშანიც — განვითარების სტიქიურობა, ანარქიულობა, დისპროპორციულობა.

თუ მონოპოლიებს გეგმაზომიერების ელემენტები შეაქვს სახალხო მეურნეობის ფუნქციონირების მიკროეკონომიკურ დონეზე, სმკ განვითარება იწვევს ამ ელემენტების რამდენადმე გავრცელებას მაკროეკონომიკურ დონეზე, მთელი სახალხო მეურნეობის მასშტაბით.

ამ საკითხს კვლავ დაეუბრუნდებით ნაშრომის მესამე თავში, აქ კი საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ სრული გეგმიანობა, სრული განსაზოგადოება, სახალხო მეურნეობის დაგეგმვა შესაძლებელია მხოლოდ კაპიტალისტური საკუთრების მოსპობის შემდეგ, ანუ სოციალიზმის პირობებში. სანამ შენარჩუნებულია კერძო საკუთრება, როგორც საზოგადოებრივი წარმოების საფუძველი, გეგმიანობაც შეიძლება იყოს მხოლოდ ნაწილობრივი, არასრული. მაგრამ თანამედროვე კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი ასეთი ნაწილობრივი, არასრული გეგმიანობა გამოხატავს კაპიტალიზმის დრომოქმულობას, მის პარაზიტულ ხასიათს. მწარმოებლური ძალების განვითარება ძალაუვნებურად იწვევს შიგაფირებული დაგეგმვის გაღრმავებას და ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მარეგულირებელი მოღვაწეობის გაფართოებას, რაც ასუსტებს კაპიტალიზმის საფუძვლებს, რადგანაც იგი თვითონ იწვევს წარმოების განსაზოგადოების პროცესის შემდგომ გაძლიერებას.

ამრიგად, ნათელია, რომ იმპერიალიზმის, განსაკუთრებით კი სმკ პირობებში მიმდინარეობს საქონლური წარმოების ყველაზე უფრო ძირეული საფუძვლების შერყევა, ფორმირდება მეურნეობრივი კავშირების ახალი ტიპი, ყველა აუცილებელი ეკონომიკური წანამძღვარი სოციალიზმის აშენებისათვის ხელისუფლების პროლეტარიატის ხელში გადასვლის შემდეგ.

„იმპერიალისტურ სტადიაში მყოფ კაპიტალიზმს, — აღნიშნავდა
უ. ი. ლენინი, — პირდაპირ მიეყავართ წარმოების უაღრესად ყოველ-
მხრივი განსაზოგადოებისაკენ, იგი, ასე ვთქვათ, ითრევს კაპიტალის-
ტებს, წინააღმდეგ მათი სურვილისა და შეგნებისა, რაღაც ახალ სა-
ზოგადოებრივ წყობილებაში, კონკურენციის სრული თავისუფლე-
ბიდან სრულ განსაზოგადოებამდე გარდამავალ წყობილებაში“⁵

⁵ უ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზ., ტ. 22, 255.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

ეკონომიკის კერძო მონოპოლისტური რეგულირება

1. დარგობრივი ბაზრის სტრუქტურა. დარგობრივი მონოპოლიები

ჩვენ განვიხილეთ საქონლური წარმოების, როგორც განსაკუთრებული, მთლიანი სისტემის შერყევა იმპერიალიზმის ეპოქაში. დადგინდა, რომ მიუხედავად შერყევისა, საქონლური წარმოება, ბაზრული მექანიზმი კვლავ გაბატონებულია თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებშიც. ამავე დროს ქონომიკური მექანიზმის უმნიშვნელოვანეს თავისებურებად გადაიქცა მონოპოლიის, ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირებისა და კონკურენციის ურთიერთმოქმედება. ამასთანავე, შემდგომი კვლევა უნდა გაგრძელდეს იმ მიმართულებით, თუ რა სიახლე შეიტანა მონოპოლიამ საქონლური წარმოების, კერძოდ კი ბაზრების ორგანიზაციაში.

თანამედროვე მრავალდარგოვანი დივერსიფიცირებული კონცერნებისა და კონგლომერატების ანალიზი ურთიერთშემცვლელი, სუბსტიტუციური პროდუქტების წარმოების მნიშვნელოვან გაფართოებასთან ერთად გვიჩვენებს, რომ სადღეისოდ ბაზრის საზღვრები ხშირად არ ემთხვევა დარგის საზღვრებს. ამიტომ ცალკეული ბაზრებისა და დარგების მონოპოლისტური ორგანიზაციის შესწავლა ჯერ კიდევ ვერ მოგვცემს სრულ წარმოდგენას კაპიტალისტური ეკონომიკის მონოპოლისტურ რეგულირებაზე, რადგანაც თანამედროვე მონოპოლიების ურთიერთობას განსაზღვრავს არა მხოლოდ ერთ ბაზარზე დაკავებული პოზიციები.

ამ რთული პრობლემის გადაჭრა მხოლოდ ორივე საკითხის შესწავლის საფუძველზე შეიძლება.

მრავალდარგოვანი მონოპოლიების ურთიერთობა გლობალურ ასპექტში განხილული იქნება სპეციალურად მონოპოლისტური კონკურენციისადმი მიძღვნილ პარაგრაფში და ნაშრომის მეოთხე თავში.

დარგობრივი ბაზრების ფუნქციონირების თავისებურებას გან-

საზღვრავს, უპირველეს ყოვლისა, თვით ბაზრის, დარგის სტრუქტურა, მისი ტიპი.

გამოიყოფა დარგობრივი ბაზრების სამი ტიპი: ბაზრები, რომლებიც ხასიათდებიან აბსოლუტური მონოპოლიზაციით, ოლიგოპოლისტური და ატომისტური სტრუქტურის ბაზრები.

პირველი ტიპი თანამედროვე პირობებში თითქმის არ გვხვდება. ასევე მეტად შეზღუდულად არის წარმოდგენილი ატომისტური სტრუქტურის ტიპი (სოფლის მეურნეობა, ქსოვილების წარმოება და რიგი სხვა დარგები), მაშინ, როდესაც ბაზრების დიდი უმრავლესობა ხასიათდება ოლიგოპოლისტური სტრუქტურით, ანუ რამდენიმე (4—10) მონოპოლიის ბატონობით.

ატომისტური სტრუქტურის დროს, ფირმების ძალზე დიდი რაოდენობის არსებობისას, როდესაც გამოკვეთილი არ არის რომელიმე ფირმის ეკონომიკური უპირატესობა დანარჩენისადმი, ბაზარი მთლიანად ბატონობს საქონელმწარმოებლებზე და წარმართავს მათ მოქმედებას. ამიტომ ასეთ პირობებში არ არსებობს საქონელმწარმოებელთა შეგნებული ურთიერთმოქმედების არც შესაძლებლობა და არც აუცილებლობა.

დარგში მონოპოლისტური სტრუქტურის ჩამოყალიბების შემდეგ მდგომარეობა არსებითად იცვლება: რამდენიმე მსხვილი ფირმის ბატონობა, მათ შორის ფასობრივი კონკურენციის დამანგრეველი მოქმედება აუცილებლად იწვევს შესაბამისი დარგის ან ბაზრის მონოპოლისტურ ორგანიზაციას, ანუ მათ ჩარჩოებში დარგობრივი მონოპოლიების სხვადასხვა ფორმის შექმნას.

მე-20 საუკუნის პირველ ათწლეულებში გავრცელებული იყო დარგობრივი მონოპოლიების ისეთი ფორმები, როგორიცაა ტრესტი, კარტელი, სინდიკატი. მათგან ტრესტები და სინდიკატები ამჟამად ძალზე იშვიათია. რაც შეეხება კარტელებს, ისინი დღესაც საკმაოდ დიდი რაოდენობით გვხვდება, მაგრამ მათი მნიშვნელობა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ სერიოზულად შემცირდა. მაგალითად, თუ 20-იან წლებში გერმანიაში იყო დაახლოებით 2100 კარტელი, 1962 წ. გერმანიის ფედერალურად ირიცხებოდა 93 კარტელური შეთანხმება¹.

კაპიტალისტურ ქვეყნებში ოფიციალურად ნებადართულია კონდიციური კარტელები, რაბატ-კარტელები, სტრუქტურულ-კრი-

¹ «Anlageband zum Bericht über das Ergebnis einer Untersuchung der Konzentration in der Wirtschaft», Fr. a. M., 1964, 749.

ზისული კარტელები, რაციონალიზატორული, საექსპორტო საიმპორტო კარტელები.

ტრადიციული კარტელების მნიშვნელობის დაცემასთან ერთად უკანასკნელი ოცდაათი წლის განმავლობაში ფართო გავრცელებას პოულობენ კარტელური შეთანხმებების ახალი ფორმები, რომელთა როლი დარგობრივი ბაზრების მონოპოლისტურ რეგულირებაში ძალზე დიდია.

თუ ტრადიციული კარტელები ჩვეულებრივად მიმოქცევის სფეროს — ფასებს, ბაზრების გაყოფას, დაკრედიტების წესს მოიცავენ, უპირატესად ნაკლებად მონოპოლიზირებულ დარგებში, თანამედროვე კარტელები ითვალისწინებენ თანამშრომლობას წარმოებისა და მეცნიერულ-ტექნიკურ სფეროებში მსხვილ მონოპოლიებს შორის როგორც ოფიციალური, ისე ფარული შეთანხმების სახით. ასეთ კარტელებს მიეკუთვნებიან: შეთანხმებანი ინფორმაციის ურთიერთგაცვლის, „ღია ფასების“ შესახებ, საპატენტო პულები და სალიცენზიო შეთანხმებანი, შეთანხმებანი მეცნიერულ-ტექნიკური თანამშრომლობის, წარმოების კოოპერირების შესახებ². მაგალითად, მონოპოლიებს შორის წარმოებრივი კავშირების ახალი ფორმებიდან ღრიად საყურადღებოა კოოპერაციული ურთიერთობების განვითარება, განსაკუთრებით დაწყებული 60-იანი წლების მეორე ნახევრიდან. ეს, რა თქმა უნდა, არ არის შემთხვევითი მოვლენა. მონოპოლიებს შორის მეცნიერული, ტექნიკური, ეკონომიკური თანამშრომლობა განპირობებულია მწარმოებლური ძალების განვითარების ობიექტური მოთხოვნებით.

კოოპერაციული ხასიათის შეთანხმებანი რამდენიმე მონოპოლიას შორის ხასიათდებიან წარმოების პროცესში ღრმად ჩარევით, რაც ფრიად საგრძნობ გავლენას ახდენს პარტნიორების წარმოებრივ სტრუქტურაზე³. რაციონალიზაციის სფეროში დასავლეთ გერმანიის კურატორიუმის მონაცემებით ოფიციალურად დადებული კოოპერა-

² იხ. Е. Хмельницкая, Очерки современной монополии, М., 1971; H. Menze, Möglichkeiten unternehmerischer Zusammenarbeit, Berlin, 1960, J. Wolff, Die wettbewerbliche Zulässigkeit von Verträgen über die gemeinsame Errichtung von Produktionsanlagen durch mehrere Unternehmen, Münster, 1965; H. Hilienstern, A. Herman, J. Neumann, Praktische Beispiele zwischenbetrieblicher Kooperation, Stuttgart, 1967.

³ «Kartelle in der Wirklichkeit», Köln-Bonn, 1963, 211.

ციული შეთანხმებების რიცხვი 1968—1971 წწ. გაიზარდა დაახლოებით 60 %-ით⁴.

ბურჟუაზიული ეკონომისტები კოოპერაციას განიხილავენ როგორც ფართო ცნებას, რომელიც მოიცავს უშუალოდ წარმოებას, წარმოებრივი სიმძლავრეების გაცვლას, ინვესტიციებს, შრომის დანაწილებას, მეცნიერულ-კვლევით, საკონსტრუქტორო სამუშაოებს და ა. შ.

აღნიშნული კოოპერაციული ურთიერთობები მონოპოლიებს შორის კარტელურ ხასიათს ატარებენ⁵.

კოოპერაციული შეთანხმებებიდან არცერთი არ ახდენს ისეთ ღრმა გავლენას პარტნიორებზე, როგორც სპეციალიზაცია. სპეციალიზაციის შესახებ კარტელური შეთანხმების შედეგად თითოეული მონაწილე ვალდებულია აწარმოოს ნაკეთობათა მხოლოდ გარკვეული სახეები იმ მიზნით, რომ გამორიცხული იქნეს ერთტიპიური პროდუქციის გამოშვება და, მაშასადამე, ერთმანეთს შორის კონკურენცია.

მაგალითად, დასავლეთ ევროპის ენერგეტიკის სფეროში კონკურენციული ბრძოლისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1969 წ. „სიმენსსა“ და „აეგს“ შორის დადებულ შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც ერთობლივი საკუთრების უფლებით შეიქმნა ფირმა — „ტრანსფორმატორენ უნიონ აგ“, სადაც თავმოყრილ იქნა ამ ორი კონცერნის ტრანსფორმატორების წარმოება და ფირმა „კრაფტვერკ-უნიონ აგ“, რომელიც გადაიქცა ატომური რეაქტორების ერთ-ერთ უდიდეს მიმწოდებლად მსოფლიო და დასავლეთ ევროპის ბაზარზე.

უკანასკნელ წლებში ძალზე გაიზარდა კარტელური შეთანხმებების როლი მეცნიერული გამოკვლევების, წარმოების და ინვესტიციების სფეროში, რომლებიც ამცირებენ გაუმართლებელი კაპიტალდაბანდებების განხორციელების შესაძლებლობას და ზრდიან სიმძლავრეთა დატვირთვას. ცნობილია, რომ სპეციალიზაციამ მხოლოდ მაშინ შეიძლება მოიტანოს საჭირო ეფექტი, თუ მიღწეულია სიმძლავრეთა დატვირთვა, რისი მიღწევა, თავის მხრივ, შესაძლებელია წარმოებრივი პროგრამის დახვეწით და გამოშვებული პროდუქციის სერიულობის ამაღლებით.

⁴ «Wirtschaftswoche», Fr. a. M., 25.2.1972.

⁵ Position und Entwicklung der Ökonomie des BRD—Imperialismus, Berlin, 1974, 95.

გარდა ამისა, კონცერნების წარმოებრივი ინტეგრაციის უახლესი გამოვლინება არის სრულიად ახალი დარგების აღმოცენება მრავალფეროვანი ტექნიკის სინთეზის საფუძველზე. ასეთი დარგებია, უპირველეს ყოვლისა, ატომური მრეწველობა, ავტომატიზაციის ტექნიკის წარმოება, რაკეტულ-კოსმოსური ტექნიკა, მსოფლიო ოკეანის რესურსების ათვისება, ლაზერების მრეწველური გამოყენება, გარემოს გაქუქუყიანებასთან ბრძოლის აპარატურის, ინფორმაციის აპარატურის წარმოება და სხვა.

ეს ახალი დარგები მოითხოვენ უდიდეს კაპიტალდაბანდებებს, რაც აღემატება ყველაზე უფრო მძლავრი კონცერნების შესაძლებლობებსაც კი, ხასიათდებიან უახლესი და ძალზე ძვირადღირებული მეცნიერული მიღწევების გამოყენებით, მძლავრი მეცნიერულ-კვლევითი ბაზებით, და ბოლოს, ამ დარგების რთული წარმოებრივი სისტემების მართვა შესაძლებელია მხოლოდ მკაცრად განსაზღვრული მეცნიერული და ავტომატიზირებული მეთოდების გამოყენებით.

მსგავსი წარმოებრივი კომპლექსების შექმნა შეუძლებელია ცალკეული მრავალდარგობრივი კონცერნების ფარგლებში, აუცილებელი ხდება სხვადასხვა პროფილის მრეწველური კონცერნების კოოპერირება. ასეთი კომპლექსები ემყარებიან ორ ან რამდენიმე კონცერნს, რომელთა წარმოებრივი პროგრამის გაერთიანება აუცილებელია ახალი დარგის შექმნისათვის.

მაგალითად, ატომური მრეწველობის განვითარება, რეაქტორების წარმოება და ფუნქციონირება მოითხოვს მეტალურგიის, ელექტროტექნიკის, ქიმიის უახლეს მიღწევათა გამოყენებას. ამიტომ 1969 წ. დასავლეთ გერმანიის მძლავრი კონცერნები — „კრუპი“ (მეტალურგია, მანქანათმშენებლობა), „მან — გჰმ სტერკრადე აგ“ (მანქანათმშენებლობა), „ბროვნ, ბოვერი, ცი“ (ელექტროტექნიკა) შეთანხმდნენ შექმნან ერთობლივი ფირმა კიოლნში მალალი ტემპერატურის რეაქტორების შექმნისა და წარმოების მიზნით, სადაც გამოიყენება გაზით გაცივების სისტემა. ატომური რეაქტორების მშენებელი ერთ-ერთი უდიდესი ფირმა „ინტერნაციონალე ატომრეაქტორბაუ გმბჰ“ (ბენსბერგი) ფუნქციონირებს სამი კონცერნის კოოპერირების საფუძველზე: „სიმენსის“ (ელექტროტექნიკა), „დემაგ“-ის (მანქანათმშენებელი), „დოიჩე ბაბკოკ ვილკოკს აგ“-ის (საქებადების მწარმოებელი)⁶. 1971 წ. საკუთარი გამდიდრებული ურანის წარმოების მოწყობისათვის სამი ფირმა — „ულტრა-ცენტრიფუგე ნედერლანდ“

⁶ «DWI—Berichte», Berlin, 1970, № 4, 38.

(პოლანდია), „ბრიტიშ ნიუკლეარ ფუელს“ (ინგლისი) და „ურან-იზოტოპენ-ტრენუნგს-გმბჰ“ (გფრ) შეთანხმდნენ ააგონ ქ. მარლოვ-ში (ინგლისი) ცენტრიფუგის მეთოდით გამდიდრებული ურანის წარმოება, ხოლო დასავლეთ გერმანიაში თვითონ ცენტრიფუგების წარმოება. ამასთანავე, „ურან-იზოტოპენ-ტრენუნგს-გმბჰ“ (იული-ხი) ეკუთვნის ნავთობ-ქიმიურ კონცერნს „გელზენბერგს“ (40 %), ქიმიურ კონცერნ „ხიოხსტს“ (20 %) და „ნუკემს“, ატომური ქიმიისა და მეტალურგიის სპეციალიზირებულ ფირმას, რომელიც, თავის მხრივ, ეკუთვნის მსოფლიოში ფერადი და იშვიათი მეტალების მომპოვებელ და მეტალურგიის ერთ-ერთ უდიდეს კონცერნს „დეგუ-სას“.

რაც შეეხება ცენტრიფუგების წარმოებას, მას განახორციელებს ჰანიელის კონცერნი „მან“ (აუგსბურგი), რომელიც გეგმავს გაზარდოს თავისი ბრუნვა 1980 წ. 1,5 მლრდ მარკამდე, ხოლო თავისი წილი დასავლეთ ევროპის შესაბამის ბაზარზე — 70 %-მდე⁷.

ერთობლივი საკუთრების საწარმოების მართვისათვის სპეციალურად დაარსებული ფირმები ფუნქციონირებენ პარიტეტულ საწყისებზე, პარტნიორები ინარჩუნებენ იურიდიულ და ფინანსურ დამოუკიდებლობას. საქმე ის არის, რომ, როგორც წესი, ასეთი პარტნიორები დაახლოებით ერთი ძალისხანი არიან, რის გამოც ისინი ადვილად არ თმობენ პოზიციებს, არ მიისწრაფვიან შეუერთდნენ ახალ მონოპოლისტურ ჯგუფს.

კოოპერაცია ხშირად ფირმების საბოლოო შეერთებას იწვევს. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც დარგობრივი ბაზრის მონოპოლისტური რეგულირების ასპექტში არსებითი ცვლილება არ გვექნება, რადგანაც მონოპოლისტური რეგულირება იქნება რამდენიმე ფირმის კარტელური შეთანხმების დროსაც და ამ ფირმების სრული შეერთების, ან დარგში მხოლოდ რამდენიმე მონოპოლიის დარჩენის პირობებშიც.

კოოპერაციული ურთიერთობების გავრცელება თანამედროვე პირობებში, როდესაც მონოპოლიები გადაიქცნენ მრავალდარგობრივ კონცერნებად, მოასწავებს იმას, რომ ადრე ცალკეულ კონცერნებსა და კონცერნების ჯგუფებს შორის არსებული გამოკვეთილი საზღვრები თანდათან იშლება, რის გამოც ხშირად მათი ერთმანეთისაგან გამოცალკევება შეუძლებელი ხდება. კოოპერაცია მონოპოლიებს შორის ნიშნავს არა მარტო და არა იმდენად წარმოების

⁷ „DWI-Berichte“, 1970, № 5, 40; K. Nehls, Internationale Konzerne. Monopolmacht. Klassenkampf, Berlin, 1973, 47.

სრულყოფას და სიმძლავრეთა დატვირთვის, არამედ შესაბამისი ბაზრის მონოპოლისტური რეგულირების, შესაბამისი ბაზრის და მთელი ეკონომიკის მონოპოლიზაციის გაღრმავებას. სწორედ ეს არის საფუძველი მონოპოლიური მოგების მიღებისა.

კოოპერირება მონოპოლიებს შორის მეცნიერების, ტექნიკის, წარმოების სფეროში ნიშნავს წარმოების განსაზოგადოების უკიდურესად გაღრმავებას კაპიტალიზმის პირობებში, რომლის მიღწევა ცალკეული გიგანტური კონცერნების ფარგლებში შეუძლებელია.

ამრიგად, მონოპოლისტური კოოპერაცია წარმოადგენს კარტელის სრულიად ახალ ტიპს, რომელიც, განსხვავებით ტრადიციული კარტელისაგან, მოიცავს არა გასაღებისა და ფასების სფეროს, არამედ მეცნიერულ-კვლევით სამუშაოებს, ინვესტიციებს და წარმოებას, რადგანაც თანამედროვე პირობებში მონოპოლიური მოგების მიღება მხოლოდ მიმოქცევის სფეროში დადებული კარტელური ხელშეკრულებებით უკვე შეუძლებელია.

2. დარგის ოლიგოპოლისტური ორგანიზაცია

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დარგში რამდენიმე ფირმის გაბატონებისას იქმნება მონოპოლისტთა შორის საბაზრო პოლიტიკის შეთანხმების ობიექტური შესაძლებლობა. ეკონომიკის ოლიგოპოლისტური სტრუქტურის პირობებში და დარგის ტრესტების, სინდიკატების ან კარტელების მეშვეობით ორგანიზაციის უქონლობის დროს აუცილებლად ფორმირდება ამ დარგების ფუნქციონირების განსაკუთრებული ეკონომიკური მექანიზმი, რომლის არსებითი ნიშანია მონოპოლისტური შეთანხმებებისა და კონკურენციის შეხამება. დარგის მონოპოლისტური ორგანიზაციის ასეთ ფორმას, რომელიც გაბატონებულია განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნების, განსაკუთრებით აშშ, მონოპოლიზირებულ დარგებში, ეწოდება ოლიგოპოლია.

ოლიგოპოლია არის ჭგუფური, დარგობრივი მონოპოლია, რომლის ეკონომიკური შედეგები რამდენაღმე განსხვავდება მონოპოლიების ისეთი ფორმების შედეგებისაგან, როგორიც არის ტრესტი, სინდიკატი, კარტელი.

ოლიგოპოლიის მარქსისტულ ცნებას საერთო არა აქვს რა მის ბურჟუაზიულ გაგებასთან. ბურჟუაზიული ეკონომისტების მიხედვით დარგის ოლიგოპოლისტური სტრუქტურა შეიძლება წარმოიშვას

სულ სხვადასხვა ფაქტორის მოქმედების შედეგად (საწარმოების მასშტაბების ზრდა, ლოკალურ-ტერიტორიული ფაქტორები, პროდუქციის დიფერენციაცია და სხვ.)

ბურჟუაზიული ეკონომისტების უმრავლესობა მონოპოლიად თვლის მხოლოდ ისეთ ფირმას, რომელიც მთელ დარგობრივ წარმოებას უწევს კონტროლს. აქედან გამომდინარე, ოლიგოპოლისტური სტრუქტურის წევრებს ისინი არ მიიჩნევენ მონოპოლიად.

ოლიგოპოლიის მარკსისტული გაგება პრინციპულად განსხვავდება მისი ბურჟუაზიული გაგებისაგან.

1. ოლიგოპოლიის ყველაზე უფრო ღრმა არსი არის ის, რომ იგი არის დარგობრივი მონოპოლია, დარგის მონოპოლისტური ორგანიზაციის თანამედროვე ფორმა, როგორც ამას საკვებით სამართლიანად აღნიშნავენ კაპიტალიზმის ცნობილი საბჭოთა მკვლევარები — ა. მილეიკოვსკი, კ. კოზლოვა, ვ. კოტოვი, ს. ნიკიტინი და სხვები⁹. ოლიგოპოლიის წევრები თვითონ არიან უმსხვილესი ფირმები, მონოპოლიები, რომლებსაც დამოუკიდებელი და ერთმანეთთან ურთიერთმოქმედებით ძალუძთ ზეგავლენა მოახდინონ ეკონომიკური რესურსების გამოყენებასა და განაწილებაზე დარგის, მთელი ეკონომიკის, მსოფლიო კაპიტალისტური ბაზრის მასშტაბით. ოლიგოპოლიის არსი, მისი ფუნქციონირების თავისებურებანი და შედეგები განისაზღვრება არა ბაზრული ფაქტორებით, არამედ ოლიგოპოლიის მონაწილეთა სოციალურ-ეკონომიკური ტიპით, იმით, რომ თვით ეს მონაწილენი არიან მონოპოლიები.

გარდა ამისა, ოლიგოპოლიის წევრები არიან თანამედროვე გიგანტური მრავალდარგოვანი კონცერნები. ამიტომ ასეთი ფირმის პოზიცია მოცემულ ბაზარზე, მიმწოდებლების ურთიერთმოქმედების ხასიათი, პოტენციური კონკურენტების ამ ბაზარზე დაშვების პირობები დამოკიდებულია ფირმის ეკონომიკური და ფინანსური სიძლიერისაგან საერთოდ, მისი სტრუქტურისაგან, სხვა ბაზრებზე მისი პოზიციებისაგან, ბანკებთან კავშირისაგან და ა. შ. გამოდინა რა სხვადასხვა ბაზრებზე, ოლიგოპოლისტებს შესაძლებლობა აქვთ განახორციელონ განსხვავებული სტრატეგია და ტაქტიკა სხვადასხვა სახის პროდუქციისა და სხვადასხვა კატეგორიის მყიდველების მიმართ, არეგულირონ წარმოების მოცულობა, ფასები, გასაღების სტიმულირებისა-

⁹ «Вопросы экономики», 1971, № 5, 108. Политическая экономия современного монополистического капитализма, т. 1, М., 1971, 155.

თვის გათვალისწინებული ხარჯები თავისი მიზნების შესაბამისად და ცალკეული ბაზრების მიხედვით.

აქ აუცილებელია შევეხოთ ერთ მეტად მნიშვნელოვან საკითხს. ზოგიერთი საბჭოთა ეკონომისტი უარყოფითად ეკიდება ოლიგოპოლიის ცნების შემოტანას მარქსისტულ ანალიზში, ოლიგოპოლიის, როგორც მონოპოლიის კონკრეტული ფორმის განხილვას. ასეთი შეხედულებისაა, მაგალითად, ვ. ა. სახაროვა⁹.

პირველი კონტრარგუმენტი, რომლითაც საჩუბლომ ვ. სახაროვა, არის ის, რომ ოლიგოპოლია მოიცავს „მხოლოდ დარგობრივ კონცენტრაციას“, მაშინ, როდესაც მონოპოლია „აღმოცენდება წარმოების ყოველმხრივი განსაზოგადოებიდან“. ცხადია, აქ გაუგებრობასთან გვაქვს საქმე. განა კარტელი ან სინდიკატი არ მოიცავს მხოლოდ დარგობრივ კონცენტრაციას, მხოლოდ ცალკეულ ბაზარს? თუ კარტელს შეიძლება ვუწოდოთ მონოპოლია, რატომ არ შეიძლება ოლიგოპოლიურ ურთიერთობას, რომელიც მართალია არ ფორმდება ოფიციალური ხელშეკრულების სახით, მაგრამ საიდუმლო შეთანხმების მეშვეობით ოლიგოპოლისტები აწესებენ ერთიან ფასს ბაზარზე, ვუწოდოთ მონოპოლია, დარგობრივი მონოპოლია? მონოპოლიის უპირველესი ეკონომიკური არსი ხომ ფასის, ბაზრისადმი კონტროლში ვლინდება, ეს არის მთავარი და არა ის, ოფიციალურად ფორმდება ფასი, თუ საიდუმლოდ, ზეპირი შეთანხმებით.

ფრაზა, რომ „მონოპოლია აღმოცენდა წარმოების ყოველმხრივი განსაზოგადოებიდან“ აქ საქმეს ვერ შევლის. დღეს ყველასათვის უდავოა, რომ თანამედროვე მონოპოლიები არიან მრავალდარგოვანი კონცერნები, რომლებიც ეკონომიკის ყველა სფეროში შეიქრნენ და რომელთა მოღვაწეობა ვრცელდება სულ სხვადასხვა ქვეყანაში. არცერთი მარქსისტი ეკონომისტი, რომელიც განიხილავს ოლიგოპოლიას როგორც დარგობრივ მონოპოლიას, არ ამტკიცებს, რომ ოლიგოპოლია არის კაპიტალისტური ეკონომიკის კონცენტრაციის საბოლოო მიჯნა. პირიქით, ოლიგოპოლია არის მონოპოლისტური კონცენტრაციის მხოლოდ საფუძველი, რომელსაც ეყრდნობა დარგთშორისი კონცენტრაცია, მრავალდარგოვანი კონცერნები, მრეწველური და საბანკო კაპიტალის შერწყმა, მძლავრი ფინანსური ჯგუფების ჩა-

⁹ იხ. В. Сахарова, В. П. Ленин о концентрации и монополизации производства. в сб.: «Вопросы современного капитализма», Выпуск I, М., 1972. 41.

მოყალიბება, რომლებიც კონტროლს უწევენ კაპიტალისტური სახელმწიფოების ეკონომიკური ცხოვრების უდიდეს სფეროებს და ა. შ. ჩვენი აზრით, ოლიგოპოლია (ცხადია, მარქსისტული გაგებით) სწორად გამოხატავს როგორც დარგში რამდენიმე მონოპოლიის ბატონობის ფაქტს, ისე მის შედეგს — დარგობრივი მონოპოლიის წარმოშობას.

ვ. სახაროვა აღნიშნავს, რომ მიზანშეწონილი არ არის გამოვიყენოთ ოლიგოპოლია მონოპოლიის მარქსისტულ-ლენინური კატეგორიის მაგივრად. აქაც გაუგებრობაა, უმართებულო ბრალდებაა. არცერთი მარქსისტი არ განიხილავს ოლიგოპოლიას, როგორც მონოპოლიის შემცვლელ კატეგორიას. ოლიგოპოლია არის მონოპოლიის ერთ-ერთი სახე, კერძოდ, დარგობრივი მონოპოლია, რომლის წევრებიც მონოპოლისტები არიან, ისევე როგორც, მაგალითად, კარტელის შემთხვევაში. მაგრამ ოლიგოპოლიის მოწინააღმდეგენი რატომღაც არ ამბობენ, რომ კარტელის მონოპოლიად გამოცხადება თითქოს ნიშნავდეს მონოპოლიის შეცვლას კარტელით.

ამრიგად, ოლიგოპოლიის, როგორც დარგობრივი მონოპოლიის, წინააღმდეგ გამოთქმული მოსაზრებანი არ არის დამაჯერებელი და ჩვენ მას ვერ გაეიზიარებთ. ოლიგოპოლიის მარქსისტული კატეგორია გამოხატავს დარგის მონოპოლისტურ ორგანიზაციას, როდესაც მასში გაბატონებულია რამდენიმე მონოპოლიური ფირმა და მათ შორის არ არსებობს კარტელური შეთანხმება.

რაში გამოიხატება ოლიგოპოლიის მონოპოლიური ხასიათი, რით არის განპირობებული ძირითადად ოლიგოპოლიის მოწინააღმდეგეთა პოზიციის მცდარობა?

სამწუხაროდ, ზოგჯერ ავტორებს ავიწყდებათ ხოლმე, რომ მონოპოლია არის არა მარტო კონკრეტული ფირმა, არამედ პროცესიც. ამჟამად სახელმძღვანელოებში, პოლიტეკონომიურ ლექსიკონებში, მონოგრაფიებში გავრცელებულია განსაზღვრება, რომ მონოპოლია არის ცალკეული უმსხვილესი კაპიტალისტური ფირმა ან მსხვილი კაპიტალისტური საწარმოების ჯგუფი (ფირმების ან კაპიტალისტებისა), რომლებმაც ხელში ჩაიგდეს ერთი ან რამდენიმე დარგის პროდუქციის მნიშვნელოვანი ნაწილის წარმოება და გასაღება მონოპოლიურად მაღალი მოგების მიღების მიზნით.

მხოლოდ უკანასკნელ წლებში შეინიშნება ყურადღების გამახვილება წარმოების განსაზოგადოებისადმი მონოპოლიის განსაზღვრებასთან დაკავშირებით. და ბოლოს, რიგი საბჭოთა ეკონომისტებისა მართებულად მიუთითებენ, რომ მონოპოლიის არსი არის არა უბრა-

ლოდ რომელიმე დარგის პროდუქციის მნიშვნელოვანი ნაწილის წარმოებისა და გასაღების ხელში ჩაგდება, არამედ ეკონომიკური ძალის კონცენტრაცია საერთოდ, ეკონომიკური ძალის ისეთი მაღალი ხარისხის ფლობა, რომელიც იძლევა კონტროლის შესაძლებლობას ცალკეული დარგებისადმი და ეკონომიკისადმი მთლიანად¹⁰.

ასეთი ცვლილების შეტანა მონოპოლიის განსაზღვრებაში აუცილებელია მრავალდარგოვანი კონცერნების, კონგლომერატების, ოლიგოპოლიური ურთიერთობების გავრცელების პირობებში. მართლაც, დღევანდელი მონოპოლია კომპლექსური, რთული ხასიათისაა. ხელისუფლება, რომელსაც მონოპოლისტი ფლობს ამა თუ იმ ბაზარზე განპირობებულია არა იმდენად მისი ადგილით შესაბამისი საქონლის წარმოებაში, არამედ მისი მოღვაწეობის მასშტაბებითა და ხასიათით სხვა მრავალ დარგში. ასეთი ფირმების პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი თავისებურება არის მანევრირება ფასების, წარმოების, გასაღების მოცულობის, ტექნიკური პროგრესის მიღწევების გამოყენების მხრივ. ასეთ პირობებში მონოპოლიის კრიტერიუმს სულაც არ წარმოადგენს მონოპოლიურად მაღალი მოგების მიღება თითოეულ ცალკეულ მონოპოლიზირებულ ბაზარზე. მონოპოლიების ტაქტიკა მიმართულია მუდმივი სტრატეგიული მიზნის მიღწევისაკენ: მოგების მაქსიმუმის მიღება საერთოდ, ყველა ბაზრის ჯამში ხანგრძლივ პერიოდში და ამით საკუთარი მონოპოლისტური მდგომარეობის განმტკიცება.

მონოპოლიის სწორ განმარტებას იძლევა, ჩვენი აზრით, ი. პევზნერი, რომელიც მართებულად აერთიანებს ერთ მთლიანობაში როგორც მონოპოლიის წარმოშობის მიზეზებს, ისე მის შედეგებს: „მონოპოლია არის წარმოების კონცენტრაციისა და კაპიტალის ცენტრალიზაციის მაღალი დონის შეერთება კერძო საკუთრებასთან, რომელიც აღწევს ისეთ სიდიდეს, რომლის დროსაც ხორციელდება ფინანსური ოლიგარქიისა და მასში შემავალი ცალკეული ჯგუფების კონტროლი, როგორც ცალკეული დარგებისადმი, ისე მთელი ეკონომიკისადმი საერთოდ“¹¹.

სხვანაირად რომ ვთქვათ, თავისი ეკონომიკური შინაარსით მონოპოლია არის მონოპოლისტური კაპიტალის გამოვლინების არსები-

¹⁰ იხ. К. Козлов, *Монополии и их буржуазные критики*. М., 1966; Я. Певзнер, *Методология «Капитала» К. Маркса и современный капитализм*. М., 1969.

¹¹ Я. Певзнер, *Методология «Капитала...»*, 199.

თი ფორმა, კაპიტალების მონოპოლისტური გაერთიანების, ეკონომიკური ძალის ისეთი კონცენტრაცია, როდესაც შესაძლებელია წარმოების შეზღუდვა და ფასზე ზემოქმედება. ეკონომიკური თვალსაზრისით მთავარია ეკონომიკური ძალის ფლობა, კონტროლის საშუალება წარმოებისადმი და ფასისადმი და არა ფირმის სიდიდე თავისთავად.

ამრიგად, მონოპოლია არის არა მარტო და არა იმდენად კონკრეტული კომპანია, ფირმა, რამდენადაც კონტროლი წარმოების მოცულობისადმი და ფასისადმი. ეს უკანასკნელი კი მატერიალიზირდება უკვე პროცესის სახით: კონკურენციის შეზღუდვა, მოცულობის შეზღუდვა, ფასის დაწესება, კონცენტრაცია და ა. შ. შეიძლება ცალკეული მსხვილი ფირმები დამოუკიდებლად ასრულებდნენ მონოპოლისტურ ფუნქციებს ამა თუ იმ სფეროში, მაგრამ მონოპოლიას აქვს ადგილი იმ შემთხვევაშიც, თუ მოცემული დარგის მსხვილი მწარმოებლები მოქმედებენ ერთობლივად, მხას უჭერენ ერთიან გასაყიდ ფასებს. ამ შემთხვევაში გვექნება ჯგუფური, დარგობრივი მონოპოლია სინდიკატის, კარტელის ან ოლიგოპოლიის სახით. მონოპოლიის ჯგუფური, განსაკუთრებით ოლიგოპოლიური ფორმა ტიპიური მოვლენა არის თანამედროვე პირობებში.

უმსხვილესი ფირმების თანამშრომლობა, ოლიგოპოლისტთა ინტერესების ერთიანობის ფორმირება პრაქტიკულად სხვადასხვა გზით ხორციელდება, რომელთაგან დავასახელებთ მთავარს.

1. ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია, მაგალითად, ე. წ. პირადი უნია, ანუ ის ფაქტი, რომ მსხვილი ფირმების დირექტორებს უკავიათ მაღალი ადმინისტრაციული პოსტები სხვა კორპორაციებში.

2. ინტერესების შექმნის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გზა არის ფირმების აქციების ურთიერთფლობა. ყველაზე უკეთესი პირობები დარგში მონოპოლისტური კონტროლის განხორციელებისათვის იქმნება იმ შემთხვევაში, თუ რამდენიმე მსხვილი კომპანია ერთდროულად ფლობს სხვა საწარმოებს.

3. მონოპოლიების ინტერესების ერთიანობის შექმნაში დიდ როლს ასრულებენ ფინანსური ინსტიტუტები — ბანკები, სადაზღვევო კომპანიები, საპენსიო ფონდები და ა. შ. მაგალითად, 1974 წ. მონაცემებით დასავლეთ გერმანიის „დოიჩე ბანკ აგ“-ის წარმომადგენელი იყო ქვეყნის 50 უდიდესი მრეწველური კონცერნიდან 32-ის გამგეობის წევრი და 10 უდიდესი სავაჭრო ფირმიდან 4-ის გამგეობის წევრი.

4. მსხვილ მონოპოლიებს შორის „ურთიერთგაგების“, თანამშ-

რომლობის შექმნაში გარკვეულ როლს ასრულებენ აგრეთვე სპეციალიზებული საკონსულტაციო ფირმები ეკონომიკის, იურიდიულ, მართვის, საინჟინრო-ტექნიკურ, რეკლამის და სხვა სფეროებში.

5. ოლიგოპოლისტების ინტერესთა ერთიანობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია სავაჭრო-მრეწველური ასოციაციების და კავშირების სისტემა განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში, რომლებიც აადვილებენ ჯგუფური მონოპოლიის შექმნას და ფაქტიურად თვითონაც ასრულებენ საიდუმლო კარტელის როლს¹². აშშ-ში 1972 წ. იყო 30 ათასი მეწარმთა ასოციაცია და 5 ათასი სავაჭრო პალატა, მათგან ქვეყნის მასშტაბით მოქმედებდა 2 ათასზე მეტი ორგანიზაცია¹³. არსებობენ, კერძოდ, დარგობრივი ასოციაციები და რამდენიმე მეთაური ასოციაცია. მათ შორის ყველაზე უფრო გავლენიანია მრეწველთა ნაციონალური ასოციაცია (მნა) და სავაჭრო პალატა. მნა-ს აღმასრულებელი ორგანო — დირექტორთა გამგეობა შედგება 150 კაცისაგან, მონოპოლიათა წარმომადგენლებისაგან, რომელიც განსაზღვრავს ფინანსური ოლიგარქიის საერთო პოზიციას საგარეო და საშინაო, სოციალური და ეკონომიკური პოლიტიკის სფეროში.

მრეწველურ-სავაჭრო ასოციაციები, ანუ კავშირები, როგორც მათ დასავლეთ ევროპაში უწოდებენ, ასრულებენ მთელი რიგი კარტელური ხასიათის ფუნქციებს: ბაზრისადმი მეთვალყურეობა, მოთხოვნის შესწავლა, წარმოების ხარჯების განსაზღვრის ერთიანი მეთოდის შემუშავება და დანერგვა, ინფორმაციის გაცვლა წარმოების მოცულობის, ფასების სფეროში, გასაღების ერთიანი პირობების შემუშავება, კონკურენციის შეზღუდვა და ა. შ.

დასახელებული ასოციაციები ლეგალურად არსებობენ.

აქამდე ჩვენ ვიხილავდით დარგის მონოპოლისტური ორგანიზაციის კონკრეტულ ფორმებს, ობიექტურ ფაქტორებს, რომლებიც აიძულებენ მონოპოლიებს ითანამშრომლონ ერთმანეთთან გარკვეულ საზღვრებში. მაგრამ საბაზრო პოლიტიკის ყველაზე უფრო მთავარი კომპონენტია ფასები, რის გამოც სწორედ მათი მონოპოლისტური რეგულირება გადაიქცა თანამედროვე ბაზრების ფუნქციონირების უმნიშვნელოვანეს თავისებურებად.

¹² А. Куликов, Генеральные штыри монополий, М., 1969; Р. Фелдман, Анонимная власть, М., 1970; С. Schirmeister, Verbände des Finanzkapitals. Berlin, 1972; G. Paulini, Verbände, Behörden, Organisationen der Wirtschaft. Darmstadt, 1969.

¹³ «Statistical Abstract of the U. S.», Washington, 1972, 43.

თავისუფალი კონკურენციის პირობებში არსებობს ობიექტური საბაზრო ფასი, რომელიც არ არის დამოკიდებული ცალკეული გამყიდველების ნება-სურვილზე. კონკურენციული ბრძოლის ტიპური ფორმაა საქონლის გასაღების გაფართოება ფასის შემცირების ხარჯზე საბაზრო ფასის დონესთან შედარებით. მოთხოვნის გადანაწილება ხორციელდება სტიქიურად, საბაზრო კონიუნქტურის მიხედვით.

ოლიგოპოლისტური სტრუქტურისას მდგომარეობა უკვე არსებითად იცვლება. კონკურენტების შემცირებისა და მონოპოლიების გამსხვილების კვალობაზე „ფასების ომში“ გამარჯვება სულ უფრო პრობლემატური, არარეალური ხდება, ხოლო გამარჯვებით მიღებული უპირატესობა ვერ ფარავს ხანგრძლივი ბრძოლით გამოწვეულ ხარჯებს. ბუნებრივია, ასეთ პირობებში მონოპოლიები დაინტერესებული არიან ურთიერთსარგებლიანი, მონოპოლიური დარგობრივი ფასების დაწესებით.

მაგრამ აშშ და უმრავლეს განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში კარტელები და ფასების შესახებ შეთანხმების სხვა ფორმები აკრძალულია. ამიტომ ერთიანი მონოპოლიური ფასების დაწესების ყველაზე უფრო გავრცელებულ მეთოდად გადაიქცა ფასებში ლიდერობის პრინციპი: დარგის მსხვილი ფირმები ფასების დაწესებასა და შეცვლას ახორციელებენ ფირმა — ლიდერის მიერ განსაზღვრული ფასის მიხედვით, რომელიც არის ყველაზე უფრო მსხვილი ფირმა მოცემულ დარგში, ან ამა თუ იმ ლოკალურ-ტერიტორიულ ბაზარზე.

ფასებში ლიდერობის პრინციპი არსებითად ნიშნავს საიდუმლო, არაოფიციალურ კარტელურ შეთანხმებას ოლიგოპოლისტებს შორის და აშკარა ფასობრივ კონკურენციაზე უარის თქმას. ის არის თანამედროვე ოლიგოპოლისტური ბაზრების მონოპოლისტური რეგულირებისა და ფუნქციონირების უპირველესი, უმნიშვნელოვანესი ნიშანი.

ფაქტიურად, მონოპოლიები ვეღარ თავსდებიან საბაზრო მეურნეობის საზღვრებში, გამოდიან მისი ფარგლებიდან, თუმცა იყენებენ მას თავისი ბატონობის განმტკიცებისათვის და ამასთანავე შეძლებისდაგვარად არეგულირებენ მას.

ფასებში ლიდერობის პრინციპი ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ ფასების ერთიანი დონის დაწესება ხორციელდება ოლიგოპოლისტებს შორის ყოველგვარი კონტაქტების გარეშე, როგორც ამას ამტკიცებს ზოგიერთი ბურჟუაზიული ეკონომისტი. სამწუხაროდ, ეს საკითხი

უგულებელყოფილია ზოგიერთ მარქსისტულ პუბლიკაციაში და პოლიტეკონომიის სახელმძღვანელოში. საქმე ის არის, რომ თითქმის ყველა დარგში ამ პრინციპის განხორციელება დაკავშირებულია კარტელთან, ან წინასწარ შეთანხმებასთან, რაც აგრეთვე კარტელური ხასიათისაა. მოვიტანთ მხოლოდ ერთ მაგალითს: 60-იანი წლების დასაწყისში აშშ ამხილეს ელექტროტექნიკური კარტელი (უდიდესი მონოპოლიების — „ჯენერალ ელექტრიკის“, „ვესტინგჰაუზ ელექტრიკის“, „ალის-ჩალმერზის“ და სხვათა მონაწილეობით), რომელიც 10 წლის განმავლობაში ფუნქციონირებდა. რაც შეეხება წინასწარ „ჯენტლმენურ“ შეთანხმებებს, ისინი პრაქტიკულად ხორციელდებიან ინტერესების ერთიანობის შექმნის იმ საშუალებებით, რომლებიც ზემოთ ჩამოეთვალეთ.

დარგშია შეთანხმებების სიმტკიცე დამოკიდებულია რიგ ფაქტორებზე, მათგან მთავარია:

ა) მიმწოდებელი და მომხმარებელი ფირმების რაოდენობა, მათი შეფარდებითი სიდიდე. მონოპოლიზაციას, დარგში შეთანხმებების სიმტკიცეს განსაზღვრავს უწინარეს ყოვლისა მიწოდების კონცენტრაციის ხარისხი (აბსოლუტური მონოპოლიზაციის, სიმეტრიული ოლიგოპოლისტური, ასიმეტრიული ოლიგოპოლისტური, ატომისტური სტრუქტურის მქონე დარგები). დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე მოთხოვნის კონცენტრაციის ხარისხს, რომელიც, ჩვეულებრივ, ჩამორჩება მიწოდების კონცენტრაციის ხარისხს;

ბ) ფაქტორები, რომლებიც უშუალოდ გამომდინარეობენ თვითონ პროდუქციის, ან დარგის თავისებურებებიდან: პროდუქციის დიფერენციაცია, ხარჯების სტრუქტურა, მოთხოვნის ელასტიურობა ფასის ან შემოსავლის მიხედვით, ცალკეული დარგის დინამიზმი;

გ) ბარიერების სიმალე ამა თუ იმ დარგში ახალი ფირმების შედღწევის შეფერხების თვალსაზრისით (კაპიტალისა და წარმოების აბსოლუტური კონცენტრაციის დონე, პროდუქციის დიფერენციაცია, პატენტები, ნედლეულის წყაროებისა და გასაღების ბაზრების დაპყრობა და ა. შ.);

დ) ლოკალურ-ტერიტორიული განსხვავებანი;

ე) სახელმწიფოს ზემოქმედება მოცემული დარგის განვითარებაზე (კონცენტრაციის დაჩქარება, სახელმწიფო შესყიდვები და ა. შ.)

ფასების პოლიტიკის სფეროში ყველაზე უფრო მტკიცეა შეთანხმებები იმ დარგებში, რომლებიც ხასიათდებიან მკვეთრად გამოხატული ოლიგოპოლისტური სტრუქტურით (საავტომობილო, ქიმიური, ალუმინის, ელექტროტექნიკის, შავი მეტალურგიის და ა. შ.).

ასეთ დარგებში ფასობრივი კონკურენციის მნიშვნელობა მკვეთრად ეცემა ციკლის აღმავლობის ფაზაში და იზრდება დეპრესიისა და კრიზისის ფაზაში.

რაც შეეხება სუსტად მონოპოლიზირებულ დარგებს, ცხადია, რომ აქ შეთანხმებათა სიმტკიცე ფასების სფეროში შედარებით ნაკლებია, განსაკუთრებით ეკონომიკური დაქვეითებისა და კრიზისის პერიოდში (ნავთობგადამამუშავებელი, ფეხსაცმლის მრეწველობა, სასოფლო-სამეურნეო მანქანების, საამშენებლო მანქანების, პლასტმასების წარმოება და ა. შ.). ფასობრივი კონკურენციის როლი ამ დარგებშიც შემცირებულია, მაგრამ კვლავ დიდი მნიშვნელობა აქვს.

მეორე მხრივ, ფასობრივ კონკურენციას ძალზე დიდი, ხშირად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ე. წ. „თავისუფალი კონკურენციის“ ზონაში, რომელიც მოიცავს ოლიგოპოლისტური დარგების დამოუკიდებელ ფირმებს და ატომისტური სტრუქტურის მქონე დარგებს (ცვების, მსუბუქი მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა).

3. მონოპოლისტური კონაურენციის თავისებურებანი

აქამდე ჩვენ ვიხილავდით მეურნეობის კერძომონოპოლისტური რეგულირების ორგანიზაციულ ფორმებს, მონოპოლიის იმ მხარეს, რომ იგი არის კონკურენციის საპირისპირო მოვლენა. მაგრამ მონოპოლია არა მარტო ზღუდავს კონკურენციას, არამედ ამავე დროს იგი უკიდურესად ამწვავებს მას, წარმოშობს მის ახალ ფორმებსა და მეთოდებს.

იმპერიალიზმის ეპოქაში არსებითი ცვლილებები მოხდა კონკურენციის შინაარსში, ობიექტში, ფორმებსა და საშუალებებში.

მონოპოლისტური კონკურენციის ქვეშ მარქსისტები გულისხმობენ კონკურენციას, რომელიც დაკავშირებულია უმსხვილეს ფირმებთან, მონოპოლიებთან. როგორც ცნობილია, კონკურენცია კაპიტალიზმის დროს საერთოდ არის არა მარტო პროდუქტისა და მისი წარმოების ხარჯების საზოგადოებრივი აღიარების მექანიზმი, არამედ აგრეთვე კაპიტალის სხვადასხვა ჯგუფს შორის ზედმეტი ღირებულების გადანაწილების მექანიზმი.

მონოპოლისტური კონკურენციის არსის გაგებაში უთუოდ დაგვეხმარება მისი შედარება თავისუფალ კონკურენციასთან, მათ შორის განსხვავების განსაზღვრა.

1. ზედმეტი ღირებულების განაწილების სფერო მონოპოლიზმამდელი კაპიტალიზმისას მოიცავდა მხოლოდ მიწისმფლობელებს, ფულადი კაპიტალის მესაკუთრეებს, მეწარმეებს. მონოპო-

ლისტური და სმკ პირობებში კი ეს სფერო საგრძნობლად ფართოვდება. ბრძოლა ზედმეტი ღირებულების გადანაწილებისათვის მიმდინარეობს ცალკეულ მონოპოლიებს შორის, ფინანსურ ჯგუფებს შორის, თვით მონოპოლისტური გაერთიანებების შიგნით, მონოპოლიებსა და არამონოპოლისტურ სექტორებს შორის.

2. ატომისტური სტრუქტურის ბატონობისას კონკურენციის მთავარი ობიექტები იყვენენ კაპიტალის გამოყენების სფერო და მყიდველი. მონოპოლიების გაბატონების შემდეგ მდგომარეობა აქაც შეიცვალა. საქმე ის არის, რომ მონოპოლიზაციის გზები, მონოპოლიის რეალიზაციის კონკრეტული საშუალებანი — კონტროლი კაპიტალზე, წარმოებისადმი, გასაღების ქსელისადმი, პატენტების, სახელმწიფო აპარატის მიმართ და ა. შ. გადაიქცნენ კონკურენციული ბრძოლის უმნიშვნელოვანეს ობიექტებად. ეს ბუნებრივია, რადგანაც მათ გარეშე არ შეიძლება მონოპოლიის მატერიალური რეალიზაცია. ბრძოლა მიმდინარეობს თვითონ მონოპოლიებს შორის, ხოლო მონოპოლიური მოგების მიღება ხორციელდება სულ სხვადასხვა გზით და ფორმით.

მაშასადამე, თუ თავისუფალი კონკურენცია მოიცავდა უმთავრესად მეტოქეობას ვაჭრობისა და მრეწველობის სფეროში, მონოპოლისტური კონკურენციის დამახასიათებელია ბრძოლა საზოგადოების მატერიალური, შრომითი რესურსებისადმი, საზოგადოებრივი კაპიტალის, მეცნიერების, სახელმწიფოს, ბაზრის მიმართ კონტროლისათვის.

3. აღრინდელი კაპიტალიზმისას ბაზარი მთლიანად ბატონობდა საქონელმწარმოებლებზე, ამიტომ კონკურენცია უმთავრესად სტიქიურ ხასიათს ატარებდა. ერთადერთი რეგულატორი იყო მოგების ნორმის მოძრაობა. მონოპოლიებისათვის მთავარია მონოპოლიურად მაღალი მოგების მიღება, მაგრამ მისი რეალიზაცია მხოლოდ კაპიტალის გამოყენების სფეროსა და მყიდველის ხარჯზე შეუძლებელია. ამ ასპექტში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ისეთ ფაქტორებს, როგორიცაა მიწოდების მონოპოლიზაცია, კონტროლი გასაღების ქსელისადმი, ახალი ტექნოლოგიური პროცესების, ახალი საქონლის ათვისება, კონტროლი საზოგადოების მატერიალური, ფინანსური, შრომითი რესურსებისადმი და ა. შ.

დასახელებული ფაქტორების გამოყენება სტიქიურად, ყოველგვარი წინასწარი მიზანდასახულობის გარეშე, სხვადასხვა ფაქტორების ურთიერთმოქმედების გათვალისწინების გარეშე, დღეს უკვე შეუძლებელია. ამიტომ მონოპოლიების მოქმედება ხასიათდება ყვე-

ლაზე უფრო მომგებიანი ვარიანტების შეგნებული ძეხნით, რისთვისაც ისინი ახორციელებენ მეურნეობრივი განვითარების პროგნოზირების, შიგაფირმული დაგეგმვის, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის პროგნოზირების, ახალი ტექნოლოგიისა და პროდუქციის შექმნის, ბაზრისა და მოთხოვნის შესწავლის ღონისძიებებს. მათ საფუძველზე მონოპოლიას შესაძლებლობა აქვს გარკვეულ ფარგლებში მაინც იწინასწარმეტყველოს განვითარების ტენდენციები და შეგნებულად შეიმუშაოს მისი შესაბამისი პოლიტიკა.

4. თავისუფალი კონკურენცია მიმართული იყო კაპიტალისტისათვის რაც შეიძლება მაღალი მოგების უზრუნველყოფისათვის. მონოპოლიასაც ახასიათებს მაქსიმალური მოგებისაქენ მისწრაფება. მაგრამ მონოპოლისტური კონკურენცია მარტო მოგების ამალგების ამოცანით როდი განისაზღვრება, მას ახასიათებს სხვა სტრატეგიული მიზნებიც (სხვადასხვა ბაზრის მონოპოლიზაცია, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მონოპოლიზაცია, ინტერნაციონალური ექსპანსია და ა. შ.), რომელთა შორის მთავარია მონოპოლიური ბატონობის განმტკიცება საერთოდ.

5. კონკურენციის ობიექტის მრავალნაირობა, მონოპოლიის შექრა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, როგორც ამას აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი, ნიშნავს მონოპოლისტური კონკურენციის უკიდურესად გამწვავებას, მისი დამანგრეველი მოქმედების გაძლიერებას.

ამრიგად, განსხვავებით თავისუფალი კონკურენციისაგან, რომელიც იყო სტიქიური, კონკურენცია უმთავრესად ვაჭრობისა და მრეწველობის სფეროში, მონოპოლისტური კონკურენცია არის კონკურენციის სრულიად ახალი ტიპი, რომელიც მოიცავს ტაქტიკური და სტრატეგიული, ეკონომიკური, მეცნიერულ-ტექნიკური, პოლიტიკური, იურიდიული, ორგანიზაციული ხასიათის წინასწარ გამიზნულ ღონისძიებათა ერთობლიობას, და რომლის შედეგია სოციალურ-ეკონომიკური წინააღმდეგობების უკიდურესად გამწვავება მთელი კაპიტალისტური საზოგადოების მასშტაბით.

მონოპოლისტური კონკურენციის სხვადასხვა კლასიფიკაცია შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ იმისდამხედვით, თუ რა კრიტერიუმს ავირჩევთ მის საფუძვლად.

თანამედროვე კაპიტალიზმის ეკონომიკის ფუნქციონირების მექანიზმის შესწავლისას მიზანშეწონილია, უპირველეს ყოვლისა, მონოპოლისტური კონკურენციის სხვადასხვა ფორმის ფუნქციონალური განხილვა. ამ შემთხვევაში კლასიფიკაციის საფუძველია ამა

თუ იმ ფორმის კონკურენციის დანიშნულება და ის კავშირები, რომლებსაც ის გამოხატავს საზოგადოებრივი კლავწარმოების ეკონომიკურ მექანიზმში.

მონოპოლისტური კონკურენციის ძირითადი ფუნქციონალური ფორმებია: კონკურენცია ვაჭრობის, ანუ რეალიზაციის, გასაღების სფეროში, მრეწველური კონკურენცია, მეცნიერულ-ტექნიკური კონკურენცია, კონკურენცია ფინანსურ სფეროში, კონკურენცია სახელმწიფო აპარატზე ზეგავლენისათვის, აგრეთვე დარგშიგა და დარგთაშორისი კონკურენცია არა ორგანიზაციულ, არამედ ფუნქციონალურ ასპექტში.

მეტ-ნაკლებად ეს ფორმები მონოპოლიზმამდელი კაპიტალიზმის დროსაც არსებობდნენ. მაგრამ ერთია, როდესაც ესა თუ ის ფორმა გავრცელებულია, დამახასიათებელია რომელიმე პერიოდისათვის და მეორე, როდესაც ის არ არის დამახასიათებელი, სუსტად არის გავრცელებული. გარდა ამისა, თვით მონოპოლისტური კაპიტალიზმის სტადიაზე აღინიშნება შედარებით ძველი და უახლესი ფორმების გავრცელება.

კონკურენცია ვაჭრობის სფეროში — ეს არის ბრძოლა მომხმარებლისათვის, წარმოებული საქონლის რეალიზაციისათვის. მონოპოლიზმამდელი კაპიტალიზმისას ის იყო კონკურენციის უმთავრესი ფორმა, რომელიც ფასობრივ კონკურენციაში, ანუ ფასების შემცირების გზით საქონლის რეალიზაციისა და ბაზარზე წილის გაფართოებაში გამოიხატებოდა.

მონოპოლისტური კაპიტალიზმისას, განსაკუთრებით უკანასკნელ 3—4 ათეულ წლებში, წამოიწიეს სავაჭრო კონკურენციის ისეთმა ფორმებმა, როგორიცაა სავაჭრო ქსელისადმი ბატონობა, რეკლამა, მომხმარებლის ტექნიკური მომსახურება, მოთხოვნის რეგულირება.

ფასობრივი კონკურენცია ამჟამადაც არსებობს, მაგრამ თანამედროვე პირობებში ფასების შემცირება იშვიათი მოვლენაა. ეს ძირითადად ორი მიზეზით შეიძლება აიხსნას. ჯერ-ერთი, მონოპოლიები ფლობენ მომხმარებელზე ზემოქმედების სხვა საშუალებებსაც (მოთხოვნის რეგულირება, უწინარეს ყოვლისა, მიწოდების მონოპოლიზაციის შედეგად წარმოების მოცულობის ხელოვნური შეზღუდვით, რეკლამა და ა. შ.), მეორე, მონოპოლიების მრავალდარგოვნობის პირობებში ფასწარმომქმნელი ფაქტორია არამარტო ფირმის პოზი-

ცია ამა თუ იმ ბაზარზე, არამედ მის ყველა ბაზარზე პლუს მისი ფინანსური ძლიერება საერთოდ.

60-იანი წლებიდან განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ეძლევა მოთხოვნის რეგულირებას, თანამედროვე მარკეტინგის გამოყენებას, მონოპოლიათა საკუთარი სავაჭრო ქსელის გაფართოებას, მომხმარებლის მომსახურების სრულყოფას¹⁴.

მრეწველურ მეტოქეობას თავისუფალი კონკურენციაც მოიცავდა, მაგრამ მონოპოლისტური კონკურენციის პირობებში მისი მასშტაბები გიგანტურად გაიზარდა, ხოლო თვისებრივ ასპექტში მოხდა პრინციპული ცვლილებები. თუ ადრე ამ სახის კონკურენციას განსაზღვრავდა უმთავრესად წარმოებრივი ხარჯების შემცირება, სიმძლავრეთა ზრდა, ექსპლოატაციის ნორმის ამაღლება, იმპერიალიზმის ეპოქაში და განსაკუთრებით კი მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის პირობებში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ახალი პროდუქციის ათვისებას, ნომენკლატურის განახლების დაჩქარებას, პროდუქციის დიფერენციაციას, ნაკეთობათა ხარისხის გაუმჯობესებას.

იმპერიალიზმის ეპოქაში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება კონკურენციის ფინანსურ მეთოდებს — საკონტროლო პაკეტის დაუფლებას, სასესხო კაპიტალის ბაზრის დაპყრობას, მონოპოლიათა ადმინისტრაციული პოსტების დაკავებას, რომელთა საშუალებითაც შეიძლება ამა თუ იმ დარგში ტექნიკურად ყველაზე უფრო მძლავრი ფირმის დამორჩილებაც კი. ფირმების ორგანიზაციის აქციონერული ფორმა, მათი გაერთიანების ტენდენცია წარმოშობს ეკონომიკური ძლიერების კონცენტრაციის კოლოსალურ შესაძლებლობებს. ფინანსური კონკურენცია ვლინდება: კორპორაციების აქციების გადანაწილებაში, ღირებურობა საბჭოების შემადგენლობის ცვლილებაში, მრეწველური ფირმებისა და ბანკების შეერთებაში, ბანკების, დაზღვევისა და საპენსიო ფირმების მიერ მრეწველური ფირმების საკონტროლო პაკეტის დაპყრობაში, ინვესტიციური ბანკების მიერ კოორპორაციებისა და სინდიკატების შექმნაში და ა. შ.

ამ უბრალო ჩამოთვლიდანაც კარგად ჩანს, რომ მონოპოლიების ფინანსური მეტოქეობა არის ზედმეტი ღირებულების გადანაწილების მექანიზმი ფინანსური კაპიტალის ყველაზე უფრო მძლავრი ჯგუფების სასარგებლოდ.

ცნობილია, რომ თანამედროვე პირობებში კაპიტალისტური

¹⁴ Дж. Г э л б р е й т, Новое промышленное общество, М., 1969, 247.

მეურნეობის განვითარების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად გადაიქცა ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირება. სხვადასხვა დაჯგუფება სახელმწიფო აპარატში იცავს სხვადასხვა მონოპოლიის, ფინანსური ჯგუფის ინტერესებს. მათ შორის მიმდინარეობს მწვავე კონკურენციული ბრძოლა სახელმწიფო ხელისუფლებისათვის, ნაციონალური შემოსავლის, ბიუჯეტის გადანაწილებისათვის.

რა დასკვნის გამოტანა შეიძლება მოტანილი მსჯელობიდან?

1. მონოპოლისტური კონკურენციის ჩამოთვლილი ფორმებიდან სავაჭრო, მრეწველური, მეცნიერულ-ტექნიკური კონკურენცია განეკუთვნება უშუალოდ წარმოებისა და რეალიზაციის სფეროს, მაშინ, როდესაც ფინანსური კონკურენციის უმეტესი კომპონენტები და კონკურენცია სახელმწიფო ხელისუფლებისათვის წარმოადგენენ კონკურენციის არაბაზრულ ფორმებს.

2. კონკურენციის ტრადიციული ფორმებიდან კვლავ დიდი მნიშვნელობა აქვს კონკურენციას წარმოებრივი ხარჯების შემცირების, სიმძლავრეთა ზრდის, ექსპლუატაციის ნორმის ამღლების, საქონლის გასაღების სფეროში, საერთოდ ფასობრივ კონკურენციას, მაგრამ მეცნიერულ-ტექნიკური რეგულაციის პირობებში კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა კონკურენციამ პროდუქციის ხარისხის, დიფერენციაციის, ახალი პროდუქციის ათვისების, ნომენკლატურის განახლების დაჩქარების, ახალი პროდუქციის, ახალი ტექნოლოგიის შექმნის, წარმოებისა და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მართვის, მეცნიერულ-ტექნიკური და ეკონომიკური ცოდნის დაგროვების, პატენტების, სავაჭრო ქსელის გაფართოების, რეკლამის, მომხმარებლის ტექნიკური მომსახურების სფეროში, საერთოდ ე. წ. არაფასობრივმა კონკურენციამ. მონოპოლისტური კონკურენციის უმნიშვნელოვანესი თავისებურება არის სწორედ ფასობრივი კონკურენციის როლის შეცვლა.

ამავე დროს, უნდა გვახსოვდეს, რომ არაფასობრივ კონკურენციას მონოპოლიებს შორის ფასობრივთან შედარებით უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს სტრატეგიულ ასპექტში, ხანგრძლივ პერიოდში, რადგანაც აქ საქმე ეხება, უპირველეს ყოვლისა, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესისა და მოთხოვნის რეგულირების რეალიზაციას. უფრო ხანმოკლე პერიოდში, განსაკუთრებით ეკონომიკური დაქვეითების დროს და მონოპოლიებს შორის ძალთა თანაფარდობის ახალი გადაჯგუფებისას ფასობრივი კონკურენცია კვლავ დიდ როლს ასრულებს.

ფასობრივი და არაფასობრივი კონკურენციის დაწვრილებითი

ანალიზი გაკეთებულია ვ. კოტოვის, ს. ნიკიტინის, ვ. სედოვის. კ. ნელის, ნ. შემიატენკოვის და სხვ. ნაშრომებში¹⁵. აქ მხოლოდ ზოგიერთ საკითხზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

1. ფასობრივი კონკურენცია ბაზრის ასპექტია, მონოპოლია მას მონოპოლიური ფასებისა და მონოპოლიური მოგების რეალიზაციის მიზნით ზღუდავს. მაგრამ ამ შეზღუდვას თავისი ობიექტური საზღვარი აქვს, რადგანაც მისი საბოლოო ლიკვიდაცია არ შეესაბამება მონოპოლიის მიზნებს, გარკვეულ პირობებში ფასობრივი კონკურენცია მისთვის აუცილებელი და მისაღებია. ამიტომ ერთი მხრივ ფასობრივი კონკურენციის შეზღუდვაში, ხოლო მეორე მხრივ მის არსებობაში ვლინდება ბაზრული და კერძომონოპოლისტური რეგულირების ურთიერთშერწყმა.

2. არაფასობრივი კონკურენციის მონოპოლისტური რეგულირება ვლინდება იმ ფაქტში, რომ მას აწარმოებენ მსხვილი ფირმები. მაგრამ აქაც შენარჩუნებულია ბაზრული რეგულირება იმ გაგებით, რომ არაფასობრივი კონკურენციის ფაქტორების შედარება საბოლოო ანგარიშით ხორციელდება მაინც ბაზრის მეშვეობით.

3. მონოპოლისტური კონკურენციის ეკონომიკური ბაზა თანამედროვე პირობებში არის არა მარტო წარმოებრივი ხარჯები და პროდუქციის ფასი, არამედ ხარისხიც, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მონოპოლისტის უშუალო მიზანი გახდა პროდუქციის ხარისხი. მონოპოლიები ახორციელებენ უდიდეს ხარჯებს პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესების მიზნით, თუ ეს აუცილებელია მათი მოგების ამაღლებისათვის, ბაზრიდან კონკურენტი ფირმების განდევნისათვის.

მონოპოლისტური კაპიტალიზმისას მოდიფიცირდება დარგშიგა და დარგთშორისი კონკურენციაც. ეკონომიკაში მონოპოლიების გაბატონებამ წარმოშვა დარგშიგა და დარგთშორისი კონკურენციის ახალი, უფრო მწვავე ფორმები.

დარგშიგა კონკურენციის მოდიფიკაციის ძირითადი ნიშნებია:

ჯერ-ერთი, ცალკეული დარგების შიგნით კონკურენციული ბრძოლა მიმდინარეობს მონოპოლიებსა და აუტსაიდერებს შორის, ცალკეულ მონოპოლიებს შორის, აგრეთვე მოცემულ მონოპოლიაში

¹⁵ В. Котов, Монополистические формы хозяйственных отношений, М., 1971; В. Седов, Новые формы конкурентной борьбы в условиях современного капитализма, М., 1971; С. Никитин, Проблемы ценообразования в условиях современного капитализма, М., 1973; В. Шемятенков, О некоторых закономерностях монополистической конкуренции. Кандидатская диссертация, М., 1968.

გაერთიანებულ კაპიტალისტებს შორის; მეორე, მონოპოლია ზღუდავს დარგშია კონკურენციას, რაც ვლინდება შეთანხმებული საბაზრო პოლიტიკის გატარებაში, მონოპოლიური ფასების დაწესებაში, ფასობრივი კონკურენციის როლის შემცირებაში.

დარგთშორისი კონკურენციის მოდიფიკაციის ძირითადი ნიშნებია:

ჯერ ერთი, კონკურენცია სხვადასხვა დარგს შორის მიმდინარეობს საქონლის მწარმოებელ და მომხმარებელ მონოპოლიებს შორის, ნატურალური პროდუქციისა და სუბსტიტუტების მწარმოებლებს შორის, ცალკეულ დარგებს შორის მომხმარებელთა საერთო მოთხოვნაში მაღალი ხვედრითი წონისათვის, ანუ, „მომხმარებლის თითოეული დოლარისათვის“;

მეორე, მონოპოლია ზღუდავს კაპიტალის გადადენას, მაგრამ თანამედროვე პირობებისათვის დამახასიათებელი კაპიტალის კონცენტრაციის მაღალი დონეც კი ვერ იცავს მონოპოლიებს დარგთშორისი კონკურენციისაგან, რომელიც ვლინდება, უპირველეს ყოვლისა, ბრძოლაში საერთო მოთხოვნაში წილისათვის და სუბსტიტუციურ კონკურენციაში.

ამრიგად, თუ შევჯამებთ ზემოთქმულს, შეიძლება გამოვყოთ მონოპოლისტური კონკურენციის შემდეგი უმნიშვნელოვანესი თავისებურებანი:

ფასობრივი კონკურენციის როლის შეცვლა და არაფასობრივი კონკურენციის წამოწევა;

თავისუფალი კონკურენცია ძირითადად ბაზრის მეშვეობით წარმოებდა, მონოპოლისტურ კონკურენციაში კი დიდ როლს ასრულებს აგრეთვე კონკურენციის არაბაზრული ფორმები;

მეცნიერულ-ტექნიკური, სტრუქტურული, ორგანიზაციული, სოციალური ცვლილებების ტემპების დაჩქარება, რისი საბოლოო შედეგიცაა კაპიტალიზმის წინააღმდეგობათა მკვეთრი გამწვავება;

კონკურენცია უკვე აღარ არის წარმოების ყოვლისმომცველი რეგულატორი, რადგანაც თანამედროვე კაპიტალისტური ეკონომიკის ფუნქციონირებისა და განვითარების მექანიზმი წარმოადგენს სტიქიური ბაზრული რეგულირების შერწყმას კერძომონოპოლისტურ და სახელმწიფოებრივ რეგულირებასთან.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირება

1. სახელმწიფოებრივი რეგულირების არსი

კაპიტალისტური ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირება უშუალოდ არის დაკავშირებული სმკ განვითარებასთან. ამიტომ ჯერ საჭიროა გავარკვეოთ თვით სმკ ბუნება და ისტორიული ადგილი.

მონოპოლიების წარმოშობასთან ერთად ბურჟუაზიული სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის გაძლიერების მეცნიერული დასაბუთება მოგვცა კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა. ეყრდნობოდა რა მათ იდეებს, ვ. ი. ლენინმა გენთალურად განსაზღვრა სმკ არსი, განვითარების ტენდენციები და ისტორიული ადგილი.

მაგალითად, ვ. ი. ლენინი გამოყოფდა სმკ ისეთ ნიშნებს, როგორიცაა „კაპიტალისტური წარმოების გასახელმწიფოებრივება“, „ტრესტების მონოპოლიებიდან“ „სახელმწიფო მონოპოლიაზე“ გადასვლა, „წარმოებისა და განაწილების რეგულირება საერთო სახელმწიფოებრივი მასშტაბით“, „კაპიტალიზმის გიგანტური ძალის სახელმწიფოს გიგანტურ ძალასთან ერთ მექანიზმად შეერთება“¹. იგი ახასიათებდა სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტურ ეკონომიკას, როგორც კაპიტალიზმის „უმადლეს გეგმაზომიერ ფორმას“, მიუთითებდა, რომ „...სმკ სოციალიზმის უაღრესად სრული მ ა ტ ე რ ი ა ლ უ რ ი მომზადებაა, მისი კ ა რ ი ბ ჰ ე ა, ისტორიული კიბის ის საფეხურია, რომელს შუა და სოციალიზმად წოდებულ საფეხურს შუა არავითარი შუათანა საფეხური არ არის“². ამავე დროს სმკ ვ. ი. ლენინი არ გამოპყოფდა იმპერიალიზმისაგან, ხოლო სოციალიზმზე გადასვლა შესაძლებლად მიაჩნდა მხოლოდ სოციალისტური რევოლუციის შედეგად³.

სმკ ვ. ი. ლენინი სწავლობდა კომპლექსურად, ეკონომიკური,

¹ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზ., ტ. 24, 360, 365—366, 485—486.

² ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზ., ტ. 25, 438.

³ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზ., ტ. 25, 505, 548, ტ. 27, 466; ტ. 29, 131.

სოციალური, პოლიტიკური, იდეოლოგიური, სამხედრო ასპექტების, შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების ორგანულ მთლიანობაში. ამ მე-
თოდოლოგიური პრინციპიდან გადახვევა, სმკ ცალმხრივი განხილვა
იწვევს მის ბურჟუაზიულ-რეფორმისტულ, რევოიონისტულ ან დოგ-
მატიკურ ინტერპრეტაციას. ფრიად ნაყოფიერი იყო 60—70-იანი
წლების დისკუსიები მარქსისტებს შორის. სადღეისოდ მათ მიერ,
მცირე გამოწკლისის გარდა, აღიარებულია შემდეგი ფუძემდებლუ-
რი დებულებები:

1. სმკ არის კაპიტალიზმის იმპერიალისტური სტადიის განვითა-
რების კანონზომიერი შედეგი, შეუქცევადი აუცილებლობა, გამოწ-
ვეული ობიექტური შინაგანი (მწარმოებლური ძალების განვითარე-
ბის პროცესები, მათი საზოგადოებრივი ხასიათის ამოღება, კაპი-
ტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობის გამწვავება და ა. შ.) და გარე-
განი (კაპიტალიზმის საერთო კრიზისის გაღრმავება, ბრძოლა სოცი-
ალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის და ა. შ.) ფაქტორებით.

2. სმკ არის მდგომარეობს ბურჟუაზიული სახელმწიფოს ძალის
მონოპოლიების ძალასთან ერთ მექანიზმად შეერთებაში მონოპოლის-
ტური კაპიტალისათვის სულ უფრო მზარდი მოგების უზრუნველ-
ყოფის, მუშათა და დემოკრატიული მოძრაობების, ჩაგრული ხალხე-
ბის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ჩახშობის, მსოფლიო
სოციალისტური სისტემის წინააღმდეგ ეკონომიკური, პოლიტიკური
და იდეოლოგიური ბრძოლის, აგრესიული ომების მომზადებისა და
გაჩაღების მიზნით.

3. სმკ ხასიათდება უთანაბრო განვითარებით, რაც გულისხმობს:
სახელმწიფოს განსხვავებულ როლს იმპერიალისტური განვითარე-
ბის სხვადასხვა ეტაპზე, სმკ თავისებურებებს სხვადასხვა ქვეყანაში,
სმკ სხვადასხვა ფორმის უთანაბრო განვითარებას.

4. კაპიტალისტური ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგული-
რება არის სმკ აუცილებელი კომპონენტი. უფრო მეტიც — სწორედ
ეკონომიკის გასახელმწიფოებრიობა და მისი სახელმწიფოებრივი
რეგულირება წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრების შენარ-
ჩუნების პირობებში შეადგენს სმკ მთავარ ეკონომიკურ შინაარსს.
იმპერიალიზმის პერიოდში კაპიტალიზმმა მთლიანად დაკარგა თვით-
რეგულირების უნარი, აღწარმოება და მონოპოლიებისათვის მაღა-
ლი მოგების უზრუნველყოფა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ სახელ-
მწიფოს აქტიური მეურნეობრივი მოღვაწეობის შედეგად.

ცხადია, სმკ თეორიის რიგი ასპექტის მარქსისტული კვლევა არ
შეიძლება დამთავრებულად ჩაითვალოს. მათგან უაღრესად მნიშვნე-

ლოვანია სმკ ისტორიული ადგილის განსაზღვრასთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლა. ჩვენი აზრით, შეიძლება გამოიყოს სამი ძირითადი თვალსაზრისი ამ პრობლემის თაობაზე.

პირველი თვალსაზრისი. სმკ არის კაპიტალიზმის ახალი სტადია. მას იზიარებს მარქსისტთა მცირე ჯგუფი, მაგალითად, ბელგიელი პ. ჟუა⁴. ეს აზრი არ იქნა გავიარებული და სამართლიანადაც, რადგანაც მონოპოლიები დღესაც კვლავ ბატონობენ ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში, თანამედროვე კაპიტალიზმი არის მონოპოლისტური კაპიტალიზმი, რომელიც გადაიზარდა სმკ.

მეორე თვალსაზრისი. სმკ არ შეაქვს თვისებრივი ცვლილებები კაპიტალიზმის წარმოებრივ ურთიერთობებში, ამიტომ იგი შეიძლება განისაზღვროს როგორც „იმპერიალიზმის ორგანული თვისება“, „ფინანსური კაპიტალის ბატონობის სტრუქტურული ფორმა“, „იმპერიალიზმის ორგანული ელემენტი“, „მონოპოლისტური კაპიტალის ბატონობის თანამედროვე ფორმა“ და სხვ⁵. ამ შეხედულების ავტორებმა უთუოდ დადებითი წვლილი შეიტანეს ისეთი საკითხების მეცნიერულ გაშუქებაში, როგორიც არის სმკ გენეზისი, მართებულად შეუთითეს, რომ მისი ჩანასახობრივი ფორმები მონოპოლიზმთან ერთად აღმოცენდებიან. მაგრამ მხოლოდ ამ დებულებით შემოფარგვლა არაა საკმარისი, რადგანაც ის ვერ გვიჩვენებს სმკ როლს და ვერ აბათილებს დასკვნას, რომ იგი არის იმპერიალიზმის განსაკუთრებული საფეხური.

მესამე თვალსაზრისი. სმკ განვითარების პროცესში ხდება თვისებრივი ცვლილებები კაპიტალიზმის წარმოებრივ ურთიერთობებში, რის გამოც სმკ უნდა განისაზღვროს როგორც იმპერიალიზმის „ახალი საფეხური“⁶, „უკანასკნელი ფაზა“⁷, „ახალი პერიო-

* Учение В. И. Ленина об империализме и современность, М., 1969, 155.

⁵ М. Драгилев, Общий кризис и государственно-монополистический капитализм. «Миропая экономика и международные отношения» («МЭ и МО»), 1971, № 7, 94—107; Курс политической экономии, т. 1, под. ред. проф. Н. А. Цаголова, М., 1963, 659; С. Новоселов, Основное противоречие капитализма и современность, М., 1974, 223 და სხვ.

⁶ А. Арзуманян, Борьба двух систем и мировое развитие, М. 1964, 146—273; В. Чепрак, Государственно-монополистический капитализм (ГМК), М., 1964, 13; Политическая экономия современного монополистического капитализма, т. 1, М., 1975, 345—352; А. Пезенти, Очерки политической экономии капитализма. Перевод с итальянского, т. 2, М., 1976, 94—137; ა. ჟუიუბიძე, კაპიტალიზმის ტრანსფორმაციის ანტიმარქსისტული თეორიების კრიტიკა, თბ., 1967, 204—228 და ა. შ.

⁷ ГМК. Перевод с французского, М., 1975, т. 2, 226.

დი, როცა სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური პროცესები ძალზე ფართოდ ვითარდებიან⁸ და ა. შ.

რით გამოიხატება კონკრეტულად ეს თვისებრივი ცვლილებები?

კაპიტალიზმის სოციალურ-ეკონომიკურ სტრუქტურაში თვისებრივი ძვრების უმთავრესი კრიტერიუმია მწარმოებლური ძალებისა და წარმოების კონცენტრაციის ისეთი ახალი დონე, რომელიც განაპირობებს წარმოების რეგულირების ახალ მექანიზმის ელემენტების წარმოშობას და კაპიტალისტური საკუთრების ისეთი ფორმების განვითარებას, რომლებიც მოიცავენ კერძო საკუთრების, როგორც ასეთის, უარყოფის ელემენტებს. უფრო კონკრეტულად ეს ნიშნავს: გავარკვევით მოხდა თუ არა თვისებრივი ძვრები თანამედროვე კაპიტალიზმის მწარმოებლური ძალების საზოგადოებრივი ხასიათის, წარმოებრივი ურთიერთობების განვითარებაში, მის ზედნაშენში — პოლიტიკასა და იდეოლოგიაში.

✓ ამ კითხვაზე უთუოდ დადებითი პასუხი უნდა გაეცეს.

1. მაგალითად, თვისებრივ ძვრებზე მწარმოებლური ძალების საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარებაში მიგვანიშნებს შემდეგი ფაქტები: სადღეისოდ ბურჟუაზიული სახელმწიფო გადაიქცა უმსხვილეს კაპიტალისტურ მესაკუთრედ და ექსპლოატატორად. მას ეკუთვნის საშუალოდ ქვეყნების მიხედვით ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის 25—50%, საერთო კაპიტალდაბანდებების 30—50 % და ა. შ. მაგრამ მისი ზემოქმედება აღწარმოებაზე უფრო მაღალია, ვიდრე ეს ამ მაჩვენებლებით შეიძლება მოგვეჩვენოს.

2. ახალ ნიშნებს წარმოებრივი ურთიერთობების განვითარებაში წარმოადგენენ ცვლილებები კაპიტალისტური საკუთრების სტრუქტურაში და სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირების გავრცელება. სახელმწიფოებრივი საკუთრება კაპიტალიზმის პირობებში არ ცვლის წარმოებრივი ურთიერთობების საერთო ხასიათს, მაგრამ არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ კაპიტალისტური საკუთრების ფორმები ვითარდებიან. არ შეიძლება, მაგალითად, სახელმწიფოებრივი კაპიტალისტური საკუთრების დაყვანა სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტურ საკუთრებამდე და კერძო საკუთრებამდე. ცხადია, „სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური საკუთრების“ ცნების მომხრეები გამოდიან სახელმწიფოებრივი საკუთრების კლასობრივი შინაარსიდან, რომ ის ემსახურება ფინანსური ოლიგარქიის ინტე-

⁸ С. В. Г о л д с к и й, Современный капитализм. М., 1969. 301—417.

რესებს⁹. მაგრამ ეს ისედაც ნათელია, რადგანაც ლაპარაკია ბურჟუაზიული სახელმწიფოს საკუთრებაზე იმპერიალიზმის ეპოქაში. ამასთანავე, სტრატეგიული თვალსაზრისით ფრიად ყურადსაღებია პრობლემის სხვა მხარეც.

ჩვენ მხედველობაში გვაქვს, კერძოდ, ის, რომ სახელმწიფოებრივი საკუთრება არის უდავოდ უფრო პროგრესული, უფრო განსაზოგადოებული, ვიდრე მონოპოლიების საკუთრება, რომ იგი გარკვეული პოლიტიკური პირობებისას უშუალოდ გადაიქცევა სოციალისტურ საკუთრებად. ამიტომაც, რომ მუშათა კლასი კაპიტალისტურ ქვეყნებში წარმოების საშუალებების გასახელმწიფოებრივობას უჭერს მხარს. მ. დრაგილევის აზრით კი, სახელმწიფოებრივი საკუთრება „...არის ფინანსური ოლიგარქიის საკუთრება. ე. ი. კერძო საკუთრების სახეობა“¹⁰. მაშინ გაუგებარი რჩება, თუ ვის მიმართაა ის „კერძო საკუთრება“ — ყოველ შემთხვევაში არა ფინანსური ოლიგარქიის მიმართ, რომლისთვისაც „კოლექტიურ საკუთრებას“ წარმოადგენს. მაგრამ იგი არ შეიძლება კერძო საკუთრებად ჩაითვალოს მშრომლების, არამონოპოლისტური სექტორის მიმართაც, რადგანაც სახელმწიფოს ბიუჯეტის შემოსავლების უდიდესი ნაწილის წყაროა მოსახლეობის უმრავლესობისაგან მიღებული გადასახადები. სინამდვილეში მონოპოლიები ამ საკუთრების უზურპაციას ახდენენ. მაშინ გაუგებარი იქნებოდა აგრეთვე ლენინური თეზისი სმკ პირობებში სოციალიზმის სრული მატერიალური წანამძღვრების მომზადების შესახებ. სხვა საკითხია, რომ სახელმწიფოებრივი საკუთრება არ შეიძლება გადაიქცეს საკუთრების გაბატონებულ ფორმად, რადგანაც ეს არ შეესაბამება ფინანსური ოლიგარქიის ინტერესებს.

რაც შეეხება საკუთრივ სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტურ საკუთრებას, ის მართლაც არსებობს, მაგრამ არსებობს შერეული აქციონერული საზოგადოებების სახით, რომლის აქციები ეკუთვნის სახელმწიფოსა და კერძო მონოპოლიებს და რომლის ფართოდ გავრცელება ობიექტური აუცილებლობითაა გამოწვეული. მაშასადამე, სმკ პირობებში არსებობს კაპიტალისტური საკუთრების შემდეგი

⁹ Политическая экономия. Капиталистический способ производства. Гл. ред. академик А. М. Румянцев, М., 1973, стр. 460—464.

¹⁰ М. Д р а г и л е в, ГМК. «Политическое самообразование», 1964, № 7, 34; А. Ш а п и р о, Капитализм 70-х годов. Основный антагонизм: модификация и углубление. «МЭ и МО», 1976, № 8, 57—70.

ფორმები: კერძომონოპოლისტური (აქციონერული), სახელმწიფო-ებრივი, სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური, არამონოპოლისტური საკუთრება.

თანამედროვე კაპიტალიზმის წარმოებრივი ურთიერთობების მნიშვნელოვანი მოდიფიკაცია დაკავშირებულია ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების განვითარებასთან. მაგალითად, სახელმწიფოს პოლიტიკას ზელფასის, საგადასახადო სისტემის, დასაქმების, სოციალური დაზღვევის, კაპიტალდაბანდებების, ინფრასტრუქტურის, შეღავათების, სუბსიდიების, დაჩქარებული ამორტიზაციის, ფასების სფეროში, რომლის მიზანია კაპიტალის პოზიციების განმტკიცება, შეაქვს მნიშვნელოვანი კორექტივები წარმოებრივ ურთიერთობებში მონოპოლიებს შორის, მონოპოლიებსა და არამონოპოლისტურ სექტორს შორის, მონოპოლისტურ ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის და ა. შ. ვითარდებიან წარმოებრივი ურთიერთობების ახალი სახეებიც: ურთიერთობები სახელმწიფოსა და მშრომელებს შორის ნაციონალიზებულ და შერეულ კომპანიებში, სახელმწიფოთაშორისი ინტეგრაციული ბლოკები, საერთაშორისო შერეული სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური ორგანიზაციები (რეკონსტრუქციისა და განვითარების საერთაშორისო ბანკი, განვითარების საერთაშორისო ასოციაცია, განვითარების ევროპული ფონდი და ა. შ.), იმპერიალისტური სახელმწიფოების ეკონომიკური ურთიერთობა განვითარებად ქვეყნებთან და, ბოლოს, ის არსებითი ცვლილებები კაპიტალიზმის წარმოებრივი ურთიერთობების სტრუქტურასა და სისტემაში, რაც განპირობებულია სოციალისტური და კაპიტალისტური ქვეყნების ეკონომიკური თანამშრომლობის გაღრმავებით.

3. სახეზეა არსებითი ცვლილებებიც იმპერიალისტური სახელმწიფოების პოლიტიკასა და იდეოლოგიაში, რაც ეკონომიკურ ბაზისში მომხდარი ცვლილებების გაგრძელებაა. მათგან მთავარია: ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ რეგულირებაში სიმძიმის ცენტრის გადატანა სოციალური მანევრირების სფეროში ქვეყნის შიგნით და საერთაშორისო არენაზე კლასობრივი ბრძოლის გამწვავების შედეგად; საერთაშორისო ურთიერთობებში მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპის განმტკიცება, სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის ბრძოლის ცენტრის გადატანა სამხედრო კონფრონტაციიდან ეკონომიკური, მეცნიერულ-ტექნიკური და იდეოლოგიური შეჯიბრების სფეროში; ცვლილებები ბურჟუაზიულ იდეოლოგიაში, მისი გადასვლა თავდაცვით პოზიციებზე, რაც გამოიხატება ორი სისტემის კონ-

ვერგენციისა და „საბაზრო სოციალიზმის“ თეორიების ფართოდ გავრცელებით და ა. შ.

არასწორია მოტანილი ძვრების მხოლოდ რაოდენობრივ ცვლილებებთან გაიგივება. მათი პოლიტეკონომიკური შეფასება გვიჩვენებს, რომ სახეზეა თვისებრივი ძვრები თანამედროვე კაპიტალისტური წარმოების განსაზოგადოების დონესა და წარმოებრივ ურთიერთობებში. სმკ ასეთი შეფასების წინააღმდეგ გამოთქმული დებულება, რომ არ იცვლება ძირითადი კლასების მდგომარეობა საზოგადოებაში, თავისთავად სწორია, მაგრამ მას არა აქვს უშუალო კავშირი სადისკუსიო საგანთან, თუნდაც იმიტომ, რომ ახალი თვისებების წარმოშობისათვის სრულიადაც არ არის აუცილებელი ძველი თვისებების უარყოფა.

სმკ თავის განვითარებაში შემდეგი ეტაპები გაიარა: პირველი — მე-20 ს. დასაწყისიდან პირველ მსოფლიო ომამდე, სმკ ფორმირების პერიოდი; მეორე — პირველი მსოფლიო ომის წლები, სამხედრო სმკ; მესამე — 1919 — 1929 წწ, სახელმწიფოებრივი რეგულირების მნიშვნელოვანი შემცირების პერიოდი, გამოწვეული კაპიტალიზმის დროებითი სტაბილიზაციით; მეოთხე — 1929—1933 წწ., „დიდი კრიზისისა და დეპრესიის“ პერიოდი, როცა გაძლიერდა სახელმწიფოს ჩარევა ეკონომიკაში მისი სანაცის მიზნით; მეხუთე — მეორე მსოფლიო ომის პერიოდი, სამხედრო-სახელმწიფოებრივი რეგულირების ფართოდ განვითარება; მეექვსე — 40—50-იანი წლების პირველი ნახევარი, ანტიციკლური რეგულირების განვითარება, სახელმწიფოებრივი სექტორის მნიშვნელოვანი ზრდა; მეშვიდე — 50-იანი წლების დასასრულიდან დღემდე — სახელმწიფოებრივი სექტორის შემდგომი გაფართოება, ეკონომიკის გრძელვადიან პროგრამირებაზე და სახელმწიფოთაშორისო რეგულირებაზე გადასვლა.

აქ მოტანილი მესამე თვალსაზრისის ავტორთა შორისაც არის უთანხმოება სმკ რიგი საკითხების თაობაზე.

სადისკუსიოა, მაგალითად, „საფეხურის“ ცნება. სმკ მათ მიერ განსაზღვრულია როგორც იმპერიალიზმის ახალი საფეხური, მაღალი საფეხური, უკანასკნელი საფეხური, განსაკუთრებული საფეხური. გვხვდება აგრეთვე გამოთქმები: „იმპერიალიზმის მომწიფებული ფორმა“, „განვითარებული სმკ“. მართალია, ყველა ეს ავტორი სმკ განიხილავს იმპერიალიზმის ჩარჩოებში, მაგრამ ასეთი განსაზღვრებანი ლოგიკურად გულისხმობენ იმპერიალიზმის ძველი, დაბალი, უკანასკნელისწინა და ა. შ. საფეხურის არსებობას. რა

ვეწოდოთ მას, სმკ წინა საფეხურს? აზრთა სხვაობა ამ საკითხზე ერთგვარად ასუსტებს მესამე თვალსაზრისის მომხრეთა პოზიციას.

ჩვენ მხარს ვუჭერთ იმპერიალიზმის ორი საფეხურის — მონოპოლისტური და სმკ გამოყოფას, რაც სავსებით შეესაბამება ვ. ი. ლენინის თეზისს მონოპოლისტური კაპიტალიზმის სმკ გადაზრდის შესახებ. საფუძველს მოკლებულია ამ შეხედულების კონტრარგუმენტი, რომ რადგანაც იმპერიალიზმი თვითონ არის მონოპოლისტური კაპიტალიზმი, არ შეიძლება მასში მონოპოლისტური და სმკ საფეხურების გამოყოფა. სინამდვილეში თანამედროვე კაპიტალიზმი არის მონოპოლისტური კაპიტალიზმი, როდესაც სახელმწიფო ასრულებს არა მარტო პოლიტიკური ზედნაშენის როლს, არამედ გადაიქცევა წარმომადგენელი ურთიერთობების უშუალო სუბიექტად. მისი ფუნქციონირების ეკონომიკური მექანიზმი მოიცავს ბაზრულ, კერძო-მონოპოლისტურ სახელმწიფოებრივ რეგულირებას.

ვერ არის დამაჯერებელი სხვა კონტრარგუმენტიც, რომ რადგანაც არ არსებობდა „წმინდა“, „სახელმწიფოებრივადმდელი“ მონოპოლისტური კაპიტალიზმი, არ შეიძლება თითქმის გამოიყოს მონოპოლისტური კაპიტალიზმის საფეხური. სმკ ისტორია მონოპოლიზმის წარმოშობიდან იწყება, მაგრამ იმპერიალიზმის პირველ ათწლეულებში არ შეიძლებოდა ყოფილიყო განვითარებული სმკ. კერძო და სახელმწიფოებრივი მონოპოლიები პარალელურად როდი ვითარდებოდნენ, მონოპოლიებისა და სახელმწიფოს ძალის ერთ მექანიზმად შეერთება განაპირობა, უპირველეს ყოვლისა, მონოპოლისტური კაპიტალიზმის მძლავრმა განვითარებამ, რის გამო სმკ დასრულებული სისტემის ჩამოყალიბებას რამდენიმე ათწლეული დასჭირდა.

სმკ სისტემის თეზისს ამჟამად მარქსისტების დიდი ნაწილი იზიარებს¹¹. იგი მეცნიერულად ხსნის იმ წინააღმდეგობას, რაც, ერთი შეხედვით, იმპერიალიზმის ორი საფეხურის გამოყოფისას ვლინდება. სმკ სისტემის ჩამოყალიბება გულისხმობს, რომ მან მოიცვა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფერო და დამთავრდა მონოპოლისტური კაპიტალიზმის სმკ გადაზრდის პროცესი, რის შედეგადაც იგი უკვე საკუთარი ბაზის საფუძველზე ვითარდება. ასეთი თვისებრივი ნახტომი იმპერიალიზმის ჩარჩოებში მოხდა არა ერთბაშად

¹¹ იხ. Е. Хмельницкая, Очерки современной монополии, М., 1971; ГМК. Л., 1971; Imperialismus heute, Berlin, 1966; Der Imperialismus der BRD, Berlin, 1971 და სხვ.

50—60-იან წლებში, არამედ სმკ ხანგრძლივ პერიოდში განვითარების შედეგად.

დისკურიის საგანს წარმოადგენს აგრეთვე საკითხი, თუ როდის წარმოიშვა სმკ.

ჩვენ გიზიარებთ მარქსისტთა უმრავლესობის აზრს, რომ მონოპოლისტური კაპიტალიზმის სმკ გადაზრდის პროცესი დაიწყო მონოპოლიების წარმოშობასთან ერთად. მაგრამ არსებობს არასწორი შეხედულებაც, რომელიც ამ პროცესის დასაწყისს კაპიტალიზმის საერთო კრიზისის დადგომას უკავშირებს და რომ სმკ საერთოდ თითქოს ამ უკანასკნელის „მოვლენაა“¹². ი. ბორკო აღნიშნავს, რომ გადაზრდა დამთავრდა 40—50-იანი წლების დასაწყისში, ი. ღუბინსკის აზრით — მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში¹³, ხოლო რიგ ნაშრომებში ამ საკითხის კონკრეტულ თარიღზე საერთოდ არაფერია ნათქვამი¹⁴.

ჩვენი აზრით, მონოპოლისტური კაპიტალიზმის სმკ გადაზრდა დამთავრდა მაშინ, როდესაც ეკონომიკის რეგულირების სახელმწიფოებრივი სისტემა ძირითადად უკვე ჩამოყალიბდა, გავრცელდა ყველა განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყანაზე და საბოლოოდ გადაიქცა მეურნეობრიობის სტრუქტურულ ელემენტად. ეს მოხდა 60-იან წლებში, როდესაც დასავლეთის სხვა ქვეყნებთან შედარებით სახელმწიფოებრივი რეგულირების მხრივ რამდენადმე ჩამორჩენილი აშშ, ინგლისი და გფრ გადავიდნენ ეკონომიკის მიზანდასახულ გრძელვადიან სახელმწიფოებრივ პროგრამირებაზე.

ამრიგად, ეკონომიკის გასახელმწიფოებრივობა და მისი სახელმწიფოებრივი რეგულირება, წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრების შენარჩუნების პირობებში, შეადგენს სმკ ეკონომიკურ შინაარსს. ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების მიზანია კაპიტალისტური საზოგადოებრივი აღწარმოების უზრუნველყოფა, კერძომონოპოლისტური რეგულირებით გამოწვეული არასასურველი შედეგების კომპენსაცია, მონოპოლისტური კაპიტალის პოზიციების შემდგომი განმტკიცება. ის არის თანამედროვე კაპიტალიზმის მეურნეობრივი მექანიზმის აუცილებელი სტრუქტურული კომპონენტი და ატარებს შეუქცევად ხასიათს.

¹² Политическая экономия. Капиталистический способ производства. Гл. ред. академик А. М. Румянцев, М., 1973, 457; С. В ы г о д с к и й. Современный капитализм. 307.

¹³ «МЭ и МО», 1973. № 5. 109; «МЭ и МО», 1974. № 3. 121.

¹⁴ იხ. Политическая экономия современного монополистического капитализма, т. 1, М., 1975; Политическая экономия. Капиталистический способ производства. 455—474.

2. სახელმწიფოებრივი რეგულირების ინსტრუმენტარიუმი

(ზემოქმედების ხასიათის მიხედვით სახელმწიფოებრივი რეგულირება არის პირდაპირი და არაპირდაპირი. პირველი ითვალისწინებს ღონისძიებებს, რომელთა მეოხებით უშუალოდ მიიღწევა დასახული მიზანი და ვრცელდება სახელმწიფოს საქმიანობაზე სახელმწიფოებრივ სექტორში და ადმინისტრაციულ-სამართლებრივ რეგულირებაზე. არაპირდაპირი რეგულირება კი გულისხმობს კონკრეტული მიზნის მიღწევას ღირებულებებითი ურთიერთობების მექანიზმის მეშვეობით კაპიტალისტურ აღწარმოებაში განსაზღვრული ტენდენციების აღმოცენებისა და განვითარების გზით. იგი მოიცავს საგადასახადო პოლიტიკას, საბიუჯეტო სუბსიდირებას, საკრედიტო-ფულად პოლიტიკას, აგრეთვე ანტიციკლურ პოლიტიკასა და კაპიტალისტურ პროგრამირებას, თუ მათ განვიხილავთ მთლიან ასპექტში და არა მხოლოდ სახელმწიფოებრივ სექტორში, სადაც ისინი რიგ ქვეყნებში პირდაპირი რეგულირების ხასიათს ატარებენ.

სახელმწიფოებრივი რეგულირების მატერიალური საფუძველია სახელმწიფოებრივი საკუთრება, რომელიც ხშირად ლიტერატურაში დაყვანილია წარმოების საშუალებებზე სახელმწიფოებრივი საკუთრების ცნებამდე. სინამდვილეში იგი მოიცავს როგორც წარმოების საშუალებებს, ისე ეროვნული შემოსავლის ნაწილს. მისი სტრუქტურა, ჩვენი აზრით, წარმოდგენილია შემდეგი ძირითადი კომპონენტებით: ბუნებრივი რესურსები, წარმოებრივი ინფრასტრუქტურა, სოციალური ინფრასტრუქტურა (ფართო გაგებით: განათლების, მეცნიერების, პატენტების და ა. შ. ჩათვლით), სამხედრო დანიშნულების ქონება, მრეწველური და სოფლისმეურნეობრივი საწარმოები, საფინანსო-საკრედიტო დაწესებულებები, სახელმწიფოებრივი ბიუჯეტი. ასევე ხშირად ლიტერატურაში სახელმწიფოებრივი სექტორის ცნება დაიყვანება მხოლოდ სახელმწიფოებრივ საწარმოებამდე მატერიალური წარმოების სფეროში. სინამდვილეში იგი მოიცავს: სახელმწიფოებრივ საკუთრებას წარმოების საშუალებებზე, სახელმწიფოებრივ ბიუჯეტს და ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ რეგულირებას.

პირდაპირი რეგულირების ფორმები

ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო ე ბ რ ი ვ ი მ ე წ ა რ მ ე ო ბ ა

სახელმწიფოებრივი მეწარმეობა ფართო გაგებით მოიცავს რეგულირების მთელ ინსტრუმენტარიუმს საერთოდ, ხოლო ვიწრო გა-

გებით — სახელმწიფოს საწარმოების საქმიანობას, სახელმწიფოებრივ ინვესტიციებს ძირითად კაპიტალში, მოხმარებასა და კაპიტალის გატანას. აქ სწორედ ამ უკანასკნელთა განხილვაზე შევეჩერდებით.

სახელმწიფოს საწარმოების საქმიანობა. სახელმწიფოს ეკონომიკური საქმიანობის უზოგადოესი მაჩვენებელია მისი ხვედრითი წონა ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტში. 1969 წ. მონაცემებით ეს მაჩვენებელი იყო: აშშ — 22,8 % (სამხედრო ხარჯების გამოკლებით — 4,5 %), შვეციაში — 22,0, ინგლისში — 17,7, გერ — 15,6, ავსტრიაში — 15,5, იტალიაში — 13,4, საფრანგეთში — 12,3, იაპონიაში — 8,3%. საინტერესოა სხვა მაჩვენებლებიც. მაგალითად, 1970 წ. სახელმწიფოს გასაღების ხვედრითი წონა ეროვნულ შემოსავალში შეადგენდა: აშშ — 41,8%, ინგლისში — 36,4, საფრანგეთში — 29,1, გერ — 37,3 იაპონიაში — 23,9, იტალიაში 25,3 %¹⁵.

მაგრამ განსაკუთრებით საინტერესოა აგრეთვე სახელმწიფოებრივი მეწარმეობის მაჩვენებლები დარგობრივ კრილში. აქ ყურადღებას იპყრობს უწინარეს ყოვლისა ინფრასტრუქტურის უპირატესი განვითარება სახელმწიფოს მიერ, რომლის მნიშვნელობა საზოგადოებრივი აღწარმოების უზრუნველყოფისათვის სულ უფრო მალღდება. კერძოდ, სახელმწიფოს ხელშია წარმოებრივი ინფრასტრუქტურის დიდი ნაწილი. მაგალითად, 60—70-იან წლებში მთელი კაპიტალდაბანღების 30 % აშშ ელექტროენერგეტიკაში სახელმწიფო ახორციეღებს. სახელმწიფო ავითარებს აგრეთვე სოციალურ ინფრასტრუქტურასაც (განათღება, მეცნიერება, ჯანმრთეღობა და სხვ.). საერთოდ ომის შემდგომ წლებში აშშ სახელმწიფოს კაპიტალდაბანღებები ინფრასტრუქტურაში მალღლია და შეადგენს ამ სფეროში მთელი ინვესტიციების დაახლოებით 60 %¹⁶.

ინფრასტრუქტურაში მკვეთრად იზრღება მეცნიერულ-ტექნიკური გამოკვღევების მნიშვნეღობა. მაგალითად, 1940—1972 წწ. აშშ სახელმწიფო ხარჯები მეცნიერებისა და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების სფეროში 0,74-დან 30 მღრდ დოღარამღე გა-

¹⁵ «МЭ и МО», 1974, № 3, 41—45.

Политическая экономия современного монополистического капитализма, т. I, М., 1975, 353.

¹⁶ Государственно-монополистический капитализм: общие черты и особенности, М., 1975, 118.

დიდა¹⁷. სახელმწიფოს ხარჯზე ფინანსირდება ამ ქვეყნის მეცნიერული გამოკვლევების 60—64 %¹⁸. ასევე მაღალია ეს მაჩვენებელი სხვა ქვეყნებშიც: 70 % საფრანგეთში, 50—60 % ინგლისში, გერ. იტალიასა და კანადაში. ეკონომიკის რეგულირების ასპექტში ფრიად მნიშვნელოვანია ის, რომ ამ ხარჯების 30 % რეალობდება სახელმწიფოს დაწესებულებებში, ხოლო 70 % — კერძო ფირმებში, რომლებიც სახელმწიფოს დაკვეთებს ასრულებენ¹⁹.

დამუშავებით და მოპოვებით მრეწველობაში, განსხვავებით ინფრასტრუქტურისაგან, სახელმწიფოს როლი მცირეა, თუმცა ზოგიერთ დარგზე ეს არ ითქმის. მაგალითად, იტალიაში, ავსტრიაში, ინგლისში სახელმწიფოს ეკუთვნის შავი მეტალურგიის საწარმოები, იტალიაში, გერ, ავსტრიაში — ფერადი მეტალურგიის, საფრანგეთში, ავსტრიაში — სასუქების წარმოება, საფრანგეთში, გერ — საავტომობილო მრეწველობა (საფრანგეთში — 36 %, გერ — 42 %), იტალიაში, გერ, შვეიცარიაში — გემთშენებლობის საწარმოები, აშშ, საფრანგეთში, იტალიაში — ავიაკოსმოსური ბიზნესი და ა. შ.

განსაკუთრებით დიდია სახელმწიფოს როლი უახლესი დარგების — ატომური, ელექტრონიკის, ლაზერული, რაკეტული, კოსმოსური ტექნიკის მრეწველობის განვითარებაში. ამ დარგების სახელმწიფოს სახსრებით შექმნილი საწარმოები, როგორც წესი, ექსპლოატაციისათვის გადაეცემა კერძო ფირმებს, რომლებიც შემდგომშიც უზრუნველყოფილი არიან სახელმწიფოს მხრივ სუბსიდიებით, კრედიტებით, ხელსაყრელი დაკვეთებით.

სახელმწიფოს მიერ ხორციელდება აგრეთვე სტრუქტურული კრიზისით მოცული დარგების (ქვანახშირის, შავი მეტალურგიის, საფეიქრო და სხვ.) გაჯანსაღება მათი ნაციონალიზაციის ან მონოპოლიების ფართოდ სუბსიდირების გზით.

სახელმწიფოს ინვესტიციები ძირითადად კაპიტალში ხორციელდება მისი ადმინისტრაციული ორგანოების ან საწარმოების მიერ. მათ საფუძველზე ხდება სახელმწიფოს საკუთრების აღმოცენება და გაფართოება რეალური ძირითადი წარმოებრივი ფონდების, რეალური ძირითადი არაწარმოებრივი ფონდების, ან ფიქტიური კაპიტალით გამოხატული ძირითადი წარმოებრივი ფონ-

¹⁷ Е. Лебедева. США: государственное воздействие на научно-технический прогресс, М., 1972, 47.

¹⁸ «National Science Policies of the USA». UNESCO, Paris, 1968, № 10, p. 126.

¹⁹ Приложение к журналу «МЭ и МО», 1973, № 8, 15.

დების სახით. მაგალითად, 1961—1971 წწ. ნაციონალიზებული საწარმოების ზვედრითი წონა წარმოებრივ ინვესტიციებში შეადგენდა ინგლისში 41,3 %, იტალიაში — 26,5 %, საფრანგეთში — 25,3 %²⁰. 1948—1970 წწ. სახელმწიფოს ინვესტიციებმა დასავლეთ გერმანიის მრეწველურ საწარმოებში შეადგინეს 25 მლრდ მარკა. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმწიფოებრივი კაპიტალდაბანდება მთავარი სფეროა რეალური ძირითადი არაწარმოებრივი ფონდები, ანუ არაწარმოებრივი სოციალურ-ეკონომიკური ინფრასტრუქტურა—გზები, კომუნალური მეურნეობა, სკოლები, უნივერსიტეტები, საცხოვრებელი ფონდი, საავადმყოფოები და ა. შ. იმავე დასავლეთ გერმანიაში, მაგალითად 1948—1970 წწ., სახელმწიფოს ინვესტიციებმა შეადგინეს: ფედერალური რკინიგზების სფეროში — 45 მლრდ მარკა, ფედერალური ფოსტის განხრით — 39,5. სამდინარო გზების მშენებლობაზე 14, საავტომობილო გზების მშენებლობაზე — 62, საცხოვრებელი ბინების მშენებლობაზე — 60, საზოგადოებრივი მოხმარების ელექტროსადგურების მშენებლობაზე — 56 მლრდ მარკა²¹.

სახელმწიფოს ზვედრითი წონა აშშ ძირითად კაპიტალში შეადგენს დაახლოებით 5 %. საერთოდ, სახელმწიფოებრივი სექტორის მეურნეობრივი როლით დასავლეთ ევროპის ქვეყნები გამოირჩევიან: სახელმწიფოს საწარმოების ზვედრითი წონა საერთო კაპიტალდაბანდებაში საფრანგეთში აღწევს 34 %, ინგლისში — 30, იტალიაში — 28, ლუქსემბურგში — 26, ჰოლანდიაში — 21, გერ — 28 %, მაშინ როდესაც იაპონიისათვის ის 24 % უდრის, ხოლო აშშ — 18 %²².

სახელმწიფოებრივი მოხმარება ანუ შესყიდვები. სახელმწიფოს მეწარმული საქმიანობიდან ერთ-ერთი ძირითადია მისი მოღვაწეობა მოხმარების სფეროში. მაგალითად, აშშ 1972 წ. სახელმწიფომ შეისყიდა წარმოებისა და მშენებლობის საბოლოო პროდუქტის 10,2 %, კერძო ფირმებმა — 24,2 %, მოხმარების საგნებზე გაწეულმა ხარჯებმა 58,7% შეადგინეს, მათ შორის ხარჯებმა სამხედრო და სახელმწიფოს საწარმო-დაწესებულებების მუშაკათათვის — 10,8 %. სახელმწიფოს მოსამსახურეების სამომხმარებლო ხარჯები საქონლის სახელმწიფოებრივ შესყიდვებთან ერთად

²⁰ О. Можайский, Финансы и кредит в системе государственно-монополистического регулирования. М., 1973, 63.

²¹ «Statistisches Jahrbuch für die BRD», Stuttgart und Mainz. 1952—1972; «Finanzberichte», Fr. a. M., 1966—1972.

²² «МЭ и МО», 1974, № 3, 45; С. Тюльпанов, В. Шейнис, Актуальные проблемы политической экономии современного капитализма, Л., 1973, 168.

უკანასკნელ წლებში უზრუნველყოფს წარმოებისა და მშენებლობის საბოლოო პროდუქციაზე მოთხოვნის დაახლოებით 22 %. თუ ამას დაემატებთ სახელმწიფოს ზემოქმედებას კერძო ფირმების სასაქონლო შესყიდვებზე და ინდივიდუალურ მოხმარებაზე საგადასახადო და საკრედიტო-ფულადი პოლიტიკის მეოხებით, ცხადი გახდება, რომ სახელმწიფო მუდმივ და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მოთხოვნისა და მიწოდების თანაფარდობაზე.

სახელმწიფოებრივი მოხმარება, ფართო გაგებით, შედგება წარმოებრივი და არაწარმოებრივი მოხმარებისაგან. წარმოებრივი მოხმარება მოიცავს სახელმწიფოებრივი საწარმოების წარმოების საშუალებებს და ქვეყნების მიხედვით იცვლება მთელი სახელმწიფოებრივი მოხმარების 20—35 % ფარგლებში.

არაწარმოებრივი მოხმარება მოიცავს სამხედრო დანიშნულების მოხმარებას, ხარჯებს მთავრობის დაწესებულებების, განათლების, ჯანმრთელობის, გარემოს დაცვის და სხვა სფეროებში. ნატურალური ფორმით ის შედგება საწარმოო-დაწესებულებებისა და არმიის მოსამსახურეებისათვის განკუთვნილი მოხმარების საგნებისაგან და სხვადასხვა არაწარმოებრივი ფონდებისაგან. მაგალითად, 1929—1971 წწ. სახელმწიფო მოსამსახურეების ხვედრითი წონა აშშ საერთო დასაქმებულთა რიცხვნობაში 6-დან 18%-მდე გაიზარდა, ხოლო სამხედრო მოსამსახურეებისათვის ეს მაჩვენებელი ამაჟამად 4 % შეადგენს. სახელმწიფოს მიერ დაქირავებული მუშაკების შემოსავლები შეადგენენ ქვეყნის მთელი ხელფასის ფონდის 20 %.

არაწარმოებრივი ფონდებიდან გამოიყოფა სამხედრო პროდუქციის, ნედლეულის სტრატეგიული მარაგების და მოხმარების საგნების სასაქონლო მარაგების ჯგუფები.

ცნობილია, რომ ეკონომიკის მილიტარიზაციამ ძალზე ფართო მასშტაბები სწორედ იმპერიალიზმის ეპოქაში მიიღო. 1949—1974 წწ. ნატოს ქვეყნებმა ამ მიზნით დახარჯეს 2 ტრილიონი დოლარი! სამხედრო ხარჯების ხვედრითი წონა ერთობლივ ეროვნულ პროდუქტში 1972 წ. შეადგენდა: აშშ—11, ინგლისში — 4,6, საფრანგეთში — 3,1, გფრ—2,9, იტალიაში — 2,7%²³.

მაგრამ ეკონომიკისათვის სამხედრო ხარჯების მნიშვნელობის წარმოსადგენად მოტანილი ზოგადი მაჩვენებლების გარდა საჭიროა მათი სტრუქტურისა და ცალკეულ დარგებში ხვედრითი წონის შესწავლაც.

²³ Л. Громоу, Р. Фармазян, *Восниная экономика современного капитализма*, М., 1975, 129.

მაგალითად, აშშ სამხედრო სამინისტროს ფინანსური გასაყვების სტრუქტურა 1974 წ. შემდეგ სურათს იძლევა: სულ ხარჯები — 78,4 მლრდ დოლარი, მათ შორის: სამხედრო ტექნიკის შესყიდვა — 19,3 %, ტექნიკის შენახვა და ექსპლოატაცია — 29,7 %, მეცნიერულ-კვლევითი სამუშაოები და გამოგონებები — 10,7 %, პირადი შემადგენლობის შენახვა — 37,3 %, სამხედრო მშენებლობა — 1,7 %. თუ 1951 წ. სამხედრო ტექნიკის შესყიდვაზე 2 მლრდ დოლარი დაიხარჯა, 1974 წ. მან უკვე 18,6 მლრდ დოლარს მიაღწია, მათგან თვითმფრინავებზე — 35 %, ხომალდებზე — 18,7, რაკეტებზე — 14,8, რადიოელექტრონულ და კავშირის ტექნიკაზე — 7, ტანკებზე, არტილერიაზე, მსროლელ შეიარაღებაზე და მათ საბრძოლო მასალაზე — 15, სხვა შესყიდვებზე — 9,5 %. 1950—1973 წწ. სამხედრო ტექნიკაზე დაიხარჯა 357 მლრდ დოლარი, ანუ მთელი სამხედრო ხარჯების 30 %²⁴.

სამხედრო დაკვეთების ხვედრითი წონა მრეწველობის დარგების საერთო დაკვეთების მოცულობაში, გფრ მონაცემებით, შემდეგ სურათს იძლევა: ელექტრონიკა, ზუსტი მექანიკა, ოპტიკა — 22,8 %, ავიარაკეტული მრეწველობა — 19,8, ლითონდამუშავება — 12,6, ქიმიური — 12, 4, საავტომობილო — 10, გემთმშენებლობა — 5 %, დანარჩენი დარგები — 17,2 %²⁵. დაკვეთების დიდი ნაწილი მოდის კონცერნების მცირე რიცხვზე, რომლებიც სპეციალიზებული არიან სამხედრო პროდუქციაზე.

მაგალითად, აშშ პენტაგონის მიერ ტექნიკის დაკვეთების 2/3 და კვლევითი სამუშაოების კონტრაქტების 80—90 % სისტემატურად ნაწილდება 100 უმსხვილეს ფირმას შორის, რომელიც ამ ქვეყნის სამხედრო-მრეწველური კომპლექსის ძირითადი ბირთვია.

სამხედრო პროდუქციის ბაზარი საკმაოდ მყარია და დაკავშირებულია მაღალ გარანტირებულ მოგებებთან. მაგრამ მილიტარიზაცია საერთოდ უარყოფითად მოქმედებს წარმოებაზე, მკვეთრად ამწვავებს კაპიტალიზმის ყველა წინააღმდეგობას²⁶.

რაც შეეხება სტრატეგიულ მარაგებს, მისი მოცულობა, მაგალითად, აშშ 1960—1970 წწ. იცვლებოდა 9-დან 6,4 მილრდ დოლარამ-

²⁴ Л. Громов. Р. Фармазян. Военная экономика современноого капитализма. М., 1975. 138—140.

²⁵ «DWI—Berichte», 1970, № 10, 21.

²⁶ იხ. Социально-экономические аспекты гонки вооружений и разоружения, «МЭ № МО», 1976, № 2, 81—99.

მდე და უზრუნველყოფდა რიგი წამყვანი დარგების (ატომური, საავიაციო, გემთმშენებლობის, ელექტროტექნიკის და ა. შ.) მოთხოვნას ნედლეულზე 30—50 %, ხოლო სასაქონლო შესყიდვებიდან უნდა აღინიშნოს, უპირველეს ყოვლისა, სოფლისმეურნეობრივი პროდუქციის ნამეტის შესყიდვა სახელმწიფოს მიერ ბაზარზე ფასების სტაბილიზაციის მიზნით, რასაც სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს მილიონობით წვრილი ფერმერებისათვის.

კაპიტალის სახელმწიფოებრივი გატანა ძირითადად სამხედრო-პოლიტიკურ მიზნებს ემსახურება, მაგრამ მას გარკვეული ეკონომიკური შედეგებიც აქვს. იგი უმთავრესად სასესხო კაპიტალის სახით ხორციელდება. ბურჟუაზიული სახელმწიფო ამჟამად კაპიტალის ერთ-ერთი უმსხვილესი ექსპორტიორია: 1972 წ. კაპიტალის გატანამ აშშ შეადგინა 181 მლრდ დოლარი, მათგან 80 % მოდიოდა კერძო კაპიტალზე, 20 % — სახელმწიფოებრივ კაპიტალზე, რომლის 90 %, თავის მხრივ, გრძელვადიანი კრედიტები შეადგენდნენ, უპირატესად სამთავრობათაშორისო სესხების სახით. კაპიტალის სახელმწიფოებრივი გატანის მიზანია კერძო კაპიტალის გამოყენების მომგებიანი სფეროებისა და გასაღების ბაზრების უზრუნველყოფა. მაგალითად, 70-იან წლებში სახელმწიფოს სახსრები შეადგენენ განვითარებად ქვეყნებში მოწინავე კაპიტალისტური ქვეყნებიდან კაპიტალის გატანის 50 %.

მოტანილი მსჯელობიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბურჟუაზიული სახელმწიფო გადაიქცა უმსხვილეს მეწარმედ და ექსპლოატორად. ისარის მსხვილი ინვესტორი, რომელიც უზრუნველყოფს საერთო კაპიტალდაბანდებების 30—50 %, მრეწველური პროდუქციის 15—20 %, მსხვილი მომხმარებელი, რომელიც მოიხმარს საბოლოო საზოგადოებრივი პროდუქტის 25 დამეტ პროცენტს, ტექნიკური პროგრესის მძლავრი ფაქტორი, რომელიც აფინანსებს მეცნიერულ გამოკვლევებზე ხარჯების ორ მესამედს და ა. შ.

სახელმწიფოს წარმოებრივი მოღვაწეობა უზრუნველყოფს მთელი რიგი დარგების ფუნქციონირებას, რომელთა განვითარება არ შეუძლიათ კერძო მონოპოლიებს, მაგრამ რომელთა გარეშეც შეუძლებელია აღწარმოება. ავითარებს რა ახალ დარგებს, სახელმწიფო აჩქარებს ტექნიკურ პროგრესს და ჩამორჩენილი რეგიონების ათვისებას, აღრმავებს შრომის საზოგადოებრივ დანაწილებას და, საბოლოო ანგარიშით, აფართოებს ეროვნულ ბაზარს, ქმნის წარმოების მასშტაბების გადილების დამატებით სტიმულებს.

სახელმწიფოს საწარმოები მაღალკონცენტრირებული წარმოების უპირატესობებით, მაღალი ეფექტურობით, მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის მიღწევების დანერგვის უკეთესი პირობებით გამოირჩევიან²⁷. მიუხედავად ამისა, ბურჟუაზიული იდეოლოგიები დემაგოგიურად ამახინჯებენ სინამდვილეს, მსჯელობენ სახელმწიფოს საწარმოების გამოგონილი „ზარალიანობის“ შესახებ. ფაქტიურად, ეს უკანასკნელი ფასების მთავრობისეული რეგულირებით აიხსნება, რომელიც გულისხმობს პროდუქციის მიყიდვას კერძო ფირმებისადმი მონოპოლიურად დაბალ ფასებში, ხოლო ამ უკანასკნელთა ნაკეთობისა და მომსახურების ანაზღაურებას სახელმწიფოს მიერ მონოპოლიურად მაღალ ფასებში. მაგალითად, მარტო შედავათიანი-სარკინიგზო-ტარისფრების-მეშვეობით გფრ კერძო მონოპოლიებმა 1948—1970 წწ. დამატებით შეინარჩუნეს 12 მლრდ მარკა. 1 კვტ-სთ. ელექტროენერგიის ღირებულება გფრ მრეწველური მონოპოლიებისათვის 1950—1972 წწ. გაიზარდა 5,4-დან 7,4 პფენინგამდე, ხოლო ფასებმა მოსახლეობისათვის შეადგინეს შესაბამისად 17,4 და 12,8 პფენინგი, ანუ რამდენჯერმე უფრო მეტი, ვიდრე ფასებმა მონოპოლიებისათვის. ამ გზით მიღებულმა წლიურ-მა „ეკონომიამ“ კერძო ფირმებისათვის 1950 და 1970 წლებში შეადგინა 1,8 და 5,7 მლრდ მარკა, ხოლო გაზის მოხმარების შემთხვევაში — 0,7 და 1,8 მლრდ მარკა²⁸. მაშასადამე, სახელმწიფოებრივი მეწარმეობა მოწოდებულია უზრუნველყოს კერძო მონოპოლიების მაღალი მოგება, მათი წარმოების ზრდა, სწრაფი სტრუქტურული და ორგანიზაციული გარდაქმნები.

გარდა ამისა, როგორც მოტანილი მასალებიდან ჩანს, სახელმწიფოებრივი სექტორის გარანტირებული მოხმარება უთუოდ ღრმა გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი აღწარმოების ხასიათზე, ასუსტებს ციკლურ შერყევებს.

ამრიგად, არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ განსხვავებით სახელმწიფოებრივი რეგულირების სხვა ფორმებისაგან ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მეწარმული მოღვაწეობა ყველაზე უფრო ეფექტურ ზემოქმედებას ახდენს კაპიტალისტური აღწარმოების ისეთ მხარეებზე, როგორიცაა დარგობრივი სტრუქტურა და პროპორციები, მეურნეობრივი ეფექტურობა, ზრდის ტემპები, ციკლური განვითარება, საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობები და ა. შ.

მაგრამ მაინც, ჩვენი აზრით, უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს

²⁷ „МЭ и МО“, 1974, № 3, 48—50.

²⁸ „IPW-Forschungshefte“, Berlin, 1974, № 2, 136—193.

სახელმწიფოებრივი მეწარმეობის სოციალურ-პოლიტიკურ შედეგებს: იგი ნათლად ააშკარავებს კერძო სექტორის ჯრსებობის დრო-მოკმეულობას, იწვევს კერძომონოპოლისტური მეწარმეობის სფეროს შეზღუდვას, მონოპოლიების უშუალო კონტროლიდან სახალხო მეურნეობის მნიშვნელოვანი სექტორის ჩამოცილებას, სოციალიზმის მატერიალური წინამძღვარების მომზადებას და საბოლოო ანგარიშით კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობის მკვეთრ გამწვავებას.

აღმინისტრაციული რეგულირება

აღმინისტრაციული რეგულირება ნიშნავს კანონმდებლობითი წესით კერძოკაპიტალისტური მეწარმეობის უშუალო შეზღუდვას ან წახალისებას.

პრიორიტეტებისა და ლიცენზიების პოლიტიკა მიზნად ისახავს კაპიტალის ფუნქციონირებისათვის პრივილეგირებული პირობების შექმნას იმ დარგებში და რეგიონებში, რომელთა განვითარება მიზანშეწონილია მოცემულ პერიოდში. ის ხორციელდება წარმოების მატერიალური და შრომითი რესურსების რაციონირებით მათი უკმარისობისას, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის წამყვანი დარგების — ელექტრონიკის, ატომური, კოსმოსური, ქიმიური და ა. შ. დარგების უპირატესი განვითარებით, ახალი მშენებლობის დროს სპეციალური ლიცენზიების გაცემით, სტრუქტურულ-რეგიონალური დისპროპორციების, ან ციკლის აღმავლობის ფაზის შესუსტების მიზნით, დარგში ან რეგიონში კაპიტალის მიზიდვისათვის სახელმწიფოს დაკვეთების განაწილებისას პრეფერენციების სისტემის გამოყენებით, საპატენტო-სალიცენზიო პოლიტიკით, კაპიტალის გატანის და საგარეო ვაჭრობის კონტინგენტირებით და ა. შ.

მაგალითად, საგარეო ვაჭრობის ინსტრუმენტარიუმი: საბაჟო გადასახადები (საიმპორტო, საექსპორტო, სატრანზიტო, ფისკალური, პროტექციონისტული და ა. შ.), საბაჟო ტარიფები (მარტივი, რთული, ავტონომიური, ავტონომიურ-კონვენციონალური), იმპორტისა და ექსპორტის შეზღუდვები და აკრძალვა, კვოტები და ლიცენზიები, სავალუტო შეზღუდვები, სახელმწიფოს საექსპორტო და საიმპორტო მონოპოლიები (სასაქონლო-საკრედიტო კორპორაცია აშშ, ნავთობის იმპორტი საფრანგეთში და ა. შ.), ექსპორტის ფორსირების მეთოდები, სატრანსპორტო-სავაჭრო პოლიტიკის მეთოდები (შელავათიანი სარკინიგზო ტარიფები, თავისუფალი ნავსადგურები — ნიუ-

იორკი, როტერდამი, ანტვერპენი, ჰამბურგი და სხვ.), სავაჭრო ხელშეკრულებები.

მოტანილი მეთოდების უდიდესი მნიშვნელობა გამომდინარეობს მეურნეობრივი ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის, ეკონომიკისათვის საგარეო სფეროს როლის არნახული ამალგებიდან. მაგალითად. კაპიტალისტური ქვეყნების რეალური საექსპორტო კვოტა სოფლის მეურნეობის, მოპოვებითი და დამუშავებითი მრეწველობის საერთო პროდუქტიაში 1950—1973 წწ. გადიდა 18,6-დან 32,1 %-მდე; საერთაშორისო ვაჭრობის 65 % მრეწველურ პროდუქტიაზე მოდის; 60-იან წლებში პირდაპირი საზღვარგარეთული ინვესტიციები გაიზარდა 2,9-ჯერ და 1971 წ. შეადგინეს მთლიანად 165 მლრდ დოლარი, რომლის 2/3 ინდუსტრიულ ქვეყნებზე მოდიოდა, ხოლო ნახევარი — დამუშავებით მრეწველობაზე²⁹.

კერძო მეწარმეობის აღმინისტრაციული რეგულირება ძირითადად მოიცავს კანონმდებლობას კორპორაციების შესახებ, პროფესიულ-ტექნოლოგიურ რეგლამენტირებას, სახელმწიფოებრივ არბიტრაჟს, მონოპოლისტური კონცენტრაციის, წერილი წარმოების სტიმულირების პირდაპირ მეთოდებს. კანონმდებლობა აქციონერული საზოგადოებების შესახებ ვრცელდება ისეთ კარდინალურ საკითხებზე, როგორცაა მათი დაარსების წესები, აქციების, სესხების, ობლიგაციების, დივიდენდების განაწილების მოწესრიგება, კორპორაციების დირექტორთა გამგეობის, მმართველების, საერთო კრების, აქციონერების უფლება-მოვალეობათა განსაზღვრა და ა. შ.³⁰. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე მონოპოლისტური კონცენტრაციის უშუალო სახელმწიფოებრივ სტიმულირებას. მაგალითად, საფრანგეთის მეხუთე ხუთწლიანი გეგმის (1966—1970 წწ.) ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანა იყო კონცენტრაციის დაჩქარება იმ მიზნით, რომ საბოლოოდ ყოველ დარგში შენარჩუნებულ იქნას მხოლოდ 2—3 მსხვილი კონცერნი.

ხელისუფლებისა და ეკონომიკის მართვის ინსტრუმენტარიუმიდან უნდა დავასახელოთ, უწინარეს ყოვლისა, მეწარმეთა მონოპოლისტური კავშირები, სამხედრო-მრეწველური კომპლექსი, ეკონომიკური პოლიტიკის სახელმწიფოებრივი და პარტიუ-

²⁹ «МЭ и МО», 1976, № 5, 74—78.

³⁰ იხ. В. Мозолин, Корпорации, монополии и право в США, М. 1966; Правовое регулирование экономической деятельности в империалистических и развивающихся странах, М., 1973.

ლი ორგანოები, ბურჟუაზიული მეცნიერება³¹. სახელმწიფოსა და მონოპოლიების ძალის შეერთების უმთავრეს იარაღად სწორედ მეწარმეთა მონოპოლისტური კავშირები გადაიქცნენ. თანამედროვე კაპიტალიზმის ორგანიზაციული სტრუქტურის რეალური ფენომენია აგრეთვე სამხედრო-მრეწველური კომპლექსი, მონოპოლისტური კაპიტალის იმპერიალისტური სახელმწიფოს სამხედრო-პოლიტიკურ მანქანასთან ერთიან მექანიზმად შეერთების კონკრეტული ფორმა.

შ რ ო მ ა ს ა და კ ა პ ი ტ ა ლ ს შ ო რ ი ს უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ე ბ ი ს რ ე გ უ ლ ი რ ე ბ ა. სახელმწიფოებრივი რეგულირების სისტემაში სულ უფრო მალდება ბურჟუაზიული სახელმწიფოს სოციალური მანევრირებისა და ექსპლოატაციის შენიღბული ფორმების მნიშვნელობა. იგი ხორციელდება: შრომის კანონმდებლობის, შრომითი ურთიერთობების რეგულირების ორგანოების, სამუშაო ძალის აღწარმოების, კადრების მომზადების, დასაქმების პოლიტიკის გატარების მეშვეობით. მუშათა მოძრაობის აღმავლობის კვალობაზე აღინიშნება მონოპოლიებსა და პროფკავშირებს შორის კოლექტიური ხელშეკრულებების როლის ამაღლება. ამასთანავე, სახელმწიფო უშუალოდ ერევა არა მარტო მათი შეთანხმების პროცესში, არამედ შრომითი კონფლიქტების მოწესრიგებაშიც და ხშირად მისი გადაწყვეტილება იძულებითი ხასიათისაა.

სოციალური რეგულირების ერთ-ერთი უმთავრესი ფაქტორია „შემოსავლების პოლიტიკა“, როცა მონოპოლისტური ბურჟუაზია შრომის ანაზღაურების შემცირებით ცდილობს დააჩქაროს კაპიტალის დაგროვების ტემპი, გაზარდოს საქონლის კონკურენტუნარიანობა, შეაკავოს ინფლაცია, ხელი შეუწყოს პროგრესულ სტრუქტურულ ძვრებს. მთავრობის შესაბამისი ორგანოები აწესებენ ხელფასის წლიური ზრდის მაქსიმალურ ზღვარს (3—3,5 %), ან საერთოდ „ყინავენ“ ხელფასს, მაშინ როდესაც არც ერთ იმპერიალისტურ ქვეყანაში არ არის ქმედითი კონტროლი მონოპოლიათა მოგების მიმართ. ასეთი პოლიტიკით, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია ინფლაციის შეკავება, რომლის უმთავრესი მიზეზებია მონოპოლიათა მოღვაწეობა, მონოპოლიური მაღალი ფასები, გაუმართლებელი სამხედრო ხარჯები და არა მშრომელთა ხელფასის გარკვეული ზრდა, როგორც ამას ბურჟუაზიული იდეოლოგიები ამტკიცებენ.

³¹ Политическая система господства монополий, М., 1975; Буржуазная политическая экономия и экономическая политика империалистических государств, М., 1972; Politisches Herrschaftssystem des BRD-Imperialismus, Berlin, 1975; E. Buchholz, Die Wirtschaftsverbände in der Wirtschaftsgesellschaft, Tübingen, 1969 და სხვ.

ფასების რეგულირება. სახელმწიფოებრივი რეგულირების ფორმებიდან ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია საცალო, საბითუმო, სახელმწიფოს საწარმოების პროდუქციასა და მომსახურებაზე ფასების რეგულირება. კერძო სექტორის მიმართ იგი ფასების განუწყვეტლივ ზრდასთან და კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებასთან დაკავშირებით წარმოიშვა. საცალო ფასების შემთხვევაში ფასების ფიქსაცია თითქმის ყოველთვის სახელმწიფოს შეხედულებით ხდება, ხოლო საბითუმო ფასების შემთხვევაში საფუძვლად აიღება მოცემული პერიოდის საბაზრო კონიუნქტურა.

მაგალითად, 60-იან წლებში ინგლისში, გერ-ში, საფრანგეთში, პოლანდიასა და შვეციაში სახელმწიფოებრივ რეგულირებას ექვემდებარებოდა საცალო საქონელბრუნვის 15—20 %, ხოლო 1971 წ. საცალო ფასებზე კონტროლი დააწესა აშშ მთავრობამ. ამასთანავე, ფიქსირებულ ფასებსა და საბაზრო კონიუნქტურას შორის დიდი განსხვავებისას გამყიდველები, კომპენსაციის მიზნით, იღებდნენ სუბსიდიებს ბიუჯეტიდან. საბითუმო ფასების რეგულირებისას, ჩვეულებრივ, გამოიყოფა ხოლმე საკონტროლო რეჟიმის რამდენიმე ჯგუფი, როგორც ეს იყო აშშ 1970 წ. ინფლაციასთან ბრძოლის მიზნით. ამ ღონისძიებებმა გარკვეული შედეგი გამოიღო, რასაც მოწმობს ის ფაქტი, რომ შესაბამის პერიოდში ინფლაციის ტემპი აშშ მცირე იყო სხვა ქვეყნებთან შედარებით.

გარდა ანტიინფლაციური მოქმედებისა ფასების რეგულირებით მიიღწევა: სხვადასხვა დარგში შინაგანი დაგროვების სტიმულირება, ტექნიკური პროგრესის სტიმულირება, შინაგანი რეზერვების გამოყენება.

საერთოდ, ფასების დაწესებისას სახელმწიფო პროდუქციის თვითღირებულების მაჩვენებლით ხელმძღვანელობს. ფასის ნებისმიერი ამღლება გამართლებულია, თუ თვითღირებულების რომელიმე კომპონენტი, გარდა ხელფასისა, მატულობს. ხელფასი მხედველობაში მიიღება მხოლოდ მაშინ, თუ მისი ოდენობა არ აღემატება მრეწველობაში მუშის ხელფასის საშუალო დონეს. ასეთი პრაქტიკა განაპირობებს მონოპოლიების ფასების მაღალ დონეს, მაღალ მოგებას, მაშინ როდესაც მეწარმეებს, უმრავლეს შემთხვევაში, უფლება აქვთ „გაყინონ“ ხელფასი კანონიერ საფუძველზე.

საკრედიტო შეზღუდვები. კრედიტის სფეროში სახელმწიფოებრივი რეგულირების ფორმებია: მისი რაოდენობრივი შეზღუდვა, კონტროლი ფასიანი ქაღალდების ემისიისადმი, სამომხმარებლო კრედიტის რეგლამენტირება. საკრედიტო სისტემაზე ზე-

1941—1974 წწ. გადიოდა 22,8-დან 47 %-მდე, მაშინ როდესაც კორპორაციების მოგებიდან მიღებული საგადასახადო შემოსავლების ხვედრითი წონა შემცირდა 27,7-დან 14,6 %-მდე³³. საშემოსავლო გადასახადი 1942—1974 წწ. გაიზარდა 6,6-დან 119,0 მლრდ დოლარამდე, მაგრამ უფრო ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ მუშებისა და მოსამსახურეების ხელფასიდან მიღებული შემოსავლების ხვედრითი წონა მოტანილ საერთო საშემოსავლო გადასახადში გადიოდა ასტრონომიულად — 10,3-დან 94,4 %-მდე. კულმინაციურ ზღვარს აღწევს მკლიონერების „კანონიერი“ განთავისუფლება გადასახადებისაგან: აშშ მულტიმილიონერების 1 %, რომელიც ფლობს ქვეყნის წარმოებრივი სიმძლავრეების 70 %, აქციების 80 % და ობლიგაციების 68.5 %, იხდის საშემოსავლო გადასახადის მხოლოდ 14 %-ს³⁴. 1969 წ. მონაცემებით აშშ მოსახლეობის 2 პროცენტი ფლობდა 1251 მლრდ დოლარის ღირებულების საკუთრებას, რაც მეტია, ვიდრე ამავე წელს აშშ, ნორვეგიის, შვეიცარიის, ფინეთის, დანიის, ისლანდიის, შვეციის სახალხო მეურნეობის მიერ გამოშვებული პროდუქციის ღირებულება ერთად აღებული³⁵.

(საგადასახადო რეგულირება მოიცავს შემდეგი სახის გადასახადებს: პირდაპირ გადასახადებს და გადარიცხვებს ბიუჯეტში (მათ შორის სოციალური დაზღვევის გადარიცხვებს), არაპირდაპირ გადასახადებს (აქციზებს, ბრუნვის გადასახადს, საბაჟო გადასახადს, გადასახადს გაყიდული პროდუქციის შემოსავლიდან, გადასახადს დამატებით ღირებულებაზე, როდესაც გადასახადი აიღება არა ბრუნვიდან, არამედ ახლად შექმნილი ღირებულებიდან: მუშებისა და მოსამსახურეების ხელფასს პლუს მოგება, მხედველობაში არ მიიღება მოხმარებული ნედლეული, სათბობი, მოწყობილობა), საგადასახადო შეღავათებს (დაჩქარებული ამორტიზაციის ჩათვლით) სელექციური ან გლობალურ-დარგთაშორისი სახით.

გამოიყოფა საგადასახადო რეგულირების შემდეგი ძირითადი მეთოდები:

1. გადასახადის განაკვეთების შეცვლა ეკონომიკური პროცესების სტიმულირების ან შეზღუდვის მიზნით. მაგალითად, არაპირდაპირი გადასახადების და საშემოსავლო გადასახადის ნორმების ამაღ-

³³ Е. Кузнецова. Государственные финансы в экономике США, М., 1975. 117.

³⁴ F. L u n d b e r g, The Rich and the Super-Rich, N.-Y., 1969, 220.

³⁵ «IPW-Berichte», Berlin, 1976, № 7, 22.

ლება მომხმარებელთა ძირითადი მასისათვის ხორციელდება პირადი მოხმარების საქონელზე მოთხოვნის შესამცირებლად. მოგებიდან გადასახადის ნორმის შეცვლა გამოიყენება დაგროვების პროცესზე ზემოქმედებისათვის: დაბალი ნორმებისას კაპიტალდაბანდებები ჩვეულებრივ იზრდებიან, მაღალი ნორმებისას — მცირდებიან.

2. გადასახადების გადახდის წესების შეცვლა განაკვეთების შეუცვლელად. მაგალითად, ძირითადი კაპიტალის ამორტიზაციის ვადების შემცირება იწვევს ამორტიზაციული გადარიცხვების გადიდებას, მიუხედავად საგადასახადო განაკვეთების მუდმივობისა დაგროვების რესურსები მაინც ფართოვდება.

3. საგადასახადო შეღავათების შემოღება ანუ გაუქმება. თუ დარგობრივი შეღავათების დაწესება არეგულირებს კაპიტალის დარგთაშორის გადადენას, მოგებიდან გადასახადების ნაწილის გამოყენება ახალი ტექნიკის დანერგვის მიზნით აჩქარებს ძირითადი კაპიტალის განახლებას.

საგადასახადო რეგულირების ეფექტურობის თაობაზე აუცილებელია აღვნიშნოთ შემდეგი: ჭერ ერთი, იგი შეზღუდულია კაპიტალისტური მეურნეობის წინააღმდეგობრივი ტენდენციებით — თუ კონიუნქტურა ინვესტიციებისათვის არახელსაყრელია, საგადასახადო განაკვეთების შემცირება ან შეღავათების დაწესება შეიძლება არასაკმარისი აღმოჩნდეს მათი სტიმულირებისათვის. მეორე, მართალია, ფისკალური რეგულირება ეყრდნობა ეროვნული შემოსავლის გადანაწილებას, მაგრამ მულტიპლიკაციური ეფექტის გამო სახელმწიფოებრივი მოთხოვნის ყოველგვარი გადიდება იწვევს საბოლოო საზოგადოებრივი მოთხოვნის გადიდებას. მაშასადამე, სახელმწიფოს შესყიდვების, კაპიტალდაბანდებების და გადასახადების ერთობლივი ზრდა იწვევს ბაზრის საერთო მოცულობის გაფართოებას.

საგადასახადო პოლიტიკას აქვს როგორც ანტიციკლური, ისე გრძელვადიანი განვითარების სტიმულირების დანიშნულება.

ბ ი უ ჯ ე ტ უ რ ი ს უ ბ ს ი დ ი რ ე ბ ა. ცნობილია, რომ სახელმწიფოს ბიუჯეტის ნაწილი ფორმალურად აკუმულირდება მასში და შემდგომ სუბსიდიების სახით უშუალოდ გადადის ბურჟუაზიის საკუთრებაში. პირდაპირი, აშკარა სუბსიდირება შედარებით ნაკლებადაა გავრცელებული. მას მხოლოდ „ეროვნული ინტერესების“ საფარქვეშ მიმართავენ: სოფლის მეურნეობის, მრეწველობის ნაკლებრენტაბელური, მაგრამ მნიშვნელოვანი დარგების — ქვანახშირის, საფეიქრო, შავი მეტალურგიის და სხვ. მიმართ, მწარმოებელუ-

რი ძალების გაადგილების, სამუშაო ძალის კვალიფიკაციის ამაღლების, კაპიტალდამანდებათა სტიმულირების შემთხვევაში.

განსაკუთრებით მრავალფეროვანია არაპირდაპირი სუბსიდირების ფორმები: ნედლეულის შესყიდვების, წარმოებრივი ინფრასტრუქტურის, უახლესი დარგების, მეცნიერულ-ტექნიკური სამუშაოების დაფინანსება და ა. შ.

მაგალითად, აშშ სოფლის მეურნეობის სუბსიდირება ყოველწლიურად შეადგენს 4—7 მლრდ დოლარს, ანუ ბიუჯეტის 3—3,5 %, ინგლისში — 3 %, საფრანგეთში — 2,8 %. გფრ 1967—1973 წწ. „ძველი“ დარგების სუბსიდირების ზედრიითი წონა მრეწველობის საერთო სუბსიდირებაში შემცირდა 51-დან 36,6 %-მდე, ხოლო უახლესი დარგებისათვის ეს მაჩვენებელი 39-დან 61 %-მდე გაიზარდა. ფრიად თვალსაჩინოა, კერძოდ, ატომური ენერგეტიკის სუბსიდირების ზრდა 0,57-დან 1,2 მლრდ დოლარამდე³⁶.

ფრიად მნიშვნელოვანია მეცნიერული და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების დაფინანსება ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მიერ. ასიგნებანი ამ სფეროში შეადგენს აშშ ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის 2,6 %, ინგლისში 2,11, გფრ — 2,01, იაპონიაში — 1,83 %³⁷. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ინდუსტრიული ქვეყნების მეცნიერული გამოკვლევების 50—70 % ფინანსირდება სახელმწიფოს მიერ, მათგან 70 % კი ხმარდება კერძო მონოპოლების სუბსიდირებას, რომლებიც თვითონ ეწევიან კვლევით სამუშაოებს. ამასთანავე, ამ სუბსიდირების ნახევარზე მეტი კონცენტრირებულია უახლეს დარგებში: თვითმფრინავ და რაკეტაშენებელ, ელექტრონიკულ და ელექტროტექნიკურ, ქიმიურ მრეწველობაში, სადაც სახელმწიფოებრივი დაფინანსება ამ სფეროში შეადგენს შესაბამისად 90 %, 66 და 15 %³⁸.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ მეცნიერება დღეს გადაიქცა უშუალო მწარმოებლურ ძალად, რომ აშშ მონაცემებით სადღეისოდ საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტურობა და ზრდის შესაძლებლობები სამი მეოთხედით დამოკიდებულია შინასაწარმოო ფაზაზე და მხოლოდ ერთი მეოთხედით თვით წარმოების პროცესზე, რომ მსხვილი ფირმების პრაქტიკით დანახარჯები მეცნიერებისა და

³⁶ Deutscher Bundeslag, Drucksache VI/391, Bonn, 1970, 32; ebenda, VII/1144, Bonn, 1973, 78.—84.

³⁷ «Science Indicators. National Science Foundation». Washington, 1973, 102.

³⁸ Государственно-монополистический капитализм, М., 1975, 120.

საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების სფეროში 3—4-ჯერ უფრო რენტაბელურია, ვიდრე ჩვეულებრივი კაპიტალდაბანდებები, ცხადი გახდება თუ მონოპოლიების მოგების ამალგების რაოდენ მძლავრი ფაქტორია სახელმწიფოებრივი სუბსიდირების მოტანილი ფორმა³⁹.

საკრედიტო პოლიტიკა. სახელმწიფოს საკრედიტო პოლიტიკა არაპირდაპირი რეგულირების ასპექტში ძირითადად სამი მიმართულებით ხორციელდება: სახელმწიფოებრივი საკრედიტო დაწესებულებების მოღვაწეობის, კერძო კრედიტების სახელმწიფოებრივი დაზღვევისა და გარანტირების, სასესხო კაპიტალის კერძო ბაზრის რეგულირების მიმართულებებით.

სახელმწიფოს დაწესებულებების საკრედიტო მოღვაწეობა უმთავრესად მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ განვითარდა კერძო სექტორის შეღავათიან პირობებში დაკრედიტების მიზნით, სადაც კერძო ბანკებს არ სურთ დაბანდონ თვითნაირი კაპიტალი (სოფლის მეურნეობა, სტრუქტურული კრიზისით მოცული დარგები, წვრილი ფირმები, საბინაო მშენებლობა). მაგალითად, 1969 წ. აშშ სახელმწიფოზე მოდიოდა მთელი ფერმერული ვალის ნახევარზე მეტი 32,6 მლრდ დოლარის ოდენობით, საბინაო-იპოტეკური ვალის მესამედი — 20 მლრდ დოლარის ოდენობით.

კრედიტების დაზღვევა და გარანტირება ვრცელდება ნაციონალიზირებულ საწარმოებსა და დაწესებულებებზე, კერძო ბანკებზე, კერძო ფირმებზე, მაგრამ მათგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია საქონლისა და კაპიტალის დაზღვევა და გარანტირება: ინგლისის მონაცემებით 1971—1972 წწ. სახელმწიფოებრივი დაზღვევით სარგებლობდა საქონლური ექსპორტის 40 %.

ზემოქმედება სასესხო კაპიტალების ბაზარზე ხორციელდება კრედიტის ფასის რეგულირებით, რაც მოიცავს დისკონტის განაკვეთით მანიპულირებას მოკლევადიანი კრედიტების სფეროში ვექსელური მექანიზმის მეშვეობით და ღია ბაზარზე ოპერაციებს სახელმწიფოს ფასიანი ქაღალდების ყიდვა-გაყიდვის სახით, რომელიც გავლენას ახდენს კომერციული სადებოზიტო ბანკების საკრედიტო მოღვაწეობაზე. თანამედროვე პირობებში, როდესაც ცენტრალური ბანკები ფართოდ იყენებენ კრედიტის რაოდენობრივ შეზღუდვას, კრედიტის ფასის რეგულირების მოტანილი მეთოდების როლი შედარებით შემცირდა.

³⁹ «Вопросы экономики», 1975, № 8, 117; Политика США в области науки, М., 1971, 276.

დაბოლოს, არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ სახელმწიფოებრივი რეგულირების პირდაპირი და არაპირდაპირი მეთოდები თავდაპირველად ერთმანეთისაგან იზოლირებულად გამოიყენებოდა ცალკეული კერძო პრობლემის გადასაჭრელად. ხშირად მათი მოქმედება ერთმანეთის საპირისპიროც კი იყო. უკანასკნელ ათწლეულებში გავრცელდა რეგულირების სხვადასხვა საშუალების ერთდროული კოორდინირებული გამოყენება, რის საფუძველზეც წარმოიშვა კაპიტალისტური ეკონომიკის მოკლევადიანი და გრძელვადიანი რეგულირება.

ანტიციკლური რეგულირება

მოკლევადიანი რეგულირება მიზნად ისახავს, უპირველეს ყოვლისა, ზემოქმედებას ეკონომიკური ციკლის მიმდინარე ფაზის მსვლელობაზე — ეკონომიკური კრიზისის შესუსტებას, აღმავლობის ფაზის შეკავებას ან გახანგრძლივებას და ა. შ. ამიტომ მას უწოდებენ აგრეთვე კონიუნქტურულ, ან ანტიციკლურ რეგულირებას.

თანამედროვე პირობებში მოკლევადიანი რეგულირების ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად ინფლაციის შეკავება გადაიქცა, რაც ხორციელდება დეფლიაციური პოლიტიკით — მოთხოვნის ზრდის შეზღუდვისა და უმუშევრობის გადიდების ღონისძიებებით. მაგრამ ანტიციკლური ღონისძიებები საერთოდ მეტად წინააღმდეგობრივია: ანტიკრიზისული ღონისძიებები აჩქარებენ ინფლაციას, ანტიინფლაციური ღონისძიებები კი — კრიზისების დადგომას, ეკონომიკური აქტივობის მასტიმულირებელი მეთოდები იწვევენ საგადასახადო ბალანსის გაუარესებას, ხოლო სავალუტო კრიზისის თავიდან აცილების ღონისძიებები ხშირად განაპირობებენ შინაგანი კონიუნქტურის შესუსტებას და ა. შ.

მაგალითად, გფრ მთავრობამ 1974—1975 წწ. მიიღო რიგი ანტიკრიზისული გადაწყვეტილება. კერძოდ, სამომხმარებლო მოთხოვნისა და ინვესტიციების სტიმულირების მიზნით ბიუჯეტიდან გამოიყო 30 მლრდ მარკა. მათ შორის გათვალისწინებული იყო: კერძო სექტორის ინვესტიციების 7,5 % საგადასახადო სუბსიდირება, რომელმაც უზრუნველყო მონოპოლიებისათვის 8 მლრდ მარკის „ეკონომია“; 1,13 მლრდ მარკა დამატებითი სახელმწიფოებრივი ინვესტიციები, რომელმაც შემდეგ გამოიწვია 11 მლრდ მარკის ღირებულების ინვესტიციები; მშრომელთა წმინდა შემოსავლის ამაღლება 14 მლრდ მარკის ოდენობით მათი სხვადასხვა გადასახადის შემცირების გზით და ა. შ.

ბიუჯეტის გაზრდილმა გასაღებმა განაპირობეს 23 მლრდ მარკის დეფიციტი. ოფიციალური პროგნოზებით ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის ზრდას 1975 წ. უნდა შეედგინა 2 %, ინფლაციის ტემპის შემცირებას — 6 %, ხოლო უმუშევართა რიცხვი უნდა შემცირებულიყო 730 ათასიდან 500 ათას კაცამდე. ეკონომიკური აქტივობის გასაძლიერებლად დამატებით გატარდა აგრეთვე შემდეგი ღონისძიებები: ღირსების განაკვეთი 1974 წ. ოქტომბრიდან 1975 წ. ოქტომბრამდე შემცირდა 7-დან 3,5 %-მდე, კომერციული ბანკების აუცილებელი მინიმალური დეპოზიტები ემისიურ ბანკში — 20 %-ით, ხოლო ფედერალური ბანკის მიერ ღია ბაზარზე შესყიდული ფასიანი ქაღალდების ღირებულებამ 1975 წ. პირველ კვარტალში შეადგინა 0,8 მლრდ მარკა, მეორე კვარტალში — 1,2, მესამე კვარტალში — 8,6 მლრდ მარკა.

მიუხედავად ამ ღონისძიებებისა, კრიზისის დაძლევა 1975 წ. არ მოხერხდა: ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტი შემცირდა 3,6 %-ით, ინფლაციის ტემპი კვლავ მაღალი — 6 პროცენტი იყო, უმუშევართა რაოდენობა კი გაიზარდა — 1976 წ. დასაწყისში მან 1.2 მლნ კაცს გადააჭარბა⁴⁰.

მაშასადამე, სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით გფრ მთავრობის ანტიკრიზისულმა პოლიტიკამ კრახი განიცადა. იგივე უნდა ითქვას აგრეთვე აშშ, ინგლისის, იაპონიის, საფრანგეთის, იტალიის და სხვა კაპიტალისტური ქვეყნების მიმართ.

მაგრამ მაინც აქედან არ შეიძლება იმ დასკვნის გამოტანა, რომ კონიუნქტურული პოლიტიკა საერთოდ უშედეგოა. ექვს არ იწვევს, მაგალითად, რომ იმავე დასავლეთ გერმანიაში მან გარკვეული ზომით შეასუსტა კრიზისისა და ინფლაციის შემდგომი გაღრმავება, თუმცა არაერთდროულად და არაერთნაირად. უფრო მეტიც — თუ ბურჟუაზიული სახელმწიფოს კონიუნქტურული პოლიტიკის ეფექტურობას მოგების კრიტერიუმით განვსაზღვრავთ, როგორც ამას ბურჟუაზიული ეკონომისტები და მეწარმეები სჩადიან, მაშინ უნდა ითქვას, რომ მან არსებითად შეუწყო ხელი მონოპოლიების მოგების ამაღლებას მიუხედავად კრიზისული მდგომარეობისა. მაგალითად, გფრ 100 უდიდესი მონოპოლიის წმინდა მოგება კრიზისულ 1974 წ. 1973 წ. შედარებით გაიზარდა 11 %-ით — 38,5-დან 42,8 მლრდ მარ-

⁴⁰ Deutscher Bundestag. Drucksache VII/3197, Bonn, 1975; «Bulletin des Presse — und Informationsamtes der Bundesregierung», Bonn, 1974, № 153; 1975, № 10, № 78, № 110.

კამდე. ეს ზრდა მნიშვნელოვნად სჭარბობდა საერთო მოგების ზრდას 9,9 %-ის ოდენობით — 44,9-დან 49,4 მლრდ მარკამდე, რაც გამოწვეული იყო იმით, რომ მოგებიდან ბიუჯეტში გადასახადებისა და სხვა გადარიცხვების თანხის ზრდამ შეადგინა მხოლოდ 3,8 %, 6,4-დან 6,6 მლრდ მარკამდე. ამავე დროს, თუ წმინდა მოგება 11 %-ით გაიზარდა, მოტანილი მონოპოლიების მუშა-მოსამსახურეთა წმინდა ხელფასი გაიზარდა 8,9 %-ით (ასეთი სხვაობა საერთო ტენდენციას აღმავლობის წლებშიც). მაგრამ აქ უნდა გავითვალისწინოთ კიდევ ცხოვრების ღირებულების გაძვირება 7 %-ით ინფლაციასთან დაკავშირებით და უმუშევართა რიცხვის მნიშვნელოვანი გადიდება, რამაც განაპირობა მუშა-მოსამსახურეთა რეალური შემოსავლის შემცირება 1974 წ.⁴¹.

მოტანილი ფაქტები ნათლად ადასტურებენ, რომ ბურჟუაზიული სახელმწიფოს ანტიციკლური პოლიტიკის ძირითადი დანიშნულებაა მონოპოლიათა მაღალი მოგებისა და ეკონომიკური ზრდის უზრუნველყოფა მშრომელთა კეთილდღეობის ხარჯზე.

ეკონომიკის კაპიტალისტური პროგრამირება

გრძელვადიანი რეგულირება გულისხმობს აღწარმოებაზე ისეთ მიზანდასახულ ზემოქმედებას, რომლის შედეგიც რიგი წლების მანძილზე მიიღება: ეკონომიკური ზრდის გარკვეული ტემპის უზრუნველყოფა, საზოგადოებრივი წარმოების სტრუქტურის შეცვლა ცალკეული დარგების უპირატესი განვითარების გზით, რეგიონალური დისპროპორციების ლიკვიდაცია წარმოების გაადგილების სტიმულირების გზით და ა. შ. ასეთი რეგულირების აუცილებელი ატრიბუტია სახელმწიფოებრივი ორგანოების მოღვაწეობის სისტემატური კოორდინაცია მაკროეკონომიკურ დონეზე.

სწორედ აღნიშნული კოორდინაციის ბაზაზე წარმოიშვა შემდეგ სახელმწიფოებრივი პროგრამირება, ანუ გრძელვადიანი რეგულირების განსაკუთრებული სახე, რომლის დროსაც მიიღება რამდენიმე წლისათვის (3—5 და უფრო მეტი) გამიზნული სახელმწიფოებრივი გეგმები. გეგმები ითვალისწინებენ მაჩვენებელთა ფართო წარმოების, შემოსავლების, ფასების, საგარეო ვაჭრობის, ფინანსების და სხვა დარგში. მათი შემუშავებისა და შესრულებისადმი კონტროლისათვის შექმნილია ცენტრალური სახელმწიფოებრივი საგეგმო კომისიები, აგრეთვე საგეგმო დარგობრივი კომიტეტები წამყვანი კონ-

⁴¹ «IPW-Berichte», 1975, № 12, 12—16.

ცერნების წარმომადგენლების მონაწილეობით. არსებობენ აგრეთვე სპეციალური სტატისტიკური, ინფორმაციული და მეცნიერულ-კვლევითი სამსახურები. გეგმების შემუშავებასა და განხორციელებაში მონაწილეობენ სამინისტროები, სახელმწიფოს საფინანსო ორგანოები.

სახელმწიფოებრივ პროგრამირებას ძირითადად ინდიკატიური ხასიათი აქვს, ე. ი. მიღებული გეგმები არ არის სავალდებულო კერძო ფირმებისათვის, რომლებიც ინარჩუნებენ უფლებას თვითონ განსაზღვრონ თავისი პროდუქციის მოცულობა, ნომენკლატურა, კაპიტალდაბანდებები და ა. შ.

მიუხედავად ამისა, ეს გეგმები მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს როდი ატარებენ: მათ საფუძველზე ხორციელდება სახელმწიფოებრივი სექტორის მოღვაწეობის კოორდინაცია, კერძო მონოპოლიები განსაზღვრული ზომით, განსაკუთრებით ციკლის აღმავლობის პერიოდში, ითვალისწინებენ გეგმის მაჩვენებლებს, რომლებშიც მოცემულია ეკონომიკური განვითარების, სტრუქტურული ძვრების, საბაზრო მოთხოვნების და სხვა პროცესების საერთო მიმართულების პროგნოზი; მსგავსი ინფორმაცია უთუოდ ეხმარება მონოპოლიებს შიგაფირმული გეგმების შემუშავებისას; ის ფირმები კი, რომლებიც თანხმდებიან გეგმით დასახული ამოცანების შესრულებაზე, იღებენ ფინანსურ შეღავათებს, სარგებლობენ სახელმწიფოებრივი სუბსიდიებითა და დოტაციებით, საგადასახადო შეღავათებით და ა. შ.

მაგალითად, აშშ კანონი ითავლისწინებს გადასახადს კორპორაციების მოგებიდან 48 პროცენტის ოდენობით, მაგრამ სხვადასხვა შეღავათების დაწესებით სინამდვილეში იგი მკვეთრად შემცირებულია. ასეთი შეღავათებია; 1. შეღავათი შემოსავლისათვის გრძელვადიანი კაპიტალური აქტივებიდან (რომლებიც მესაკუთრეებს 6 თვეზე მეტი ხნის განმავლობაში აქვთ), როცა გადასახადის მაქსიმალური ნორმა შემოსავლის პირველ 50 ათას დოლარზე 25 %, ხოლო უფრო მეტი შემოსავლებისას 30 %-ია; 2. საგადასახადო კრედიტი: გადასახადის შემცირება საზღვარგარეთ მიღებული შემოსავლიდან იქ გადახდილი გადასახადის ოდენობით; გადასახადის შემცირება ახალ მოწყობილობაში კაპიტალდაბანდებების პროპორციულად; 3. შეღავათები ამორტიზაციულ გადარიცხვებთან დაკავშირებით, რაც ხორციელდება ძირითადი კაპიტალის მოქმედების ხანგრძლივობის ხელოვნური შემცირებით, ან მისი დაჩქარებული ჩამოწერით მოქმედების პირველ წლებში. საგადასახადო კანონმდებლობა უშვებს ძირითადი კაპიტალის ჩამოწერის სამ მეთოდს — პროპორციულს, „კლე-

ბადი ნარჩენისა“ და „რიცხვთა ჯამის“ მეთოდებს. თუ პირველი მეთოდისას მოწყობილობის მოქმედების ხანგრძლივობის პირველ ნახევარში ჩამოიწერება მისი ღირებულების 50 %, მეორე მეთოდისას — $2/3$, ხოლო მესამე მეთოდისას — $3/4$; 4. შეღავათი „წიალისეულის გამოლევასთან“ დაკავშირებით 5—22 % ფარგლებში (ნავთობის, გაზის, რკინის, ურანის მადნის და ა. შ. მოპოვებისას); 5. მონოპოლიებს უფლება აქვთ გამოაქლონ შემოსავლებს, საიდანაც გადასახადს იხდიან, სხვა კორპორაციებიდან მიღებული დივიდენდების 85 %, პროცენტები შტატების მთავრობებისა და ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების ობლიგაციებიდან, აგრეთვე შესატანები საქველმოქმედო ფონდებსა და დაწესებულებებში⁴².

თუ რა კოლოსალურ მასშტაბებს აღწევს კერძო მონოპოლიების სუბსიდირება საგადასახადო შეღავათების დაწესებით, გამოკვეთილად ჩანს იმ ფაქტიდან, რომ 1975 წ. ოფიციალური მონაცემებით აშშ ბიუჯეტს საგადასახადო შეღავათების გამო დააკლდა 80—90 მლრდ დოლარი, მაშინ როდესაც საბიუჯეტო შემოსავლები 1974 — 1975 საფინანსო წელს შეადგენდა 279 მლრდ დოლარს!⁴³ მართალია, ეს მონაცემები კარბწარმოების კრიზისის წელს ეხება და შეღავათების მნიშვნელოვანი ნაწილი ანტიკრიზისული დანიშნულებისა იყო, მაგრამ მისი განსაკვირვებელი მოცულობა თავისთავადაც ლაპარაკობს, რომ შეღავათების დიდ ნაწილს გრძელვადიანი მიზანდასახულობა ჰქონდა. ამას სხვა ქვეყნების მონაცემებიც ადასტურებენ. მაგალითად, გფრ ფედერალურ ბიუჯეტს მარტო საგადასახადო შეღავათების გამო დააკლდა: 1969 წ., რომელიც მკვეთრი ეკონომიკური აღმავლობით ხასიათდებოდა, — 15,9 მლრდ მარკა, ხოლო კრიზისულ 1974, 1975, 1976 წწ., შესაბამისად, — 29, 30 და 32 მლრდ მარკა, მაშინ, როდესაც ბიუჯეტების შემოსავლები 1969 წ. შეადგენდა 83,3 მლრდ მარკას, 1975 წ. — 129,4 მლრდ მარკას⁴⁴.

ბურჟუაზიული სახელმწიფოს ასეთი ფართო გრძელვადიანი დანიშნულების ეკონომიკური მოღვაწეობა არ არის შემთხვევითი მოვლენა. თანამედროვე პირობებში კერძო სექტორს უკვე არ ძალუძს ფუნქციონირება სახელმწიფოს კაპიტალის გარეშე. ეკონომიკური პროგრამირების საფუძველია ძირითად კაპიტალში კერძო ინვესტი-

⁴² А. Печникова, Современная налоговая система США. М., 1975, 14—18.

⁴³ Е. Кузнецова. Государственные финансы в экономике США, 131; «U. S. News and World Report». Washington, № 6, 10. 2. 75.

⁴⁴ «Handelsblatt», Düsseldorf. 18. 12. 75.

ციების სახელმწიფოებრივი რეგულირება, რასაც იგი საგადასახადო, საკრედიტო და სხვა ბერკეტებით ახორციელებს. ინვესტიციები ფინანსირდება: ფირმების საკუთარი სახსრებით (თვითდაფინანსება), სახელმწიფოს სახსრებით და თავისუფალი კაპიტალების ბაზრის მეშვეობით.

უკანასკნელ წლებში ფრიად ამაღლდა თვითდაფინანსების როლი. იგი ამჟამად საერთო კაპიტალდაბანდებების ორ მესამედს უზრუნველყოფს და სრულდება გაუნაწილებელი მოგების, ამორტიზაციული ფონდის, საპენსიო ფონდის, რეზერვების და სხვა წყაროების ბაზაზე. მათგან მთავარია პირველი ორი წყარო.

თვითდაფინანსების როლის ამაღლება გამოხატავს, ერთი მხრივ, მონოპოლიების გაძლიერებას, მეორე მხრივ, სმკ განვითარებას. მონოპოლიური მოგებების მითვისება შეუძლებელია ბაზრისადმი მონოპოლიური კონტროლის გარეშე, ფასების, გადასახადების, დაჩქარებული ამორტიზაციის და სახელმწიფოს სხვა მარეგულირებელი ღონისძიებების გარეშე. სწორედ სახელმწიფო საგადასახადო პოლიტიკის დახმარებით განსაზღვრავს, თუ მოგების რა ნაწილი უნდა დარჩეს ფირმას, როგორ განაწილდეს წმინდა მოგება დივიდენდებისა და სარეზერვო ფონდების მიხედვით, როგორ უნდა იქნას გამოყენებული რეზერვები. არეგულირებს რა ამორტიზაციული გადარიცხვების დროსა და ნორმებს, სახელმწიფო განსაზღვრავს მთლიანად ქვეყანაში, აგრეთვე დარგების, რეგიონებისა და ფირმების მიხედვით მოგების წილს ამორტიზაციულ ფონდში წლიური გადარიცხვების ხელოვნურად ამაღლებული ნორმების მეშვეობით და უზრუნველყოფს მისი წარმოებრივი დაგროვების მიზნით გამოყენებას. ამ ნორმების ამაღლებით, ან შემცირებით ცალკეული რეგიონებისათვის და საწარმოებისათვის, აგრეთვე ციკლის სხვადასხვა პერიოდში და უფრო ხანგრძლივ პერიოდშიც, სახელმწიფო აჩქარებს ან ამუხრუჭებს კაპიტალდაბანდებების ფინანსური ბაზის ფორმირებას მისთვის საჭირო მიმართულებით.

ეკონომიკური პროგრამირების მთავარი შემადგენელი ნაწილებია: კაპიტალისტური კონცენტრაციის სტიმულირება; რიგი უმნიშვნელოვანესი ტრადიციული და ახალი დარგების განვითარება, განსაკუთრებით კი უახლესი დარგებისა, რაც უზრუნველყოფს საჭირო სტრუქტურულ ძვრებს ეკონომიკაში; მეცნიერებისა და საცდელ-საკონსტრუქტო სამუშაოების დაფინანსება.

კაპიტალისტური პროგრამირების ფორმებისა და მეთოდების ევოლუცია განპირობებულია სმკ საერთო განვითარებით. თავდაპირ-

ველად იგი მხოლოდ პროგნოზირებით შემოიფარგლებოდა, რომელსაც არ ახლდა შესაბამისი ორგანოების მოღვაწეობის ზუსტი მიზნებისა და მათი მიღწევის საშუალებათა განსაზღვრა. მეორე ეტაპზე პროგნოზირებას ემატება მოკლევადიანი პროგრამების შედგენა შეზღუდული მიზნებით, რომელთაც უმთავრესად ანტიკრიზისული ხასიათი აქვთ. როგორც წესი, ეს პროგრამები ემყარებიან სტიმულირების არაპირდაპირ მეთოდებს, ან საბაზრო კონიუნქტურის შეზღუდვებს. პროგრამირების ასეთი ტიპი ცნობილია კონიუნქტურული პროგრამირების სახელწოდებით (პოლანდია, შვეცია. ბელგია).

მაგრამ პროგრამირების ყველაზე უფრო განვითარებული სახეა ე. წ. სტრუქტურული პროგრამირება. მისი მიზანია, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკის მიმდინარე რეგულირების შეხამება საერთოეკონომიკურ და დარგობრივი პროპორციების რეგულირებასთან. ამასთანავე, ცენტრალიზებული სტრუქტურული პროგრამირებისას ფართოდ გამოიყენება არა მარტო არაპირდაპირი მეთოდები, არამედ კერძო მონოპოლიების პირდაპირი სუბსიდირებაც, გამოიყენება აგრეთვე სახელმწიფო სექტორი მრეწველობაში, საკრედიტო-საბანკო სისტემაში და სხვა სფეროებში. გეგმები სახელმწიფოებრივი სექტორისათვის სავალდებულოა. ასეთი პროგრამირება გავრცელებულია იაპონიაში, საფრანგეთსა და იტალიაში⁴⁵.

60-იანი წლების ბოლოს პოლანდიაში, შვეციაში, გფრ გავრცელდა სტრუქტურული პროგრამირების წმინდა ინდიკატური ვარიანტი, როდესაც სტრუქტურული ხასიათის პროგრამების განხორციელების მთავარი საშუალებაა არაპირდაპირი რეგულირების მეთოდები, ხოლო გეგმები თვით სახელმწიფოებრივი სექტორისათვისაც კი არ არის სავალდებულო.

უნდა ითქვას, რომ 1974—1976 წწ. მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისთან დაკავშირებით ყველა იმპერიალისტურ ქვეყანაში აღინიშნება ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი პროგრამირების გაძლიერების ტენდენცია მეტი ცენტრალიზაციის მიმართულებით, მათ შორის ისეთ ქვეყნებშიც, როგორიც არის აშშ და გფრ. სიმპტომატურია აგრეთვე კაპიტალისტური ეკონომიკის სახელმწიფოთაშორისი რეგულირების გაძლიერების ტენდენცია. ამ მიზნით ცდილობენ სრულყოფილ არა მარტო უკვე არსებული ინსტრუმენტარიუმში: გენერალური

⁴⁵ იხ. ГМК, М., 1975, 184—214; ГМК, Перепод с французского. т. 2. М., 1973, 229—303; A. B ö n i s c h, Wirtschaftsprogrammierung im Kapitalismus, Berlin, 1969 და სხვ.

ხელშეკრულება ტარიფებისა და ვაჭრობის შესახებ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის, რეკონსტრუქციისა და განვითარების საერთაშორისო ბანკის, ცალკეული ინტეგრაციული ბლოკების, კერძოდ, ევროპის ეკონომიკური გაერთიანების მართვის მექანიზმი, არამედ შექმნან რეგულირების ახალი ფორმებიც კი, მათ შორის წამყვანი იმპერიალისტური სახელმწიფოების სისტემატური კონსულტაციები უმაღლეს დონეზე ეკონომიკური პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი საკითხების კოორდინაციის მიზნით, რასაც მოწმობს, მაგალითად, მათი მთავრობების მეთაურთა შეხვედრები რამბუიეში 1975 წ. და პუერტორიკოში 1976 წ.

3. სახელმწიფოებრივი რეგულირების ობიექტური საზღვრები

სმკ კვლევისას განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების ეფექტურობის პრობლემა. ფაქტიურად, ეს არის ანარქიისა და გეგმაზომიერების თანაფარდობის საკითხი. ზოგიერთი მარქსისტი თვლის, რომ სმკ პირობებში არ შეიძლება ვილაპარაკოთ კაპიტალისტური წარმოების ანარქიის გამწვავებაზე, რომ ანარქია სუსტდება, თუმცა ამავე დროს ისინი ასაბუთებენ ანარქიის კანონის მოქმედების არსებობასაც¹⁶.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ეს დებულება არ მტკიცდება არც თეორიულად და არც პრაქტიკულად. მისი მომხრეები ეყრდნობიან სმკ პირობებში გეგმაზომიერების ზრდის ტენდენციას, რაც გამოიხატება: ეკონომიკის მონოპოლიზაციის გაღრმავებით, როდესაც მონოპოლისტური რეგულირება, შიგაფირმული დაგეგმვა ხასიათდება დარგობრივ დაგეგმვად გადაზრდის ტენდენციით იმის საფუძველზე, რომ დარგის პროდუქციას უშვებს სულ 3—4 მონოპოლია; შიგაფირმული დაგეგმვისა და სახელმწიფოებრივი რეგულირების შეერთების ტენდენციით, როდესაც გარკვეულ შემთხვევებში მიიღწევა სახელმწიფოსა და მონოპოლიების პროგრამების შეთანხმება.

მაგრამ ანარქიის შესუსტების დებულება სწორი იქნება, თუ დამტკიცდება: ა) გეგმაზომიერების ტენდენციის გაბატონება ბაზრის სტიქიის ნაცვლად; ბ) სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირების საყოველთაო ხასიათი; გ) წარმოების ანარქიის გამოვლინების ფორმების შესუსტება. როგორია რეალური ვითარება ამ მხრივ?

¹⁶ Н. И. И н о з е м ц е в. Современный капитализм: новые явления и противоречия. М., 1972, 91; С. Д а л и н, США: послевоенный ГМК, М., 1972, 466.

სმკ მართლაც ხასიათდება გეგმაზომიერების ზრდის ტენდენციით გარკვეულ საზღვრამდე, რაც გამოწვეულია მწარმოებლური ძალების განვითარების ობიექტური მოთხოვნებით. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ გეგმაზომიერება ბატონობს ბაზრის სტიქიაზე.

ჯერ-ერთი, შენარჩუნებულია კერძო საკუთრების ბატონობა, წარმოების შედეგების მითვისების კერძოკაპიტალისტური პრინციპი. მეორე, წარმოებისა და გაცვლის მიზანდასახული ორგანიზაცია შეზღუდულია, სახელმწიფოებრივი მონოპოლიების, კერძო მონოპოლიების და არამონოპოლისტური სექტორის ინტერესების დამთხვევა ერთობლივი პროგრამის განსახორციელებლად, როგორც წესი, მიიწვევა მხოლოდ ციკლის აღმავლობის ფაზაში, ხოლო კონიუნქტურის გაუარესებისას მონოპოლიები მხოლოდ საკუთარი ინტერესებით ხელმძღვანელობენ. არც ბურჟუაზიულ მეცნიერებას, არც ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს, მიუხედავად ელექტრონულ-გამომთვლელი ტექნიკის გამოყენებისა, არ შეუძლია ფირმების კომერციული საიდუმლოებისა და სხვა მიზეზების გამო დროულად იწინასწარმეტყველოს კონიუნქტურის შეცვლა და მიიღოს სათანადო ზომები. ცნობილია, რომ ამ გარემოებას ბურჟუაზიული მეცნიერებიც აღიარებენ⁴⁷. და ბოლოს, მესამე, ანარქიის გამოვლინების ფორმები იცვლებიან, ზოგის გამოვლინება სუსტდება, ზოგის ძლიერდება, ჩნდებიან მისი ახალი ფორმებიც.

მაგალითად, თანამედროვე პირობებში შემცირდა ახალი მსოფლიო ომის, აგრეთვე იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა შორის ომების შესაძლებლობა, რომელიც კაპიტალისტური ანარქიის ყველაზე უფრო რეაქციული და არაადამიანური ფორმაა.

ადრე ანარქიის გამოვლინების ძირითადი ფორმები იყო: საწარმოს მუშაობა უცნობ ბაზარზე, საწარმოების, დარგების, რეგიონების, ქვეყნების უთანაბრო განვითარება; დარგშიგა და დარგთშორისი კონკურენცია; წინააღმდეგობა ცალკეულ საწარმოებში წარმოების ორგანიზაციასა და წარმოების ანარქიას შორის მთელი საზოგადოების მასშტაბით. მათგან მნიშვნელოვანი მოდიფიკაცია განიცადა პირველმა ფორმამ, მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მონოპოლიებს არ შეუძლიათ ერთდროული კონტროლი დააწესონ როგორც ფასზე, ისე წარმოების მოცულობაზე, ხოლო მოთხოვნა საბოლოო ანგარიშით მაინც სტიქიურად ფორმირდება.

⁴⁷ G. H. Moore, Slowdowns, recessions and inflation: Some issues and answers. «Exploration Economic Research», L., 1975. № 2. 125—166.

რაც შეეხება ანარქიის სხვა ფორმებს, ისინი არა თუ შესუსტდნენ, არამედ გაძლიერდნენ კიდევ.

ცნობილია, რომ ანარქიის ყველაზე უფრო აშკარა გამოვლინება იყო ჰარბწარმოების კრიზისები. ანარქიის შესუსტების მომხრეები მთავარ არგუმენტად იყენებენ მტკიცებას, რომ სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირების პირობებში თითქოს შეუძლებელი იყოს 1929—1933 წწ. „დიდი კრიზისის“ გამეორება. მაგრამ ჩვენ ვერც ამ შეხედულებას გავიზიარებთ, რომლის დამაჯერებლობაც ძირეულად შეარყია 1974—1976 წწ. მსოფლიო კრიზისმა.

როგორც ჩანს, 70-იანი წლებისათვის დამთავრდა მთელი პერიოდი წამყვანი კაპიტალისტური ქვეყნების ეკონომიკურ განვითარებაში, რაც, უპირველეს ყოვლისა, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ წლებში კაპიტალისტური აღწარმოების პროცესში მომხდარ ძვრებთან არის დაკავშირებული (წარმოების გიგანტურად გაზრდილი მასშტაბები, დარგობრივი სტრუქტურის ცვლილება, ღრმა ცვლილებები მეურნეობრიობის ორგანიზაციასა და მართვაში ყველა დონეზე, შრომის საერთაშორისო დანაწილებისა და კავშირების გაძლიერება)⁴⁸. სწორედ ამ ძვრებმა განაპირობეს უახლესი ცვლილებები ეკონომიკური ციკლის მექანიზმში: სინქრონულობის აღდგენა, კრიზისების დაჩქარება და გაღრმავება, მათი შერწყმა მწვავე ინფლაციასთან და სტრუქტურულ კრიზისებთან. დასტურად შემდეგი ფაქტები გამოდგება.

ომის შემდგომ წლებში კრიზისების „შერბილების“ ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი იყო მათი ასინქრონულობა, მაგრამ 1974-1976 წწ. მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი ხასიათდებოდა მისი ერთდროული მიმდინარეობით ყველა იმპერიალისტურ ქვეყანაში..

კრიზისების დაჩქარებაზე შემდეგი მონაცემები მეტყველებენ: 1857-1913 წწ. აშშ იყო 7 კრიზისი (საშუალო ინტერვალი 8 წ. და 6 თვე), 1913—1975 წწ. — 11 კრიზისი, მათ შორის 1913—1940 წწ. — 5 კრიზისი (5 წ. და 5 თვე), 1948—1975 წწ. — 6 კრიზისი (4 წ. და 6 თვე). უკანასკნელი 7 წლის მანძილზე აშშ განიცადა ორი კრიზისი— 1969—1970 წწ. და 1974—1975 წწ. 1966—1976 წწ. გფრ იყო ჰარბწარმოების ორი კრიზისი (1967 და 1974—1976 წწ.) და ერთი ეკონომიკური დაქვეითება (1970 წ.), ხოლო 1964—1976 წწ. იტალიაში იყო ჰარბწარმოების სამი კრიზისი.

⁴⁸ Сопревоиование двух систем, М., 1975, 21—58 Ökonomischer Strukturwandel und kapitalistische Widersprüche, Berlin, 1975; Kapitalstruktur — und Verwertung in der BRD—Industrie, Berlin, 1974.

სახეზეა კრიზისების ხანგრძლივობის გადიდებისა და გაღრმავების ტენდენციაც. თუ აშშ „დიდი კრიზისის“ ხანგრძლიობამ შეადგინა 43 თვე, 1948—1949 წწ. კრიზისმა 15 თვე, ხოლო 1974—1975 წწ. 21 თვე.

მრეწველური პროდუქციის შემცირების მიხედვით უკანასკნელი კრიზისი (14 %) მხოლოდ „დიდი კრიზისის“ (50 %) და 1937—1938 წწ. კრიზისის ჩამორჩება⁴⁹. ომის შემდგომ წლებში ბოლო კრიზისი რეკორდული იყო უმუშევართა რაოდენობითაც: 1975 წ. ოფიციალური მონაცემებით უმუშევარი იყო აშშ 9 მლნ კაცი, ევროპის ეკონომიკური გაერთიანების ქვეყნებში — 4,2, ხოლო 24 განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყანაში — 17 მლნ. კაცი. თუ ამ რიცხვს დავუმატებთ უმუშევართა ოჯახის წევრებს, მივიღებთ, რომ აქ კრიზისის მწვავე სოციალურ შედეგებთან უშუალოდ დაკავშირებული იყო 40 მლნ კაცი. მაგრამ კრიზისების სიღრმის კვლევისას აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ შემდეგი: 1. ამჟამად წარმოების მასშტაბების მრავალჯერ გადიდებასთან დაკავშირებით პროდუქციის ნამეტის თითოეული პროცენტი „იწონის“ გაცილებით მეტს (10 მლრდ დოლარს აშშ), ვიდრე 30-იან წლებში, რაც იმას ნიშნავს, რომ წარმოების შემცირებისა და მისი ზრდის ტემპის აბსოლუტური სიდიდე კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია⁵⁰. 2. კრიზისების დაჩქარება იწვევს ცალკეული კრიზისის სიღრმის ერთგვარ შემცირებას. 3. კრიზისის ფუნქციებს ნაწილობრივად ასრულებენ განვითარების ტემპების მკვეთრი დარღვევები, ეკონომიკური დაქვეითებები. 4. გასათვალისწინებელია ისეთი ახალი მოვლენები, როგორიცაა 70-იანი წლებიდან ჰარბწარმოების კრიზისების გადახლართვა ინფლაციასთან და სტრუქტურულ კრიზისებთან.

ამრიგად, სწორი არ არიან ის ავტორები, რომლებიც კატეგორიულად აღნიშნავენ, რომ შეუძლებელია 1929—1933 წწ. მსგავსი კრიზისის გამეორება და რომ თითქოს ადგილი აქვს კრიზისების შესუსტების საერთო ტენდენციას⁵¹. პირიქით, კაპიტალზმის წინააღმდეგობათა გამწვავების კვალობაზე სავსებით შესაძლებელია ინფლაციისა და სტრუქტურული კრიზისების ჰარბწარმოების კრიზისთან ისეთი გადახლართვა, რომელმაც შეიძლება გამოიწვიოს ჯერ არნახული სიღრმის ციკლური კრიზისი.

⁴⁹ А. Шапиро, США в спектре противоречий общего кризиса капитализма. «США: экономика, политика, идеология», 1976, № 1, 16—20.

⁵⁰ იქვე. 19.

⁵¹ იქვე.

გარდა ამისა, ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვთ ანარქიის ახალ ფორმებს, რომლებმაც უკანასკნელი 3—4 ათწლეულის მანძილზე იჩინეს თავი, კერძოდ, ინფლაციასა და სტრუქტურულ კრიზისებს (სავალუტო სისტემის კრიზისს, იმპერიალისტურ და განვითარებად ქვეყნებს შორის შრომის საერთაშორისო დანაწილების აღრინდელი სტრუქტურის კრიზისს, ამ უკანასკნელთან მჭიდროდ დაკავშირებულ კაპიტალიზმის ენერგეტიკულ და აგრარულ-სანედლეულო ბაზის კრიზისს, წარმოებრივი და სოციალური ინფრასტრუქტურის ჩამორჩენას, სტრუქტურულ კრიზისებს აღრე მზარდ ავტოსაშენებელ, ნავთობგადამამუშავებელ, საფეიქრო, საამშენებლო მრეწველობაში, სიძნელეებს ზოგიერთ იმპერიალისტურ ქვეყანაში ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის წარმოებისა და რეალიზაციის სფეროში, რაც გამოწვეულია ეკონომიკური განვითარების ნიველირების ტენდენციითა და კონკურენციის გამწვავებით)⁵².

ქრონიკული ინფლაციის ძირითადი მიზეზებია მონოპოლიური ფასების ამაღლების შედეგად ფულის მიმოქცევის გაფართოება და ქალაქის ფულის გამოშვების გადიდება სახელმწიფოს გასაღების ზრდის შედეგად, რაც მონოპოლიებს ფასების აწევას უადვილებს. ინფლაცია არყევს ვალუტისა და საგადასახადო ბალანსის მდგრადობას, რის დაძლევისაც ბურჟუაზია მშრომელთა ხარჯზე ცდილობს. მაგალითად, 1974 წ. ცხოვრება გაძვირდა (წინა წელთან შედარებით) აშშ 11%-ით, იაპონიაში — 22,7 %-ით, ინგლისში — 16 %-ით, 1975 წ. შესაბამისად—94 %-ით, 12,1, 23,1 %-ით. დოლარის მსყიდველობითი უნარიანობა 1950—1974 წწ. შემცირდა 51,8 %-ით, იენისა — 75,3, დასავლეთგერმანული მარკისა — 50, ფრანკისა — 71,3, ფუნტი სტერლინგისა — 69,5 %-ით⁵³.

რაც შეეხება სტრუქტურულ კრიზისებს, ჩვენ ისინი თავის დროზე შევისწავლეთ დარგობრივ და რეგიონალურ ასპექტში.⁵⁴ სადღეი-

⁵² იხ. А. А н н к и н, Валютный кризис на Западе, М., 1975; В. Ф е д о р о в, Структурные кризисы в общественном воспроизводстве, «МЭ и МО», 1976, № 2, 66—80; Т. Ч и к в а н д з е, Эволюция буржуазных концепций социально-экономического развития «третьего мира», Международная конференция. «Анализ концепций социально-экономического развития стран третьего мира», Киев, 1976, 31—36; Krise der kapitalistischen Weltwirtschaft 1971—1976, Berlin, 1976 და სხვ.

⁵³ «Вопросы экономики», 1976 № 7, 15; «IPW—Berichte», Berlin, 1975, № 1, II.

⁵⁴ Т. Ч и к в а н д з е, Современные тенденции в развитии экономики Юра (структурные и региональные проблемы). Автореферат канд. дис., М., 1972.

სოდ მარქსისტული ლიტერატურა ამ სფეროში საგრძნობლად გამდიდრებულია, თუმცა საღისეუსიო და საკვლევი საკითხები კვლავ ბევრია.

1. სტრუქტურული კრიზისები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან გამოვლინების ფორმებისა და წარმოშობის უშუალო მიზეზების მიხედვით, მაგრამ მათი ყველაზე უღრმესი მიზეზი საერთოა: კაპიტალიზმის ეკონომიკური ბაზისის კრიზისი, კაპიტალიზმის ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების უთანაბრობის კანონი. მეორე მხრივ, სტრუქტურული და ქარბწარმოების ციკლური კრიზისები წარმოიშობიან წარმოებასა და მოხმარებას შორის წინააღმდეგობის, ეკონომიკური დისპროპორციების მკვეთრ გამწვავებასთან დაკავშირებით კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობის გაღრმავების ბაზაზე. ეკონომიკური კრიზისების ამ ორივე ფორმას ერთი დანიშნულება აქვს: შექმნას პირობები კაპიტალის რეალიზაციისათვის, კაპიტალისტური ეკონომიკის ფუნქციონირებისათვის.

2. სტრუქტურული კრიზისები მოიცავენ ეკონომიკის ცალკეულ სფეროებსა და დარგებს, მაგრამ განსხვავებით ქარბწარმოების კრიზისებისაგან მათი ხანგრძლიობა გაცილებით უფრო დიდია. მატერიალური წარმოების დარგებში ისინი ნაკლებწარმოების კრიზისების სახით გამოდინან. გარდა ამისა, ისინი ზემოქმედებენ მთელ ეკონომიკაზე, აღრმავებენ ქარბწარმოების კრიზისს, როგორც ეს მოხდა 1974—1976 წწ. უახლესი პერიოდის თავისებურება ის არის, რომ, მართალია, ციკლური კრიზისები კვლავ ძალაშია, მაგრამ კაპიტალიზმის წინააღმდეგობების, წარმოების ანარქიის სისტემაში წამყვანი ადგილი დაიკავეს სტრუქტურულმა, ქრონიკულმა კრიზისებმა საერთოდ, რომლებიც კაპიტალიზმის ეკონომიკური ბაზისის კრიზისიდან გამომდინარეობენ.

ძნელია ამ დებულების რიცხობრივი წარმოდგენა საჭირო მონაცემების უქონლობის გამო. აქ საჭიროა უშუალოდ შევადაროთ სტრუქტურული კრიზისით მოცული დარგების განვითარების შედეგად დაკარგული პროდუქცია, ან გამოთავისუფლებული მუშაკების რაოდენობა შესაბამისი ქარბწარმოების კრიზისების შედეგად დაკარგულ პროდუქციასა და უმუშევრობის რიცხვთან. მაინც, მოტანილი დებულება ექვს არ იწვევს შემდეგი მტკიცებების გამო.

ა) გფრ მონაცემებით დაუტვირთავი წარმოებრივი სიმძლავრეების ოდენობა 1954—1973 წწ. გაიზარდა 35,5-დან 151,2 მილრდ მარკამდე, ანუ 320 %-ით. თუ 1954 წ. დაუტვირთავი სიმძლავრეების 1 % ნიშნავდა 3,4 მილრდ მარკის ღირებულების ძირითადი კაპიტალის

უმოქმედობას, 1973 წ. ეს მაჩვენებელი 12,7 მლრდ მარკამდე ამაღლდა. წარმოების მასშტაბების ასეთმა ზრდამ სტრუქტურული ხასიათის ფაქტორებთან გადაჯაჭვით გამოიწვია ის, რომ კრიზისის წლებში სიმძლავრეების დაუტვირთაობით დაკარგული პროდუქცია არ ჰკარბობს სხვა წლებში იმავე მიზეზით დაკარგულ პროდუქციას. მაგალითად, 1957—1958 დაქვეითების წლებში გფრ სახალხო მეურნეობამ დაკარგა 62,2 მლრდ ლირებულების პროდუქცია, მაგრამ მომდევნო 1959—1965 წწ. დაიკარგა უკვე 292,3 მლრდ ლირებულების პროდუქცია. ამასთანავე, ამ პერიოდის თითოეულ წელს დაკარგული პროდუქცია არ ჩამოუვარდებოდა 1957 ან 1958 წელს დაკარგულ პროდუქციას. 1966—1967 წწ. ჰარბწარმოების კრიზისის დროს იმავე მიზეზით დაიკარგა 138,6 მლრდ მარკის პროდუქცია, უფრო ნაკლები, ვიდრე 1959—1965 წწ. და ვიდრე შემდგომი აღმავლობის 1971—1973 წწ. (196,5 მლრდ მარკა). თუ კრიზისულ 1967 წ. დაიკარგა 79,4 მლრდ ლირებულების პროდუქცია, აღმავლობის 1972 წ. — 77,4 მლრდ მარკის პროდუქცია⁵⁵.

ჩვენ შორისა ვართ იმ აზრისაგან, რომ ყველა ეს დაკარგული პროდუქცია მხოლოდ სტრუქტურული კრიზისით მოცულ დარგებს მიეწეროთ. ზოგჯერ სიმძლავრეების დაუტვირთაობა ობიექტური, გასამართლებელი მიზეზებით არის გამოწვეული, მაგრამ დანარჩენ უმრავლეს შემთხვევაში ის მაინც კაპიტალიზმის ეკონომიკური ბაზის კრიზისით განპირობებული მიზეზებით აიხსნება: რეალიზაციის სიმძნელები, კონკურენციის გამწვავება, მათ შორის სუბსტიტუციური და ა. შ. ეს მიზეზები კი სტრუქტურულ, გრძელვადიან, იმანენტურ ხასიათს ატარებენ.

ბ) გფრ 1970 წ. მცირდება მრეწველობის ზვედრითი წონა ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტში, რისი ერთ-ერთი მთავარი მიზეზია მარკის იძულებითი რევალუაცია 70-იანი წლების დასაწყისში. ბურჟუაზიული ავტორების შეფასებით ეს ფაქტორი კვლავ დიდხანს იმოქმედებს და გააძლიერებს მოტანილი ტენდენციის მაჩვენებლის შემცირებას „ნორმალურ ზღვართან“ შედარებით⁵⁶.

გ) ბურჟუაზიული პროგნოზებით სამუშაო ადგილი გფრ მრეწველობაში 1974-1982 წწ. 1,6-2,2 მლნ-მდე შემცირდება, ხოლო სოფლის მეურნეობებში — 0,5 მლნ-მდე, რაც უმუშევართა რიცხვის შემდგომ ზრდას გამოიწვევს, რადგანაც სხვა სფეროებში სამუშაო ადგი-

⁵⁵ «IPW Forschungshefte», Berlin, 1975, № 3, 52.

⁵⁶ «Blick durch die Wirtschaft», Fr. a. M., 24. 7. 75, 3.

ლების შესაბამისი რაოდენობა ვერ შეიქმნება. აქ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ უმუშევრობის ზრდის ტენდენციას ხსნიან არა სტრუქტურული კრიზისებით, არამედ მშრომელთა ხელფასის „გაუმართლებლად მაღალი“ დონით⁵⁷.

მსგავსი მაგალითების მოტანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ, ვფიქრობთ, ცხადია, რომ სადღეისოდ სტრუქტურული კრიზისებით გამოწვეული საერთო ზიანი არათუ არ ჩამორჩება ჰარბზარმოების კრიზისებით გამოწვეულ ზიანს, არამედ აღემატება კიდევ მას. მაშასადამე, ანარქიის გამოვლინების ძირითად ფორმად თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებში ჰარბზარმოების კრიზისებთან ერთად გამოდიან სტრუქტურული კრიზისები. შინაგან ფაქტორთაგან სწორედ ქრონიკული ეკონომიკური კრიზისები ახდენენ ამჟამად გადამწყვეტ გავლენას კაპიტალიზმის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაზე.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ კაპიტალისტური წარმოების ანარქიის გამოვლინების ძველი და ახალი ფორმების გაძლიერების ერთ-ერთი მძლავრი ფაქტორია კოლოსალური საერთაშორისო მონოპოლიების საქმიანობა. ისინი კაპიტალდაბანდებებს ახორციელებენ არა საჭიროებისამებრ საკუთარ ქვეყანაში, არამედ იქ, სადაც მაღალ მოგებას მოელოან. მაგალითად, აშშ 300 უმსხვილესი ფირმის აქტივების 40 % საზღვარგარეთ არის დაბანდებული⁵⁸ საზღვარგარეთული პირდაპირი კაპიტალდაბანდებები 1960—1973 წწ. გაიზარდა იაპონიისათვის 0,29-დან 9,57 მლრდ დოლარამდე, გფრ — 0,76-დან 12,0-მდე, ინგლისისათვის — 12,0-დან 30,0-მდე, აშშ — 32,8-დან 107,3 მლრდ დოლარამდე⁵⁹. ეს ტენდენცია განსაკუთრებით 70-იან წლებში გაძლიერდა. აშშ მოტანილი მაჩვენებელი ამჟამად ყოველწლიურად 4—5 მლრდ დოლარს შეადგენს, სხვა განვითარებული ქვეყნებისათვის — 1,0—3,0 მლრდ დოლარს. ინგლისში 1975 წ. კერძო კაპიტალდაბანდებები მრეწველობაში შემცირდა 13 %-ით, მაგრამ მონოპოლიების ინვესტიციები საზღვარგარეთ მკვეთრად გაიზარდა და შეადგინა 2,5 მლრდ ფუნტი სტერლინგი, რაც მეთია ქვეყნის მრეწველობაში დაბანდებულ კაპიტალდაბანდებებზე.

როგორც იტყვიან, კომენტარები მართლაც ზედმეტია. დასკვნა მხოლოდ ერთი შეიძლება იყოს: საერთაშორისო მონოპოლიების ბატონობის პირობებში ეკონომიკური ზრდა, ინფლაცია, სავალუტო

⁵⁷ Deutscher Bundestag, Drucksache VII/4326, Bonn, 1975, II und 133; G. Voss. Strukturtrends und Strukturpolitik, Köln, 1975, 35—36.

⁵⁸ «3a pyбeжoм», 1976, № 26, 9.

⁵⁹ USA. Westeuropa. Japan. Berlin, 1976, 122—124.

ურთიერთობები საბოლოო ანგარიშით არ ემორჩილებიან სახელმწიფოებრივ რეგულირებას. ამ ფაქტს ბურჟუაზიული ავტორებიც აღიარებენ⁶⁰.

ამრიგად, ანარქიის ძველი და ახალი ფორმების შესწავლა გვიჩვენებს, რომ სმკ პირობებში იგი არათუ არ სუსტდება, არამედ ძლიერდება. ამ დასკვნას სავსებით შეესაბამება კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობის გაღრმავების დებულებაც, რომელიც ანარქიის უღრმესი მიზეზია და რომელსაც ანარქიის შესუსტების თეზისის მომხრეებიც იზიარებენ. მიუხედავად სახელმწიფოებრივი რეგულირებისა, ეკონომიკურ განვითარებას საბოლოო ანგარიშით განსაზღვრავს ბაზრული ურთიერთობების სტიქია, რომლის ბატონობა გარდუვალია, სანამ წარმოების საშუალებათა დიდი ნაწილი კერძოკაპიტალისტურ საკუთრებაშია.

მოტანილი მაგალითები, ჰარბწარმოების კრიზისების, სტრუქტურული კრიზისების გადახლართვა ინფლაციასთან და ქრონიკულ უმუშევრობასთან გვიჩვენებენ აგრეთვე, რომ კრიზისულ მდგომარეობაშია თვითონ ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირებაც. გამოაშკარავდა „კეთილდღეობის საზოგადოების“ დემაგოგიური თეორიის სიყალბე, კაპიტალიზმის უძლურება უზრუნველყოს კაცობრიობისათვის მატერიალური და სულიერი ცხოვრების საჭირო პირობები.

მაგრამ სახელმწიფოებრივი რეგულირების ზემომოტანილი დახასიათება იმასაც გვიდასტურებს, რომ არ შეიძლება მისი ეფექტურობის უარყოფა საერთოდ.

აუცილებელია განვასხვავოთ სახელმწიფოებრივი რეგულირების მიზნები და მისი რეალური შესაძლებლობები. მიზნების ასპექტში ძირითადია: ეკონომიკის სფეროში — სახალხო მეურნეობის მაღალი ტემპებით განვითარების, სტაბილურობის, ციკლური ხასიათის შესუსტების უზრუნველყოფა, მონოპოლიების მოგების ამაღლება მეცნიერებისა და ტექნიკის მაღალი ტემპებით განვითარების, წარმოების პროგრესული სტრუქტურული ძვრების, მისი კონცენტრაციის, ეროვნული საწარმოების კონკურენტუნარიანობის გაძლიერების გზით; სოციალურ-პოლიტიკურ სფეროში — მშრომელთა ერთიანობის ძირგამოთხრა და კლასობრივი ბრძოლის შესუსტება სოციალური მანევრირების გზით; საერთაშორისო სფეროში — კაპიტალიზმის

⁶⁰ «Der Spiegel», Hamburg, 19. 1. 74, 34.

პოზიციების განმტკიცება სოციალიზმთან შეჯიბრებაში და ბრძოლა გასაღების ახალი ბაზრებისათვის.

აქედან გამომდინარე სახელმწიფოებრივი რეგულირების ეფექტურობას აქვს ორი ასპექტი — ოპერატიული ასპექტი, რომელიც მოიცავს კონკრეტული ღონისძიებების გატარების შესაძლებლობას სოციალური ფაქტორებისაგან აბსტრაგირების პირობებში (საშემოსავლო გადასახადის შემცირება სამომხმარებლო მოთხოვნის გასაღიდეblად, დაჩქარებული ამორტიზაციის პოლიტიკა მონოპოლიათა მოგებისა და კაპიტალდამანდებების გაფართოებისათვის და ა. შ.) და სტრატეგიული ასპექტი, რომელიც მოიცავს რეგულირების მთელი სისტემის ეფექტურობას, რაც, ცხადია, დამოკიდებულია არა იმდენად ეკონომიკური მექანიზმის სრულყოფისაგან, რამდენადაც კაპიტალისტური წყობილების სოციალური არსისაგან (რამდენად შეუძლია ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს შეავსოს მოსახლეობის გადახდისუნარიანი მოთხოვნის უკმარისობა, რაც გამომდინარეობს კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობიდან; მთელი სახალხო მეურნეობის დაგეგმვის შეუძლებლობა; მონოპოლისტური კონკურენციის ლიკვიდაცია; კრიზისების თავიდან აცილება, ბრძოლა ინფლაციასთან, უმუშევრობასთან და ა. შ.)

ეფექტურობის ორივე სახე მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული. ცალკეული ოპერატიული ღონისძიებები გარკვეულ პირობებში შეიძლება იყოს არაეფექტური, ან მაღალეფექტური. ისინი კონკრეტულად უნდა განისაზღვრონ ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში. სტრატეგიული ეფექტურობა კი, უწინარეს ყოვლისა, კაპიტალიზმის ძირითად წინააღმდეგობასთან არის ორგანულად დაკავშირებული. ყოველი სტრატეგიული ღონისძიება უშუალოდ ზემოქმედებს ამ წინააღმდეგობაზე. ხდება გარკვეული ცვლილება ეროვნული შემოსავლის განაწილებასა და გადანაწილებაში ცალკეულ კლასებსა და სოციალურ ჯგუფებს შორის.

ლოგიკურად და პრაქტიკულად კაპიტალიზმის წინააღმდეგობების, კერძოდ, ძირითადი წინააღმდეგობის დაძლევა შეიძლება მისი ლიკვიდაციით, შერბილებით, ან შემდგომი გაღრმავებით. პირველი შემთხვევა გულისხმობს კაპიტალიზმის დაძლევას და ამიტომ მიუღებელია ბურჟუაზიული სახელმწიფოსათვის. მეორე შემთხვევა გულისხმობს დემოკრატიულ რეფორმებს მშრომელთა სასარგებლოდ, „დემოკრატიულ ალტერნატივას“ სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირების მიმართ, „დემოკრატიულ ნაციონალიზაციას“, რაც გულისხმობს კლასობრივი ბრძოლის შემდგომ გაძლიერებას და სა-

ბოლო ანგარიშით სოციალისტური რევოლუციის განხორციელებას. პროგრესული რეფორმები შესაძლებელია მხოლოდ ხალხის ფართო მასების ბურჟუაზიულ სახელმწიფოზე ზემოქმედების შედეგად.

მესამე შემთხვევისას სახელმწიფოებრივი რეგულირება მთლიანად მონოპოლისტურ ბურჟუაზიას ემსახურება და ყველა სიძნელეთა დაძლევა მშრომელთა ხარჯზე ხდება. სახელმწიფო იძულებულია რამდენადმე შეარბილოს მწვავე წინააღმდეგობები სხვა, დროებით ნაკლებაქტუალური წინააღმდეგობების უყურადღებოდ დატოვების პირობებში. ბუნებრივია, რომ ასეთი ტაქტიკა საბოლოოდ კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობის შემდგომ გაღრმავებას იწვევს.

როგორც ვხედავთ, ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების მაქსიმალური ეფექტურობა შეზღუდულია დასახული მიზნების მხოლოდ ნაწილობრივი მიღწევით, კაპიტალისტური კონიუნქტურის, მეურნეობის სტრუქტურის ნაწილობრივი და დროებითი გაუმჯობესებით. ის უშუალოდ არის დამოკიდებული ღონისძიებათა დ ე მ ო ა კ რ ა ტ ი უ ლ ი, ს ო ც ი ა ლ უ რ ი შ ი ნ ა ა რ ს ი ს ა გ ა ნ. იმ შემთხვევაში, როდესაც მას რეაქციული შინაარსი აქვს, შედეგი მიზნის სრულიად საწინააღმდეგოა — კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობის შემდგომი გაღრმავება.

ცხოვრებამ მთლიანად დაადასტურა სკკპ XXIV ყრილობაზე გაკეთებული დასკვნა, რომ კაპიტალიზმის საერთო კრიზისი კვლავ ღრმავდება. „კომუნისტები, — აღნიშნავდა ლ. ი. ბრეჟნევი სკკპ XXV ყრილობაზე, — სულაც არ აპირებენ კაპიტალიზმის „ავტომატური კრახის“ წინასწარმეტყველებას. მას კიდევ აქვს დიდი რეზერვები. მაგრამ ბოლო წლების მოვლენები ახალი ძალით ადასტურებენ, რომ კაპიტალიზმი არის საზოგადოება, რომელსაც მომავალი არა აქვს“⁶¹.

⁶¹ ლ. ი. ბ რ ე ჟ ნ ე ვ ი, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ანგარიში და პარტიის მორიგი აპოკანები საშინაო და საგარეო პოლიტიკის დარგში. მოხსენება სკკპ XXV ყრილობას 1976 წ. 24 თებერვალს, თბ., 1975, 40.

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე

ზედმეტი ღირებულების კანონის მოქმედების მოდიფიკაცია თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებში

წინამდებარე თავის მიზანია გააშუქოს მთელი ეკონომიკის მასშტაბით მრავალდარგოვანი კონცერნების ერთმანეთთან და სახელმწიფოსთან ურთიერთობის ძირითადი ეკონომიკური შედეგები, უწინარეს ყოვლისა, ფასისა და მოგების, როგორც მეურნეობრივი ცხოვრების განვითარებისა და ფუნქციონირების მთავარი ფაქტორების მოდიფიკაცია.

1. მონოპოლიური მოგება. საშუალო მოგების კანონი

ცნობილია, რომ ღირებულების მოდიფიკაცია განპირობებულია როგორც მწარმოებლური ძალების განვითარებით, რომელთაც პრიმატი ეკუთვნით, ისე წარმოებრივი ურთიერთობების ცვლილებით, როგორც მატერიალური, ისე სოციალური ფაქტორებით. მოგების საშუალო ნორმის კანონის მოქმედება იწვევს ღირებულების კანონის მოდიფიკაციას წარმოების ფასის კანონში. სამწუხაროდ, ხშირად ჩვენს ეკონომიკურ ლიტერატურაში ვხვდებით ისეთ შეხედულებებს, სადაც საშუალო მოგების, წარმოების ფასის, მონოპოლიური მოგების, მონოპოლიური ფასის არსებობა განპირობებულია მხოლოდ კაპიტალისტების, ან მონოპოლიების სუბიექტური მისწრაფებით მაღალი მოგებისაკენ.

ასეთი მიდგომა უფრო იდეალისტურ ხასიათს ატარებს. ამასთან დაკავშირებით ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა: „კაპიტალისტები იყოფენ მსოფლიოს არა თავისი განსაკუთრებული ბოროტების გამო, არამედ იმიტომ, რომ კონცენტრაციის მიღწეული საფეხური აიძულებს მათ დაადგენნ ამ გზას მოგების მისაღებად“¹.

მართლაც რომ აქ უნდა ვეძებოთ მონოპოლიური მოგებისა და ფასის წარმოშობის ყველაზე უფრო ღრმა მიზეზები.

¹ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ა, თხ., ტ. 22, 318.

მონოპოლიის წარმოშობა განპირობებულია მწარმოებლური ძალების განვითარების დონით, მათი კონცენტრაციის მაღალი ხარისხით, რაც ობიექტურად განაპირობებს აგრეთვე მოგების აუცილებელ სიდიდეს. მონოპოლისტური კაპიტალიზმისას კვლავ რჩება გაფართოებული აღწარმოების ადრინდელი წყარო — კაპიტალის დაგროვება და დაგროვების ადრინდელი წყარო — ზედმეტი ღირებულება.

მაგრამ მონოპოლიის წარმოშობით არსებითად იცვლება კაპიტალისტური აღწარმოების მოთხოვნები, მოთხოვნები დაგროვების, ზედმეტი ღირებულების მიმართ. წარმოების დამატებითი გაფართოებისათვის საჭირო ხდება ისეთი სიდიდის სახსრები, რომელიც შეიძლება უზრუნველყოს მხოლოდ საშუალო მოგებასთან შედარებით გაცილებით მაღალმა მოგებამ.

მონოპოლიამ უნდა გაითვალისწინოს აგრეთვე უდიდესი ხარჯები, დაკავშირებული მონოპოლისტური კონკურენციის გამწვავებასთან, მას უნდა ჰქონდეს აგრეთვე სახსრების მარაგი სხვადასხვა სტიქიური ეკონომიკური კრიზისის ადვილად გადატანისათვის, სხვა ფირმების შთანთქმისათვის და პოზიციების განმტკიცების სხვა ტაქტიკურ-სტრატეგიული ღონისძიებებისათვის. ცხადია, მონოპოლისტების სუბიექტური მისწრაფების განხორციელება დამოკიდებულია მხოლოდ ამ ობიექტური მოთხოვნების რეალიზაციაზე.

ამრიგად, მონოპოლისტური კაპიტალი გაფართოებული კვლავწარმოებისათვის საჭიროებს გაცილებით უფრო მეტ ზედმეტ ღირებულებას, ვიდრე ამას უზრუნველყოფს საშუალო მოგება. ამიტომ კაპიტალისტური საზოგადოება ფასწარმოქმნის ახალი მექანიზმის მეშვეობით ითვალისწინებს ზედმეტი ღირებულების ამ სიდიდეს საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომის დანახარჯებში.

მაგრამ როგორია მონოპოლიური მოგების ეკონომიკური შინაარსი, მისი სტრუქტურა, წყაროები, სიდიდე? ჩვენი შემდგომი კვლევა სწორედ ამ საკითხებს მოიცავს. ცხადია, რომ მათ ყველაზე უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვთ მონოპოლიების პოლიტიკისათვის, ეკონომიკის მონოპოლისტური რეგულირებისათვის.

ამ საკითხების ირგვლივ მარქსისტებს შორის არ არის აზრთა ერთიანობა. ეკონომისტთა ერთ ჯგუფს მიაჩნია, რომ მონოპოლიური მოგება არის ნამეტი მოგების საშუალო ნორმის მიმართ. ამ ნამეტის სიდიდე შეადგენს მონოპოლიურ ზემოგებას, რომელსაც თითქოს ყოველთვის იღებენ მონოპოლიები და, ამგვარად, ის მის აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენს. ასეთი მიდგომის შედეგად გამოდის, რომ მონოპოლიური ზემოგების წყარო (რა თქმა უნდა, „წმინდა კაპიტა-

ლიზმის“ პირობებში) შეიძლება იყოს მხოლოდ არამონოპო-
ლისტური ბურჟუაზიის მოგება. მონოპოლიური ზემოგების გარეშე,
ამ ეკონომისტების მტკიცებით, მონოპოლია კარგავს თავის ეკონომი-
კურ აზრს².

არსებობს მეორე შეხედულებაც, რომლის მიხედვითაც მონო-
პოლიური მოგება იქმნება ძირითადად თვით მონოპოლისტურ სა-
წარმოებში ექსპლუატაციის ამაღლების შედეგად³.

უნდა აღინიშნოს, რომ აკად. ე. ვარგას და მისი მომხრეების პო-
ზიცია მართებული იყო მონოპოლისტური კაპიტალიზმის პირველ
ათწლეულებში, როდესაც მონოპოლიები ბატონობდნენ ძალზე ფარ-
თო არამონოპოლისტურ სექტორზე, რომელიც ჯერ კიდევ იძლეოდა
დარგში წარმოებული პროდუქციის უმეტეს ნაწილს. მაგრამ თანა-
მედროვე პირობებში ასეთი პოზიციის დაცვას უკვე უაზრობამდე
მიყვავართ.

საქმე ის არის, რომ მონოპოლიზაციამ ამჟამად მოიცვა კაპიტალის-
ტური ეკონომიკის თითქმის ყველა დარგი, მონოპოლიები აწარმოე-
ბენ დარგების პროდუქციის უმეტეს ნაწილს, და ასეთ პირობებში, რა
თქმა უნდა, აბსურდია იმის მტკიცება, რომ მონოპოლიების ზემოგე-
ბის წყაროა არამონოპოლისტურ სექტორში მიღებული მოგების
გადანაწილება. სინამდვილეში თავისი მოცულობით ეს უკანასკნელი
იმდენად მცირეა, რომ არ შეიძლება იყოს მონოპოლიათა ზემოგების
წყარო.

რიგი საბჭოთა ეკონომისტებისა, რომლებიც ზემოგებას განიხი-
ლავენ როგორც მონოპოლიის აუცილებელ ატრიბუტს (მ. ს. დრაგი-
ლევი, ნ. ი. მოხოვი და სხვები), გრძნობენ რა თავისი არგუმენტაციის
სისუსტეს, დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ზემოგების ისეთ წყაროებს,
როგორიც არის გლეხობის შემოსავლების გადანაწილება, არაექვივა-

² Е. В а р г а, Капитализм после второй мировой войны, М., 1974, 317
М. Д р а г и л е в, Н. М о х о в, Капитализм на современном этапе его обще-
го кризиса, М., 1974, 304—306; Политическая экономия. Капиталистический
способ производства, 507—509; Там же, Учебное пособие, под ред. Г. А. Коз-
лова, М., 1974, 321—322.

³ Я. П е в з н е р, Методология «Капитала»..., 169; С. Н и к и т и н,
Проблемы ценообразования в условиях современного капитализма, 299—302;
В. К о т о в, Монополистические формы хозяйственных отношений, 125—
129; А. H e i n z e, A. L e m m n i t z, P r o f i t, Durchschnittsprofit und
Produktionspreis, Berlin, 1973; A. L e m m n i t z, Probleme der Ausbeutung
im heutigen Kapitalismus, »IPW—Berichte«, 1974, № 7, 11—19.

ლენტური გაცვლა განვითარებად ქვეყნებთან. მაგრამ თეორიულად ეს საკითხი შეიძლება გადაწყდეს მხოლოდ „წმინდა კაპიტალიზმის“ პირობებში, რადგანაც აბსტრაქტულ მოდელში როგორც ზედმეტი ღირებულება არის რომელიმე ქვეყნის კაპიტალისტების მიერ მიღებული მოგების წყარო, ასევე ზემოგებაც უნდა იკვებებოდეს იმავე ქვეყანაში მხოლოდ მუშების მიერ შექმნილი ზედმეტი ღირებულებიდან.

მონოპოლია, აღნიშნავს ი. პევზნერი, შეიძლება არსებობდეს როგორც ზემოგების, ასევე მოგების საშუალო ნორმის დროს, აგრეთვე ცალკეულ პერიოდში მოგების საშუალო ნორმაზე უფრო მცირე მოგების დროსაც. ჩვენის მხრივ. შეგვიძლია დავუმატოთ, რომ ცალკეულ პერიოდში მონოპოლია შეიძლება არსებობდეს მოგების გარეშეც კი. მაგალითად, დასავლეთ გერმანიაში 1969 წ. შეიქმნა მონოპოლია „რურკოლე აგ“, რომლის წილად მოდის ქვეყნის ქვანახშირის ამოღების 75 %-მდე და რომლის ბრუნვა 1974 წ. 11,7 მლრდ მარკას შეადგენდა⁴, მაგრამ წლების განმავლობაში ის მოქმედებს მოგების მიღების გარეშე: ნავთობის, გაზის, ატომური ენერგიის წამოწყევამ გამოიწვია სიმძლავრეთა დაუტვირთაობა, ხოლო მაღალი მონოპოლიური ფასები ქვანახშირზე მაინც ვერ უზრუნველყოფდნენ ძირითადი ფონდების ამორტიზაციის, რეკონსტრუქციის, მუშათა ხელფასის, დივიდენდების და სხვა გასავლების დაფარვას. ამ საკითხების მოგვარებაში მას უდიდეს დახმარებას უწევს სახელმწიფო, აგრეთვე მისი აქციების მფლობელი სხვა მსხვილი მონოპოლიები („ტიენი“, „მანესმანი“, „კრუპი“, „კლიოგნერი“, „პეში“ და სხვა). ხურავს რა თავის შახტებს დასავლეთ გერმანიაში, ამავე დროს „რურკოლე აგ“ „პლუგ სტინეს აგ“-თან ერთად ყიდულობს ქვანახშირის საბადოებს აშშ, რომლებიც ზედაპირთან ახლოს მდებარეობენ და ძალზე მომგებიანი არიან. კერძოდ, მათი ერთობლივი საკუთრების ფირმას ნიუ-იორკში — „რურკოლე სტინეს-კორპორაციონს“ განზრახული აქვს იყიდოს ფირმა „აპალაჩიან რესურსეს კომპანი“, რომლის ხუთი შახტი იძლევა 60 მლნ ტონა ქვანახშირს წელიწადში⁵.

შეიძლებოდა ასეთი სხვა მაგალითების მოტანაც, აგრეთვე მაგალითებისა, როცა უმსხვილესი ფირმები იღებენ საშუალო მოგებას, საშუალოზე მცირე მოგებას.

როგორ ავხსნათ ეს ფაქტები?

⁴ «IPW—Berichte», 1975. № 10, 28; 1972, № 6, 69.

⁵ იქვე. 1975, № 10, 25.

არის თუ არა „რურკოლე აგ“ მონოპოლია?

რა თქმა უნდა, არის, ამაში ალბათ ეკვი არავის ეპარება: მას მონოპოლიზებული აქვს გფრ ქვანახშირის მიწოდება (იღებს აგრეთვე მთელი დასავლეთ ევროპის ქვანახშირის დაახლოებით 53 %-ს), რაც საშუალებას აძლევს დააწესოს მონოპოლიური ფასები (სუბსტიტუციური კონკურენცია უკანასკნელ წლებში შესუსტდა ენერგეტიკული კრიზისის გამო).

ჩვენი აზრით, მონოპოლია შეიძლება არსებობდეს ზემოგების დროსაც, მოგების საშუალო ნორმის დროსაც, გარკვეულ პერიოდში მოგების საშუალო ნორმაზე მცირე მოგების დროსაც და ზარალიანობის დროსაც. მაშასადამე, ზემოგება არ შეიძლება ჩაითვალოს მონოპოლიის აუცილებელ ატრიბუტად, მონოპოლიისათვის არ არის აუცილებელი ზემოგება საერთოდ. „მონოპოლიის არსი, — აღნიშნავს ი. პევზნერი, — მდგომარეობს მისი კაპიტალის ისეთ სიდიდეში, რომლის დროსაც მას გაბატონებული მდგომარეობა უკავია შესაბამის დარგებში“⁶.

ზემოთქმულიდან სრულებითაც არ გამომდინარეობს, რომ მონოპოლიები არ მიისწრაფვიან ზემოგებისაკენ. პირიქით, ეს მათი ძირითადი მიზანია. მაგრამ მისი განხორციელება სინამდვილეში მოითხოვს გარკვეულ ობიექტურ პირობებს. ბრძოლა ზემოგებისათვის მიმდინარეობს სწორედ მონოპოლიებს შორის, ამიტომ ზემოგება მონოპოლიათა ერთი ჯგუფისათვის შეიძლება მიღწეულ იქნეს იმის ხარჯზე, რომ სხვა მონოპოლიები მიიღებენ მოგების საშუალო ნორმაზე მცირე მოგებას. ამით არის სწორედ გამოწვეული ძალთა თანაფარდობის სხვაობა მონოპოლიებს შორის, მონოპოლისტურ „ელიტაში“ მოხვედრის ან მისგან განდევნის შესაძლებლობა. მაგალითად, აშშ 500 უმსხვილესი კომპანიიდან პირველი 50 ფირმა ორჯერ უფრო ძლიერია, ვიდრე მეორე 50, ხოლო თითოეული ამ უკანასკნელთაგანი ორჯერ უფრო ძლიერია, ვიდრე მომდევნო 100 ფირმიდან თითოეული. 1967 წ. ამ 500-ის ჯგუფში შეაღწია 71 ახალმა ფირმამ, 1972 წ. — 23-მა⁷.

მაშასადამე, ზემოგების პრობლემა არსებობს, მაგრამ სხვა პრილ-ში, რაც გულისხმობს, უპირველეს ყოვლისა, იმის გარკვევას თუ რომელი კომპანიები და რა გზით, რა წყაროებით იღებენ მონოპოლიურ ზემოგებას.

მონოპოლიური ფირმების ერთი ჯგუფის მიერ მიღებული მონო-

⁶ Я. Певзнер, Методология «Капитала»... 110—111.

⁷ «МЭ и МО», 1974, № 2, 14—15.

პოლიური ზემოგების ძირითადი წყაროებია: ა) წარმოების სრულყოფის შედეგად მიღებული ჭარბი ზედმეტი ღირებულება; ბ) მთელი კაპიტალისტების კლასის მიერ მიღებული ზედმეტი ღირებულების გადანაწილება; გ) სამუშაო ძალის ღირებულების ნაწილი; დ) ქალაქისა და სოფლის წვრილი მწარმოებლების მიერ კაპიტალის გატანის შედეგად მიღებული ღირებულება.

მონოპოლიური მოგების არსი გამოიხატება არა იმაში, რომ ის აღემატება მთელი სახალხო მეურნეობისათვის გამოთვლილი მოგების საშუალო ნორმას მონოპოლიური ზემოგების ოდენობით, არამედ იმით, რომ მონოპოლიური მოგება თავისი მასით არის ნამეტი მოგების იმ მასისადმი, რომელსაც მიიღებდა ფირმა (ან დარგი) თავისუფალი კონკურენციის პირობითად დაშვების შემთხვევაში. ის შეიძლება აღემატებოდეს მოგების საშუალო ნორმას, იყოს მისი ტოლიდი, ან მასზე მცირე.

პირველ შემთხვევაში მონოპოლიური მოგება უდრის საშუალო მოგებას პლუს ჭარბი მოგება პლუს მონოპოლიური ზემოგება ანუ ფორმულის სახით შესაბამისად.

$$P_8 = P_1 + P_2 + P_3$$

თუ გავითავისწინებთ ბურჟუაზიული სახელმწიფოს შემოსავლების გადანაწილებას მონოპოლიების სასარგებლოდ და მონოპოლიური მოგების მიღების ფინანსურ მეთოდებს, მაშინ ეს ფორმულა ასეთ სახეს მიიღებს

$$P_8 = P_1 + P_2 + P_3 + P_8 + P_5 + P_6 + P_7 + P_9$$

სადაც P_8 არის გადასახადები მშრომელებზე, რომლებიც გადაეცემა მონოპოლიებს სახელმწიფოს მიერ სუბსიდიების, ლოტაციების და ა. შ. სახით;

P_5 არის დამატებითი მოგება, რომელსაც იღებენ მონოპოლიები სახელმწიფოს შეღავათიანი დაჩქარებული ამორტიზაციული პოლიტიკის შედეგად;

P_6 მონოპოლიების დამატებითი მოგება სახელმწიფო დაკვეთების საფუძველზე, რადგანაც სახელმწიფო მონოპოლიების საქონელსა და მომსახურებას ანაზღაურებს საბაზრო ფასებზე უფრო მაღალი ფასებით;

P_7 მონოპოლიების შემოსავლები ფიქტიური კაპიტალის სხვადასხვა სახეობიდან — აქციებიდან, ობლიგაციებიდან, სადაზღვევო პოლისებიდან და ა. შ.

რე მონოპოლიების შემოსავლები საქონლის, კაპიტალის ექსპორტისა და სხვადასხვა საზღვარგარეთული ოპერაციიდან.

ცხადია, უშუალოდ მონოპოლიური ზემოვების წყაროები, რომ აღარაფერი ვთქვათ ფინანსური მეთოდებისა და სახელმწიფო შემოსავლების გადანაწილებაზე, მეტ-ნაკლები ზომით გამოიყენებიან იმ შემთხვევებშიც, როდესაც მონოპოლიური მოგება არ აღემატება მოგების საშუალო ნორმას. განსხვავება მხოლოდ გამოყენების ხარისხში, ინტენსიფიკაციაში მდგომარეობს, რაც განაპირობებს მონოპოლიური მოგების ნამეტს საშუალო მოგებისადმი, ან მის სიმცირეს.

მონოპოლიური მოგების მიღების მეთოდებიდან უნდა აღვნიშნოთ: მუშათა კლასის, საერთოდ მშრომელების, ექსპლოატაციის გაძლიერება, მიმოქცევის სფეროს მონოპოლიზაცია, კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნების ექსპლოატაცია, მონოპოლიური მოგების მიღება ფინანსური კაპიტალის მეთოდებით, ბურჟუაზიული სახელმწიფოს გამოყენებით. ეს მეთოდები კარგად არის შესწავლილი მარქსისტულ ლიტერატურაში და მათზე აქ აღარ შეეჩერდებით⁸.

ახლა საჭიროა გავარკვიოთ, თუ როგორ მოქმედებს მოგების საშუალო ნორმის კანონი იმპერიალიზმის ეპოქაში.

ამ საკითხზედაც არ არის ერთიანობა მარქსისტ ეკონომისტებს შორის, ავტორები ხშირად სულ სხვადასხვა აზრს გამოთქვამენ. შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი ძირითადი შეხედულებები:

1. საშუალო მოგების კანონი მოქმედებს თავისი ძველი ფორმით მთელ სახალხო მეურნეობაში და ელინდება მხოლოდ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში (ა. გ. აგანბეგინი, ს. ვიგოდსკი, ს. ნიკიტინი, ა. ლემნიტცი და სხვები)⁹.

⁸ С. Е р ш а в, Развитие форм и методов капиталистической эксплуатации, М., 1974; С. В ы г о д с к и й, Современный капитализм, М., 1975; Ю. Е р ш о в, Сырье, топливо, политика, М., 1975; ა. ნ უ ე უ ბ ი ძ ე, კაპიტალის გატანის ფორმები და თავისებურებანი იმპერიალიზმის თანამედროვე პირობებში, თბ., 1975; J. G r o ß, Lohnsysteme im Dienst verschärfter Ausbeutung, Berlin, 1973; J. J a r o w i n s k i, Monopolisierung im Einzelhandel der BRD, Berlin, 1972. J. R ä u s c h e l, Chemie-Gigant BASF. Anatomie eines multinationalen Konzerns, Berlin, 1975 და სხვ.

⁹ А. А г а н б е г я н, Вопросы теории монополийной цены, М., 1961; С. В ы г о д с к и й, Современный капитализм, М., 1975; С. Н и к и т и н, Проблемы ценообразования в условиях современного капитализма, М., 1973; А. H a i n z e, A. L e m m n i t z, Profit, Durchschnittsprofit und Produktionspreis Berlin, 1974 და სხვ.

2. მისი მოდიფიკაციის შედეგად წარმოიშობა ორი საშუალო მოგება: მაღალი საშუალო მოგება მონოპოლიზირებულ სექტორში, შედარებით მცირე საშუალო მოგება არამონოპოლისტურ სექტორში, ამავე დროს, არ არის გამოირიცხული მოგების საერთო საშუალო ნორმის არსებობა, რადგანაც ეკონომიკა ერთიანია¹⁰.

3. საშუალო მოგება წარმოიშობა მონოპოლისტური კაპიტალის მოქმედების სფეროში, ხოლო არამონოპოლისტურ სექტორში ეს პროცესი გაძნელებულია¹¹.

4. საშუალო მოგება არის მონოპოლიური მოგების ერთ-ერთი კომპონენტი, მეორე კომპონენტი არის მონოპოლიური ზემოგება, რომელიც გამოთანაბრებას არ ექვემდებარება, რადგანაც მისი ეკონომიკური საფუძველია მონოპოლიზაციის ხარისხი¹².

ჩვენ ვემხრობით პირველ შეხედულებას, რომ მოგების კანონი მოქმედებს თავისი ძველი ფორმით მთელ სახალხო მეურნეობაში და ვლინდება შედარებით ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში. რა ფაქტორები განსაზღვრავენ ამ დებულებას?

1. საშუალო მოგების წარმოშობის მექანიზმი არის დარგთშორისი კონკურენცია. მონოპოლიების გაბატონება ეკონომიკაში, რა თქმა უნდა, გარკვეულად აფერხებს კაპიტალის გადადენას ერთი დარგიდან მეორეში. მაგრამ საერთო ჯამში XX ს. განმავლობაში დარგთშორისი კონკურენციისა და კაპიტალის გადადენის შესაძლებლობანი მკვეთრად გაიზარდა გასულ საუკუნესთან შედარებით ტრანსპორტის, ვაჭრობის, საკრედიტო-საბანკო სისტემის, მრავალდარგოვანი კონცერნების, კონგლომერატების, კონცერნთშორისი ინტეგრაციის განვითარებასთან დაკავშირებით.

2. კაპიტალის გადატანის ძირითადი შემაფერხებელ მიზეზად ყოველთვის ითვლებოდა ძირითადი კაპიტალის წილის ზრდა კაპიტალის საერთო მასაში. მაგრამ ამ ფაქტორის მოქმედება მონოპოლიების შემთხვევაში შემცირდა: ა) მონოპოლიები მონოპოლიური ფასების მეშვეობით ძირითადი კაპიტალის ღირებულებას ინაწლავებენ მათ ფიზიკურ გაცვეთამდე გაცილებით უფრო ადრე, ბ) სახელმწიფო

¹⁰ Политическая экономия, Капиталистический способ производства. Учебник, Гл. ред. академик А. М. Румянцев, М., 1973.

¹¹ Политическая экономия, т. 2, Курс лекций, под ред. Г. А. Козлова, М., 1973; С. М е н ь ш и н о в, Современный капитализм, М., 1974.

¹² Политическая экономия. Капиталистический способ производства, под ред. Г. А. Козлова, М., 1974.

ატარებს დაჩქარებული ამორტიზაციის პოლიტიკას, ან ყიდულობს არარენტაბელურ საწარმოებს; გ) ტექნიკური პროგრესის შედეგად შემცირდა ახალი საწარმოებისა და მთელი დარგების შექმნისათვის საჭირო დრო; დ) ტექნიკური პროგრესი მკვეთრად ამაღლებს საბრუნავი კაპიტალის წილს, რაც აჩქარებს სახსრების გამოთავისუფლებას ნაკლებრენტაბელური დარგებიდან.

3. მონოპოლისტური კაპიტალიზმის თანამედროვე პირობებში მოგების გამოთანაბრება არის არა მხოლოდ კაპიტალის გადატანის, არამედ სპეციფიკური მონოპოლისტური სტრუქტურის, მონოპოლისტური კონკურენციის შედეგი. ეკონომიკის მაღალი მონოპოლიზაციისას, როცა უმრავლეს დარგებში პროდუქციის დიდი ნაწილი იწარმოება, მონოპოლების მიერ მოგების გამოთანაბრება ხორციელდება უფრო მეტად ოლიგოპოლიური ურთიერთობების, ფასების პოლიტიკის შეთანხმების გზით. მონოპოლიზაციის ზრდასთან ერთად იზრდება საქონლის მონოპოლიათაშორისი მიწოდებები. მონოპოლები ყველა ღონეს ხმარობენ, რომ არ მისცენ საშუალება სხვა მონოპოლიას დაეუფლოს უფრო მაღალ მონოპოლიურ მოგებას, ამიტომ მონოპოლიათა გაბატონება მთლიანად ეკონომიკაში, სხვა თანაბარი პირობებისას, ხელს უწყობს მთელ სახალხო მეურნეობაში მოგების გამოთანაბრებას საშუალო მოგებაში.

საბჭოთა ეკონომისტის ს. მ. ნიკიტინის მონაცემებით აშშ მოგების შედარებით მაღალი ნორმით ხანგრძლივ პერიოდში ხასიათდებიან მაღალკონცენტრირებული და მაღალი ბარიერების მქონე დარგები: საავტომობილო, ქიმიური, ელექტროტექნიკური და სხვა დარგები. მეორე მხრივ, დარგები, სადაც გაბატონებულია წვრილი და საშუალო მეწარმეობა, უჩვენებენ მრეწველობაში მოგების საშუალო ნორმასთან შედარებით გაცილებით მცირე მოგებას. ასეთ დარგებს ეკუთვნის, უპირველეს ყოვლისა, სოფლის მეურნეობა. მაგრამ ამ ორი ჯგუფის დარგებს გარდა გამოიყოფა სახალხო მეურნეობის დარგთა უმრავლესობა, რომლებიც ხასიათდებიან მოგების საშუალო ნორმასთან დაახლოების ტენდენციით ხანგრძლივ პერიოდში¹³.

განვიხილოთ მოგების საშუალო ნორმის რაოდენობრივი მხარე. ავტორების ერთი ჯგუფი ამტკიცებს, რომ მოგების საშუალო ნორმა XX ს. არ მცირდება, ხასიათდება სტაბილიზაციით, ან ზრდით (ს. ნიკიტინი, ვ. კოტოვი, ვ. კუდროვი, გ. ჩერნიკოვი, ი. პევეზერი, ე. გრო-

¹³ Политическая экономия современного монополистического капитализма, т. 1, М., 1975, 170.

მოვი, ვ. ზუბჩანინოვი, ს. ვიგოდსკი, ა. აგანბეგიანი და სხვები), თუმცა ამ მოვლენას სხვადასხვანაირად ხსნიან.

ავტორთა მცირე ჯგუფი (მ. დრაგილევი, ნ. მოხოვი, კ. ბოკარა, ჰ. ცშოკე და სხვები) ამტკიცებს, რომ მოგების საშუალო ნორმა კვლავ მცირდება მონოპოლისტური კაპიტალიზმის პირობებში კაპიტალის ორგანული შედგენილობის ზრდის გამო. მაგალითად, გერმანელი მარქსისტის ჰ. ცშოკეს მონაცემებით კაპიტალის ტექნიკური შედგენილობის ინდექსმა (1950=100) მრეწველობაში 1968 წ. შეადგინა 233,6, კაპიტალის ორგანული შედგენილობა 1950—1968 წწ. გაიზარდა 9,4-დან 14,3-მდე (C:V დასავლეთგერმანულ მარკებში), ზედმეტი ღირებულების ნორმა შემცირდა — 125,1-დან 105,5-მდე, ხოლო მოგების ნორმა — 37,3 %-დან 31,8-მდე, ანუ 15,2 %-ით¹⁴.

საბჭოთა ეკონომისტებს შორის მოგების ნორმის შემცირებას აშშ მრეწველობაში ამტკიცებს მხოლოდ მ. დრაგილევი, ნ. მოხოვი, რომლებიც აგრეთვე რატომღაც ფიქრობენ, რომ სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური ღონისძიებები ხელს უწყობენ ამ შემცირებას¹⁵.

ჩვენ ვიზიარებთ პირველი ჯგუფის ავტორების ძირითად პოზიციას, რომ მოგების ნორმის შემცირების კანონი აბსოლუტური კანონი როდია, რომელიც მოქმედებს ყოველთვის და ყველგან და იწვევს მოგების ნორმის განუზრგელ შემცირებას. მონოპოლისტური კაპიტალიზმის განვითარების გარკვეულ ეკონომიკურ პირობებში შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ფაქტორთა სხვადასხვანაირ კომბინაციას, რომელიც სხვადასხვა შედეგს გამოიწვევს. მოგების საშუალო ნორმის ამაღლების ფაქტი თავისთავად არ მოასწავებს, რომ მოგების საშუალო ნორმის შემცირების ტენდენციის კანონი აღარ მოქმედებს, წყვეტს თავის მოქმედებას: ამ შემთხვევაში არა მხოლოდ კომპენსირდება შემცირების ფაქტორთა მოქმედების შედეგი, არამედ მიიღწევა მათი დაძლევა და მოგების საშუალო ნორმის ამაღლება.

მოგების საშუალო ნორმის სტაბილიზაციის, ან ამაღლების ძირითადი მიზეზებია:

ა) კაპიტალის ორგანული შედგენილობის სტაბილურობა, ან შემცირება;

¹⁴ H. Zschöcke, *Kapitalstruktur und Kapitalverwertung in der BRD-Industrie*, Berlin. 1974, 26, 83, 92, 99.

¹⁵ М. Драгулев, Н. Мохов, *Капитализм на советском этапе его развития*, 313.

ბ) წამყვანი კაპიტალისტური ქვეყნების მუშათა კლასის ექსპლოატაციის ამღლება, უმსხვილესი მონოპოლიების მიერ მონოპოლიურად მაღალი მოგებების უზრუნველყოფა;

გ) ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მარეგულირებელი ეკონომიკური პოლიტიკა, რომლის მიზანია მონოპოლიათა პოზიციების შემდგომი განმტკიცება.

2. მოგების განსაზღვრის მონოპოლისტური პრაქტიკა

მონოპოლიები თავის მეურნეობრივ მოღვაწეობაში ხელმძღვანელობენ ე. წ. „მოგების მიზნობრივი ნორმით“, რომელიც მათ უნდა მიიღონ ამა თუ იმ ხანგრძლივ პერიოდში საშუალოდ.

მოგების მიზნობრივი ნორმა წესდება, როგორც წესი, ისეთ დონეზე, რომელიც მნიშვნელოვნად კარბობს მრეწველობაში მოგების საშუალო ნორმას. ამავე დროს, ის გულისხმობს იმ ნორმას, რომელიც რჩება გადასახადების დაფარვის შემდეგ, ე. ი. გადასახადებს ისინი განიხილავენ როგორც წარმოების ხარჯებს, რაც რეალიზდება ფასების მეშვეობით.

ბუნებრივია, მონოპოლიებს არ შეუძლიათ აირჩიონ ნებისმიერად მაღალი მოგების ნორმა, არამედ ისეთი, რომელიც მაქსიმალურია (მათი აზრით) შექმნილი ეკონომიკური პირობებისათვის. ისინი წინასწარ სწავლობენ ბაზრის მდგომარეობას და მოცულობას ამა თუ იმ საქონელზე, ითვალისწინებენ ხარჯების დინამიკას წარმოების მოცულობის შეცვლისას, ითვალისწინებენ კონკურენციის ფაქტორს: მაგალითად, მოგების ძალზე მაღალი ნორმა გამოიწვევდა დარგში ახალი, შედარებით მცირე ფირმების გაჩენას, რაც არასასურველია.

მოგების მიზნობრივი ნორმა და ფაქტიურად მიღებული ნორმა ერთმანეთისაგან განსხვავდება, მაგრამ ფაქტები გვიჩვენებენ, რომ მსხვილი მონოპოლიები ხანგრძლივ პერიოდში მაინც აღწევენ მათ წარმატებით რეალიზაციას. მაგალითად, 1947—1955 წწ. „ჯენერალ მოტორსის“ მოგების მიზნობრივი ნორმა იყო 20%, ფაქტიური — 26%, „დიუპონ დე ნემურისა“ — შესაბამისად 20 და 26%, „ჯენერალ ელექტრიკისა“ — 20 და 21,4%, „იუნაიტედ სტიიტს სტილისა“ — 8 და 10,3%.

ყურადსაღებია აგრეთვე მოგების ნორმის გამოთვლის მონოპოლისტური პრაქტიკა. მოგვაქვს ამ გამოთვლის მეთოდი, რომელსაც იყენებს მსოფლიოში უდიდესი ქიმიური კონცერნი „დიუპონ

დე ნემურ ენდ კომპანიი“ (აშშ) და რომელიც საერთოდ ფართოდ არის გავრცელებული სხვა კონცერნებში¹⁶.

კონცერნისათვის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია ე. წ. „კაპიტალის უკუგების“ მაჩვენებელი, ანუ მოგების შეფარდება მოქმედ, ავანსირებულ კაპიტალთან. ამ მაჩვენებლით ხორციელდება კონტროლი კონცერნის მთელ მოღვაწეობაზე. მას გამოითვლიან შემდეგნაირად: ბრუნვის უკუგებას ამრავლებენ კაპიტალის ბრუნვის რიცხვზე. ბრუნვის უკუგება თავის მხრივ უდრის მოგების შეფარდებას გაყიდვებით მიღებულ შემოსავალთან, ხოლო კაპიტალის ბრუნვა ტოლია ფულადი ბრუნვა შეფარდებული მოქმედ კაპიტალთან.

ბრუნვის უკუგება ასრულებს წარმოებრივი ხარჯების კონტროლის როლს, კაპიტალის ბრუნვა — კაპიტალის გამოყენების მაჩვენებლის როლს. მოგების გაანგარიშებისას შემოსავლების ჯამს გამოაკლებენ ხოლმე თვითღირებულებას — წარმოების, რეალიზაციის, მმართველობითი აპარატის ხარჯებს. მოქმედი კაპიტალი მოიცავს სახსრებს, რომელიც ეკუთვნის ძირითად კაპიტალს და საბრუნავ კაპიტალს.

ფირმის მუშაობის შეფასება იწყება არა წარმოებრივი ხარჯებით, მოქმედი კაპიტალით, არამედ საბოლოო შედეგით, კაპიტალის უკუგებით და მხოლოდ შემდეგ იწყება იმ ფაქტორების ანალიზი, რომლებმაც განაპირობეს ამ შედეგის მიღება.

წარმოდგენილი სქემის ნაკლი არის ის, რომ ბრუნვის უკუგებისა და კაპიტალის ბრუნვის გაანგარიშებისას გამოყენებულია მთელი შემოსავლის ჯამი და არა თვითღირებულება, ე. ი. წარმოებრივი ხარჯები — $C+V$. ჯერ კიდევ ფ. ენგელსი მიუთითებდა, რომ კაპიტალისტები არასწორად ანგარიშობენ კაპიტალის ბრუნვას. ისინი ფიქრობენ, რომ კაპიტალი ასრულებს ერთ ბრუნვას, თუ გაყიდულ საქონელთა ფასების ჯამი უტოლდება გამოყენებულ კაპიტალს. სინამდვილეში კაპიტალი ასრულებს ერთ ბრუნვას თუ წარმოებრივი ხარჯების ჯამი უტოლდება მთელ ავანსირებულ კაპიტალს.

სხვა მხრივ, როგორც მსჯელობიდანაც კარგად ჩანს, მოტანილი სქემა ემთხვევა კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მოგების ნორმის ფორმულას.

$$კ. მარქსის მიხედვით $P' = \frac{P}{K} = \frac{P}{C+V}$.$$

¹⁶ «Die Welt» (B), Hamburg—Westberlin, 21. 8. 69.

$$\begin{aligned}
 \text{„დიუპონის“ მიხედვით კაპიტალის უკუგება} &= \frac{\text{მოგება}}{\text{მოქმედ კაპიტალთან}} \\
 &= \frac{\text{მოგება}}{\text{ძირითადი კაპიტალი} + \text{საბრუნავი კაპიტალი}}
 \end{aligned}$$

მაგრამ „დიუპონთან“ კაპიტალის უკუგება პრაქტიკულად იანგარიშება ბრუნვის უკუგების ნამრავლით კაპიტალის ბრუნვასთან, რომლებიც თავის მხრივ არასწორად არიან გაანგარიშებული.

3. მონოპოლიური ფასები

ფასწარმოქმნის მექანიზმის ძირითადი თავისებურება თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებში არის ის, რომ მასში ერთდროულად გაერთიანებულია სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირებისა და კონკურენციის ელემენტები. ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებში კვლავ მოქმედებს მოგების საშუალო ნორმის კანონი, მაგრამ აქედან ლოგიკურად თითქოს უნდა გამომდინარეობდეს, რომ მონოპოლიური ფასი ტოლია წარმოების ფასისა: კაპიტალის გადადენის აღიარება მონოპოლიების ბატონობისას იწვევს იმის აღიარებას, რომ საბოლოო ჯამში მონოპოლიური ფასი უტოლდება წარმოების ფასს, ხოლო მონოპოლიური მოგება საშუალო მოგებას. სინამდვილეში მონოპოლისტური კაპიტალიზმისას არსებობს მექანიზმი, რომელიც ერთმანეთს უხამებს მოგების გამოთანაბრების ტენდენციას და მონოპოლიური ფასების შენარჩუნებას კაპიტალის გადადენის მეშვეობით, რადგანაც:

ა) მონოპოლიები საჭიროებისას ხელოვნურად ქმნიან მიწოდებასთან შედარებით მოთხოვნის ნამეტის ვითარებას წარმოების მოცულობის შემცირების გზით და ინარჩუნებენ მონოპოლიურ ფასებს;

ბ) კაპიტალის გადადენა იწვევს მოგების ნორმის გამოთანაბრებას. მონოპოლიამ შეიძლება დააწესოს მონოპოლიური ფასები, მაგრამ ეს არ იძლევა იმის გარანტიას, რომ არ შემცირდება მისი რენტაბელობა, რადგანაც მონოპოლიები ვერ უწყევენ კონტროლს ერთობლივ საზოგადოებრივ მოთხოვნას, მის სტრუქტურას, რაც თავის მხრივ კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობით განისაზღვრება.

ფასების მონოპოლისტური რეგულირების ეფექტურობა მნიშვნელოვნად სუსტდება, კერძოდ, დარგთშორისი კონკურენციის ისეთი ახალი ფორმებით, როგორიც არის ბრძოლა საერთო მოთხოვნაში

ხვედრითი წონისათვის და სუბსტიტუციური კონკურენცია. მონოპოლიები დროულად ვერ ადგენენ რით არის გამოწვეული მოთხოვნის აბსოლუტური ან შედარებითი შემცირება მათ პროდუქციაზე: ფასების შემცირებით და სხვა დარგების მონოპოლიების კონკურენციით თუ მოთხოვნის განვითარების ახალი ტენდენციებით. მათ შეუძლიათ მხოლოდ რეაგირება მოახდინონ მოთხოვნის ამ განვითარებაზე ფასების შემცირებით, რეკლამის გაძლიერებით და ა. შ.

ამრიგად, მონოპოლისტური კაპიტალიზმის პირობებში მონოპოლიებს შესაძლებლობა აქვთ ნაწილობრივად კონტროლი გაუწიონ ბაზარს, დაადგინონ საქონლის გასაყიდი ფასები, ან წარმოების მოცულობა. მაგრამ მათ ამავე დროს არ ძალუძთ ერთდროულად კონტროლი გაუწიონ ორივე პარამეტრს თავისი შეხედულებისამებრ — ფასს და მიწოდებას. მონოპოლია ვერ სპობს დარგთშორის კონკურენციას, რომელიც ამჟამად ვლინდება უპირველეს ყოვლისა სუბსტიტუციურ კონკურენციაში და ბრძოლაში საერთო მოთხოვნაში ხვედრითი წონისათვის. ამიტომ მონოპოლისტური ფასების სტაბილურობა მხოლოდ დროებითი ხასიათისაა.

ასეთ ვითარებაში ფასების მონოპოლისტური რეგულირება მიმართულია უპირატესად არა კონკრეტული ძალების დაძლევისაკენ, არამედ მათი გამოყენებისაკენ იმ მიზნით, რომ გადააქციონ ბაზარი ნაწილობრივად მაინც მართვადაქვემდებარებულ სისტემად, რაც უკვე განვიხილეთ ოლიგოპოლისტური რეგულირებისას.

მრავალდარგოვანი გიგანტური კონცერნების შექმნა ვერ უზრუნველყოფს სრულ კონტროლს ფასებისადმი. კერძომონოპოლისტური კაპიტალი უძლურია გეგმიანად არეგულიროს საზოგადოებრივი წარმოება და საზოგადოებრივი მოთხოვნების სტრუქტურა მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის დინამიურ ეპოქაში. რაც შეეხება სახელმწიფოებრივ რეგულირებას, მისი ღონისძიებებიც საბოლოო ანგარიშით მხოლოდ დროებითი და არაპირდაპირი ზემოქმედების ხასიათს ატარებენ..

ГОСУДАРСТВЕННО-МОНОПОЛИСТИЧЕСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТЫХ КАПИТАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАНАХ

Резюме

XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза подчеркнул, что современная эпоха характеризуется дальнейшим обострением экономической, политической и идеологической борьбы между социализмом и капитализмом.

В центре внимания советских экономистов наряду с исследованием проблем коммунистического строительства находятся вопросы экономического соревнования между двумя противоположными общественными системами. Без научной оценки основных тенденций и направлений развития капиталистической экономики невозможно определить не только ход и перспективы экономического соревнования двух систем, но и вытекающие отсюда задачи экономической политики в социалистических странах.

Особенно большое значение имеет, в частности, исследование методов и эффективности государственного регулирования экономики в развитых капиталистических странах.

Механизм функционирования современной капиталистической экономики включает стихийное рыночное, частно-монополистическое и государственное регулирование. Каждый из них имеет самостоятельную сферу действия, но одновременно они тесно переплетаются между собой в единый механизм. Поэтому в труде последовательно исследуются характерные черты подрыва товарного производства в эпоху империализма (глава I), частномонополистическое регулирование (глава II), инструментарий и эффективность государственного регулирования (глава III) капиталистической экономики и, наконец, модификация действия основного

экономического закона капитализма (глава IV). При этом главное внимание уделяется наиболее существенным и дискуссионным вопросам.

Иными словами, структура работы сама по себе отвергает распространенный в советской экономической литературе подход, когда термин «государственно-монополистическое регулирование» используется синонимом государственного регулирования капиталистической экономики. Сохранению единого механизма регулирования экономики современного капитализма полностью отвечает понятие «государственно-монополистическое регулирование», подчеркивающее реальное регулирование на уровне государства и монополий, сохранение рыночного механизма, а также единство этого регулирования, поскольку единая сама экономика страны.

Главной особенностью функционирования капиталистической экономики в эпоху империализма выступает тот факт, что товарное производство уже подорвано, что оно наряду с рынком не является всеохватывающим, хотя вместе с тем и остается неизбежной формой капиталистического производства, его основой. Но в чем суть этого подрыва?

Анализируя взгляды К. Маркса, Ф. Энгельса, В. И. Ленина относительно капиталистического товарного производства, можно выделить следующие его существенные черты: особая система, организация общественного производства; обособленность производителей на базе общественного разделения труда; превращение продуктов труда и рабочей силы в товар; регулирование общественного производства законом стоимости; обмен товаров с помощью купли-продажи через рынок; неизвестность рынка и его господство над товаропроизводителями; свободная конкуренция, как основное свойство товарного производства; стихийность, анархичность развития.

Подрыв товарного производства в эпоху империализма выражается в значительной модификации перечисленных выше признаков, в обострении противоречий в развитии этих признаков. В частности, качественные сдвиги произош-

ли в масштабах производства и уровне концентрации капитала, в облике монополистических объединений и экономических отношениях между ними. Подрыв наиболее существенного признака товарного производства — обособленности товаропроизводителей обуславливается, например, следующими процессами.

Во-первых, в монополии ныне входят десятки и сотни предприятий, теряющих коммерческую и производственную самостоятельность. Их деятельность подчиняется внутрифирменному плану. Следовательно, с углублением монополизации относительная численность «частного производства», обособленность товаропроизводителей в чисто количественном аспекте характеризуется тенденцией сокращения. Она усиливается в связи с превращением многоотраслевого концерна в господствующую форму монополии и появлением конгломератов. Однако данная тенденция углубляется и в функциональном отношении, так как отдельные производственные концерны одновременно включают сферу торговли, транспорта, кредита, НИОКР, а в конгломератах, характеризующихся высокой диверсификацией, где невозможно выделить какое-либо профилирующее отраслевое ядро, несмотря на децентрализацию управления отдельными сферами, осуществляется строгий финансовый контроль и централизованное управление.

Во-вторых, тенденция сокращения обособленности производителей усиливается развитием государственно-монополистического капитализма (ГМК), в частности процессом огосударствления, ростом капиталистической государственной собственности, государственным регулированием хозяйства.

В итоге развития ГМК происходит подрыв наиболее коренных основ товарного производства, формируются все необходимые экономические предпосылки для построения социализма после перехода власти в руки пролетариата.

Исследование частномонополистического регулирования охватывает такие вопросы, как структура отраслевого рынка, монополистическая организация отрасли, особенности монополистической конкуренции. Огромную роль в его ме-

ханизме играет олигополитическая организация отрасли, неизбежно формирующаяся в условиях, когда при господстве в отрасли лишь нескольких (4—10) концернов отсутствует ее организация посредством трестов, синдикатов или картелей и существенной чертой которой выступает сочетание тайного монополистического сговора и конкуренции. Именно олигополия является в современных условиях основной формой отраслевой монополии.

Что касается монополистической конкуренции, то она представляет совершенно новый тип конкуренции, который включает совокупность предварительно запланированных мероприятий тактического и стратегического, экономического, научно-технического, политического, юридического, организационного характера, результатом которой является крайнее обострение социально-экономических противоречий в масштабе всего капиталистического общества.

Важнейшими особенностями монополистической конкуренции являются: 1. изменение роли ценовой конкуренции и выдвигание на передний план, особенно в стратегическом отношении, неценовой конкуренции; 2. свободная конкуренция осуществлялась преимущественно посредством рынка, тогда как при монополистической конкуренции большую роль играют также нерыночные формы конкуренции; 3. ускорение темпов научно-технических, структурных, организационных, социальных изменений, конечным результатом которых является резкое обострение капиталистических противоречий; 4. конкуренция больше не является всеохватывающим регулятором, так как в механизме функционирования и развития экономики современного капитализма стихийное рыночное регулирование переплетается с частномонополистическим и государственным регулированием.

При исследовании государственного регулирования современной капиталистической экономики необходимо исходить из того, что превращение буржуазного государства в органическую часть структуры капитализма означает глубокие изменения в его производственных отношениях. Монополистический капитализм и ГМК — самостоятельные ступени империализма. Формирование системы последнего

завершилось в конце 60-х годов и теперь она развивается на собственной основе.

Экономическую сущность ГМК выражает огосударствление экономики и ее государственное регулирование в условиях сохранения частной собственности на средства производства. Целью государственного регулирования является обеспечение капиталистического общественного воспроизводства, компенсирование обусловленных частно-монополистическим регулированием нежелательных результатов, дальнейшее упрочение позиций монополистического капитала. Оно стало необходимым структурным компонентом механизма хозяйственного функционирования капитализма и носит необратимый характер.

Нередко в литературе встречается неправильное манипулирование такими понятиями, как огосударствление, государственная собственность, государственный сектор. Огосударствление вообще включает не только экономику, но и политику и идеологию, так же как ГМК включает все сферы общественной жизни. В свою очередь огосударствление экономики подразумевает не только и не столько государственные предприятия или государственную собственность, сколько государственное регулирование экономики в целом. Что касается государственного предпринимательства, то в широком смысле он охватывает весь арсенал государственного регулирования, а в узком понимании — лишь деятельность государственных предприятий.

Известно, что материальной основой государственного регулирования является государственная собственность. Однако в литературе она часто сводится к собственности на средства производства. В действительности же она включает и часть национального дохода. Структуру государственной собственности, на наш взгляд, целесообразно представить следующими основными компонентами: природные ресурсы (земля, полезные ископаемые, лес, вода), производственная инфраструктура, социальная инфраструктура (включая науку, образование), промышленные и сельскохозяйственные предприятия, военное имущество, финансово-кредитные учреждения, государственный бюджет. Данная классифика-

ция учитывает такие критерии, как воспроизводимая и невоспроизводимая материальная собственность, собственность на средства производства и нематериальная собственность (бюджет, вклады в кредитные учреждения, патенты и т. д.), собственность в сфере природных ресурсов, инфраструктуры промышленности, сельского хозяйства и денежно-кредитной системы. Представление критериумов в таком логическом единстве говорит о положительном аспекте данной структуры.

В литературе широко распространено также ошибочное представление об «основных формах», «элементах» или «направлениях развития» ГМК, обычно выделяя: 1. государственно-монополистическую собственность и предпринимательскую деятельность государства; 2. милитаризацию экономики; 3. государственное перераспределение национального дохода; 4. государственное регулирование экономики; 5. государственное стимулирование внешнеэкономической экспансии монополий. Одновременно эти «формы» или «направления» интерпретируются как выразители сущности ГМК¹.

Однако нетрудно понять, что здесь имеется в виду только государственная собственность, только государственные финансы, только государственное регулирование, тогда как на государственно-монополистической ступени империализма собственность может быть частномонополистической, немонаполистической, государственной и государственно-монополистической, финансы могут быть государственными и частного сектора, а регулирование может быть государственным или частномонополистическим. Следовательно, то, что в литературе называется основными «формами» или «направлениями» развития ГМК, на самом деле являются лишь формами или направлениями развития государственного сектора экономики в развитых странах капитализма.

В этой связи следует подчеркнуть, что недопустимо говорить об основных направлениях развития или формах ГМК без учета частных монополий и частномонополистичес-

¹ См. Политическая экономия. Капиталистический способ производства. Под ред. проф. П. В. Соколова, М., 1972, с. 393.

кого регулирования, искусственно обособлять частномонополистический сектор от государственного сектора, а одновременно поддерживать тезис, что ГМК является самостоятельной ступенью империализма. Если признается, что ГМК является ступенью империализма, то при исследовании основных направлений его развития нельзя пренебрегать господствующим положением частных монополий. Первостепенное значение имеет изучение действия единого механизма соединения силы государства с монополиями. Лишь таким путем можно будет научно определить тенденции и возможности развития ГМК.

Нельзя также доводить понятие государственного сектора до государственной собственности на средства производства и государственного предпринимательства в сфере государственных предприятий. Это приводит к отрицанию огромной роли государственного бюджета и косвенных форм регулирования в отношении частного сектора. В результате такого подхода нередко авторы судят о степени развития ГМК лишь с помощью показателя доли государственной собственности на средства производства и недооценивают значение степени аккумуляции огромных финансовых средств в бюджет и колоссальных масштабов косвенного регулирования.

Отсюда следует, что уточнение определения государственного сектора, его элементов, имеет огромное значение. Он включает: 1. государственную собственность на средства производства; 2. государственный бюджет; 3. государственное регулирование экономики.

В труде исследуются самые различные формы государственного регулирования экономики — от прямого участия государства в предпринимательском процессе (деятельность государственных предприятий, государственное инвестирование в основной капитал, государственное потребление, административно-правовое регулирование: политика приоритетов и лицензий, административное регулирование частного хозяйства, органы власти и управления экономикой, регулирование отношений между трудом и капиталом, регулирование цен, кредитные ограничения, регулирование ва-

любных отношений) до косвенных мер по регулированию движения экономики (налоговое регулирование, бюджетное субсидирование, кредитная политика). Анализируется также антициклическое регулирование и государственное программирование капиталистической экономики.

Следует подчеркнуть, что встречающееся иногда в марксистской литературе положение об ослаблении анархии капиталистического производства не подтверждается ни теоретически, ни практически. Хотя государственное регулирование ограничивает сферу частномонополистического действия, однако не следует преувеличивать значение этого процесса, поскольку государственные программы в целом носят индикативный характер, а связи между государственными и частными монополиями осуществляются через рынок. С другой стороны, даже гигантские монополии в условиях ожесточенной ценовой и субституционной конкуренции не могут одновременно контролировать как объем производства, так и цену. Спрос в конечном счете формируется стихийно.

Рассматривая последствия структурных кризисов, можно прийти к заключению, что вызванные ими общие экономические потери не только не отстают от потерь вследствие кризисов перепроизводства, но нередко даже превосходят их. Следовательно, в системе противоречий и анархии производства при современном капитализме ведущее место заняли структурные, хронические кризисы вообще. Из внутренних факторов именно хронические экономические кризисы оказывают ныне решающее воздействие на социально-экономическое развитие капитализма. Нельзя не отметить также, что одним из главных факторов усиления анархии является деятельность гигантских международных монополий, осуществляющих инвестиции не по нужде в своих странах, а там, где ожидают высокие прибыли.

Качественно новый характер взаимоотношений между многоотраслевыми концернами, между концернами и государством обуславливает модификацию образования прибыли и цены в условиях ГМК. Монополистическая прибыль создается в основном на монополистических предприятиях,

посредством повышения эксплуатации. Сегодня, когда монополии производят преобладающую часть отраслевой продукции, уже нельзя утверждать, что источником монопольной сверхприбыли является перераспределение прибыли, полученной в немонополистическом секторе. В условиях развитого ГМК монополия может существовать как при сверхприбыли, так и при средней норме прибыли, а в определенный период — с прибылью ниже средней нормы или даже при временной убыточности. Суть монопольной прибыли выражается не в том, что она превышает среднюю норму прибыли в размере монопольной сверхприбыли, а в том, что ее масса представляет собой прирост по сравнению с той массой прибыли, которую получила бы фирма (или отрасль) в случае условного допущения свободной конкуренции². Закон средней нормы прибыли хотя и действует во всем народном хозяйстве, но выявляется за относительно длительный период. Монополии в своей хозяйственной деятельности руководствуются т. н. «целевой нормой прибыли».

Главной особенностью механизма ценообразования выступает переплетение элементов государственно-монополистического регулирования и конкуренции. При ГМК существует механизм, сочетающий тенденцию выравнивания прибыли с сохранением монопольных цен, так как: а) в целях сохранения монопольных цен монополии могут искусственно сократить производство и увеличить спрос; б) перелив капитала вызывает выравнивание нормы прибыли. Монополии могут устанавливать монопольную цену, но это не гарантирует их от сокращения рентабельности, ибо не могут контролировать совокупный общественный спрос, его структуру. Эффективность государственного и частномонополистического регулирования цен заметно ослабляется, в частности, такими новыми формами межотраслевой конкуренции, как борьба за долю в конечном общественном спросе и субституционная конкуренция.

Реальные события в капиталистическом мире подтверждают марксистскую истину о том, что действительное пла-

2 В. Н. Котлов, Монополистические формы хозяйственных отношений, М., 1971, 127.

нирование всего народного хозяйства возможно только при социализме. «Капитализм, — отмечал Л. И. Брежнев на XXV съезде КПСС, — всячески стремился идти, так сказать, в ногу со временем, применять различные методы регулирования экономики. Это позволило стимулировать экономический рост, но, как и предвидели коммунисты, не смогло устранить противоречий капитализма... Коммунисты далеки от того, чтобы предрекать «автоматический крах» капитализма. У него есть еще немалые резервы. Однако события последних лет с новой силой подтверждают, что капитализм — это общество, лишенное будущего»³.

3 «Материалы XXV съезда КПСС», М., Политиздат, 1976, 28—29.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შ ე ს ა ე ა ლ ი	3
-----------------	---

თ ა ვ ი პ ი რ ე ე ლ ი

საქონლური წარმოების შერყევა იმპერიალიზმის ეპოქაში	5
1. საქონლური წარმოების არსი	5
2. კაპიტალისტური საქონლური წარმოების არსებითი ნიშნების მოდიფიკაცია	7

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

ეკონომიკის კერძო მონოპოლისტური რეგულირება	13
1. ღარგობრივი ბაზრის სტრუქტურა, ღარგობრივი მონოპოლიები	13
2. ღარგის ოლიგოპოლისტური ორგანიზაცია	19
3. მონოპოლისტური კონკურენციის თავისებურებანი	28

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირება	36
1. სახელმწიფოებრივი რეგულირების არსი	36
2. სახელმწიფოებრივი რეგულირების ინსტრუმენტარიუმი	45
პირდაპირი რეგულირების ფორმები	45
სახელმწიფოებრივი მეწარმეობა	45
აღმინისტრაციული რეგულირება	53
არაპირდაპირი რეგულირების ფორმები	58
სახელმწიფოებრივი მატერიალური სტიმულირება	56
ანტიციკლური რეგულირება	63
ეკონომიკის კაპიტალისტური პროგრამირება	65
3. სახელმწიფოებრივი რეგულირების ობიექტური საზღვრები	70

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე

ზედმეტი ღირებულების კანონის მოქმედების მოდიფიკაცია თანამედროვე კაპიტალიზმის პირობებში	81
1. მონოპოლიური საშუალო მოგების კანონი	81
2. მოგების განსაზღვრის მონოპოლისტური პრაქტიკა	91
3. მონოპოლისტური ფასები	93
Резюме	95